

József Attila Tudományegyetem

Filozófia Tanszéke

SZEGED

A SZÜKSÉGLETEK TÖRTÉNETI FEJLŐDÉSÉNEK

NÉHÁNY FILOZÓFIAI PROBLÉMÁJA

/ Egyetemi doktori értekezés /

Készítette : Pap István

főiskolai adjunktus

1976.

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezető	1.
A SZÜKSÉGLETEK ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE	5.
Tett, képesség, szükséglet	5.
Az ember szükségletei humanizált szükségletek	10.
A szükségletek termelése	13.
Szükséglet és munkamegosztás	19.
A szükségletek rendszere	20.
A gazdagság mint a szükségletek sokoldalúsága	23.
A szükséglet fogalma	25.
A SZÜKSÉGLETEK TÖRTÉNETI FEJLŐDÉSÉNEK NÉHÁNY FILOZÓFIAI PROBLÉMÁJA	31.
A munkaviszonyok hatása a szükségletekre	31.
A szükségletek alakulása a kézi szerszámos munkára épülő társadalmi formációkban	34.
A szükségletek fejlődése a kapitalista társadalomban	40.
A gépi nagyiparra épülő kapitalista termelési és társadal- mi viszonyok hatása a szükségletekre	40.
A szükségletek alakulása a modern kapitalista társada- lomban	54.
A tudományos-technikai forradalom hatása a termelésre és a termelő személyiségre	54.
Manipulált szükségletek a modern kapitalista társada- lomban	62.
Polgári javaslatok a manipuláció leküzdésére	70.

A szükségletek fejlődése a szocialista társadalomban	76.
A szocialista termelési viszonyok hatása	76.
A munka alkotó jellegének kibontakozása	81.
A munka szükségletté válása	86.
A munkaidő és szabad idő viszonyának alakulása	90.
A szocialista demokrácia mint politikai szükséglet	97.
A " társaság szükségletének " alakulása	100.
Egy humanizált szükséglet-struktúra kibontakozásának tendenciái a szocializmusban	103.
A szocialista személyiség szükséglet-struktúrájának né- hány új vonása	110.
A személyiség sokoldalúvá válásának tendenciája	115.

FÜGGELÉK

A szükséglet fogalma definiálásához felhasznált meghatá- rozások	120.
FELHASZNÁLT IRODALOM	126.

B E V E Z E T É S

Az 1960-as évek második felétől az érdekvizonyok tanulmányozása a marxista kutatás egyre nagyobb jelentőségű kérdésévé válik. Hazánkban is egyre több publikáció lát napvilágot a közgazdasági, a politikai, a filozófiai és szociológiai irodalomban, amelyek az érdekek, az érdekeltség kérdéseit vizsgálják. Az elméleti kutatás számára is figyelemkeltő jelentőségű, hogy 1972. szeptember 27-29-én Székesfehérvárott az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Osztálya a pártoktatók tanácskozásán napirendre tűzte az érdek problémakörét, a Magyar Televízió Érdek és érdekeltség címmel politikai vitasorozatot rendezett, a gazdasági, politikai gyakorlatban és ezzel együtt a marxista oktatásban is mind erőteljesebben fogalmazódik meg az igény a marxista érdekelmélet kidolgozására.

Az MSZMP XI. Kongresszusán jelentőségének megfelelő értékelést kapott az érdekek problémája. Megfogalmazódott, hogy az antagonisztikus osztályellentmondások megszűnése után a dolgozó osztályok, rétegek alapvető érdekei egybeesnek a béke megőrzésében, a szocialista haza építésében és az életkörülmények állandó javításában, de társadalmunkban jelen van és szerepet kap a társadalmi, a csoport és az egyéni érdek. Az érdekek integrált és differenciált jellegének egyidejű létezését a szocializmusban ma már a kutatók egyértelműen elfogadják.

A közgazdasági irodalomban többen a tulajdon fogalmával alapozzák meg az érdekeket a filozófusok pedig a szükségletekből indulnak ki. Mivel a tulajdon, a

birtoklás maga is szükséglet, meggyőződésünk, hogy az érdekvizonyok elmélete csak a szükségletek sokoldalú tanulmányozásával, a szükséglet-struktúrával való összefüggésük feltárásával dolgozható ki. Addig az érdekek kutatásában jelentős elméleti előrehaladás nem várható, amíg a társadalmi és egyéni szükségletek helyét, szerepét, fejlődésük, változásuk okait, körülményeit a munkával, az emberek tevékenységével való összefüggéseit nem tisztázzuk. A szükségletek megismerésére, feltárására irányuló kutatás elősegíti az érderendszer pontosabb felismerését és a jobb ösztönzést is, az érdekek pontosabb megismerése és jobb realizálása elősegíti a szükségleteknek, mint hajtóerőnek adekvát érvényesülését.

A szükségletelmélet kidolgozása a marxista filozófiában még a kezdet kezdetén tart, ma még a kidolgozatlan témák közé tartozik. A kidolgozáshoz, a szükségletek értelmezésének, jelentésének, funkcióinak pontos feltárásához, fejlődési folyamatainak, tendenciáinak megértéséhez rendkívül bonyolult társadalmi folyamatok elemzését kell elvégezni, pontosabbá kell tenni ismereteinket a sokoldalú, szocialista-kommunista személyiségről is.

Ez a disszertáció megkísérli a szükségletekre vonatkozó marxista filozófiai kutatás főbb eredményeinek összefoglalását. A szükségletek történeti fejlődését, a szükséglet-struktúra alakulását vizsgálva, a munkaviszonyok változásával való összefüggését emeljük ki, mert a mindenkori termelés szabja meg az egyre bonyolultabbá váló szükséglet-struktúrát, és emiatt háttérbe kerülnek a szükséglet-struktúra más, igen fontos összefüggései.

A szükségletek általános jellemzése után a szükségletek történeti fejlődését követjük úgy, hogy a hangsúlyt a szocialista társadalmi viszonyok által meghatározott szükséglet-struktúra alakulására helyezzük. Emiatt a kapitalizmust megelőző és a kapitalista formációk munkaviszonyai és az általuk determinált szükségletek vázlatos jellemzésére vállalkozhatunk csak.

Kutatásunk módszerül a magyar nyelven rendelkezésre álló irodalom egy jelentős részének feldolgozását, saját koncepciónk szerinti elrendezését, szintézisét választottuk, s néhány kérdésben a saját véleményünket is rögzítjük.

Koncepciónk lényege az, hogy, amíg a társadalmi szükségletek a történelmi fejlődés folyamán állandóan, bővítetten termelődnek újra, folytonosan differenciálódó, egyre bonyolultabbá váló struktúrát alkotnak, az egyének, a mindenkori, konkrét személyiségek szükségletei a fejlődés sajátos útját járják végig. A kapitalizmust megelőző társadalmi formációkban a személyiség teljesebben jelenik meg, de mivel egy-egy sajátos termelői funkcióhoz kapcsolódik, fejlődése korlátozott, ennek következtében teljessége is korlátozott, szinte statikus teljesség. Kapitalista társadalomban a szükségletek egyoldalúvá válása, a személyiség kiüresedése, elszegényedése jellemző. Csak a tudományos-technikai forradalom kibontakozásával megalapozott szocialista-kommunista társadalmi viszonyok teszik lehetővé a sokoldalú személyiség, a totális egyén kialakulását. A sokoldalú, szükségletekben, képességekben gazdag személyiség-típus kialakulása, mint folyamat érvényesül, amelynek iránya a kevésbé sokoldalú, még nem teljes embertől az egyre sokoldalúbb, teljesebb személyiség kialakulása felé halad.

" ... a tőke túlhajtja a munkát természeti szükségének határain, és ily módon megteremti az anyagi elemeket a gazdag egyéniség fejlődéséhez, amely éppúgy mindanoldalú a termelésben, mint a fogyasztásban, és amelynek munkája épp ezért már nem is mint munka, hanem magának a tevékenységnek a teljes fejlődése jelenik meg. "

MARX

A SZÜKSÉGLETEK ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE

Tett, képesség, szükséglet

A szükségletet mint társadalmi jelenséget tekintjük vizsgálatunk tárgyának. " Az emberi lényeg a maga valóságában a társadalmi viszonyok összessége. " ^{1./} Az ember, s vele együtt a társadalom lényegét meghatározó alapvető ellentmondás a szubjektum - objektum differenciált egysége, az ember és környezete, a társadalom és a természet egysége és különbsége. Ez a differenciált egység a valóban konkrét társadalmi jelenségben, a tettben jelenik meg, ahol a szubjektivitás mint hatékonyság, az objektivitás mint a szenvedés különböztethető meg az egységen belül. Marx e gondolatot így fogalmazta meg: " ... emberi hatékonyság, és emberi szenvedés, mert a szenvedés, emberileg megfogva, az ember önéltétele " ^{2./} Együtt vizsgálva a Feuerbach-tézisekkel, az ellentmondás szubjektív oldala tehát a hatékony, az eleven, az objektív oldal pedig a szenvedő, s a kettő együtt jelenti az ember specifikumát, sajátos minőségét. A társadalom fejlődése folyamatában teljeseedik ki mindkét oldal, az objektív oldal differenciálódásával lesz egyre sokoldalúbb a szubjektív is.

Az emberi személyiség tehát a marxista emberfelfogás alapján úgy áll előttünk, mint időben lejátszódott tettek sokféle, roppant halmaza, a tettek komplex rendszere.

---

1. Marx: Tézisek Feuerbachról MEM 3. Bp. 1960. 9. o.

2. Marx: Gazdasági - filozófiai kéziratok Kossuth Könyvkiadó Bp. 1970. 72. o.

Egy tett sajátja az, hogy társadalmilag előidéző valamit, "... az ember folyamat, pontosabban tetteinek folyamata,"^{1./} az emberek léte nem más, mint tényleges életfolyamatuk, de az emberi lényeg nem az egyénekben lakozik, hanem a társadalomban, tehát rajtuk kívül és objektíven. Ezért mondja Lucien Séve azt, hogy " az ember külsőközpontú lény. "

A tett tehát a marxista emberfelfogás kiinduló kategóriája lehet, amely a történelmi materializmusban a munkában van jelen. A tettnek az a sajátossága, hogy előidéző valamit, aminek megismerése lényegileg a megértését jelenti, minden tett egyik oldalról egy konkrét egyénnek a tette, szubjektívumának a kifejezése, másik oldalról viszont egy meghatározott társadalmi világnak a tette, a társadalmi viszonyoknak a megnyilvánulása, az objektív történeti feltételek kifejeződése. A munka általában véve, " ahogy azt egyszerű és elvont mozzanataiban leírtuk, használati értékek előállítására irányuló célszerű tevékenység, természeti dolgok elsajátítása emberi szükségletek kielégítésére, az ember és a természet között lefolyó anyagcsere általános előfeltétele, az emberi élet örök természeti feltétele, s ezért független ennek az életnek minden formájától, ellenkezőleg az élet valamennyi társadalmi formájában egyformán közös."^{2./} A munkát " a társadalmi lét ösjelenségének, modelljének tekinthetjük", amely oszlopában tartalmazza mindazokat a meghatározásokat, amelyek a társadalmi lét új sajátosságainak lényegét alkotják." ^{3./}

1./ A. Gramsci: Marxizmus-kultúra, művészet Kossuth Bp. 1965. 47. o.

2./ Marx: A tőke I. Szikra Bp. 1949. 198. o.

3./ Lukács György: A munka MFSZ 1972. 1.3.o.

S ha folytatjuk a párhuzamot, láthatjuk, hogy a tett eredményt, a munka terméket hoz létre, amelyben meg is hosszabbodik és be is fejeződik, és létrehozza újabb tett, újabb munkavégzés szubjektív feltételeit, amelyek magában az aktusban nyilvánulnak meg; létrehozza az ember képességeit. A tárgyi felhalmozásnak az egyik oldalon megfelel az emberi képességek felhalmozása a másik oldalon.

Általában véve kimondhatjuk, hogy az ember csak azáltal alakítja ki termelő képességeit, hogy el- tárgyiasítja azokat. A képesség tehát úgy jelenik meg, mint bizonyos objektív természeti összefüggéseknek a szubjektum aktivitásában való transzponálása. Az új képességek létrejöttével az ember beépít tevékenységébe, aktívan felhasznál olyan természeti törvényszerűségeket is, amelyek az ő biológiai természetének nem törvényszerűségei, anélkül, hogy az utóbbit megváltoztatná. Az ember tehát képes arra, hogy a természeti összefüggések törvényszerűségei mind szélesebb körét saját tevékenységének törvényszerűségévé, elvévé változtassa. A nem objektív munka, vagyis, amely még nem valósult meg, csak képesség, lehetőség, készség, az élő szubjektum munkaképessége alakjában létezik. Marx ezt írja :

" Munkaerőn vagy munkaképességen azoknak a fizikai és szellemi képességeknek az összességét értjük, amelyek egy ember testi mivoltában, élő személyiségében adva vannak, s amelyeket mindannyiszor mozgásba hoz, valahányszor valamilyen használati értéket termel. " 1./

1./ Marx: A tőke I. Szikra Bp. 1949. 181. o.

A képesség tehát a tett, a cselekedet végrehajtásának egyéni feltétele, de van egy másik oldala is, az összefüggésnek, hiszen a képességek óriási többségét a tettek, a munkavégzés fejleszti ki az egyénben, s itt a tettek válnak a képességek feltételévé. Nyilvánvaló tehát az, hogy az ember emberi képességeit a filogenezis folyamatában maga alakította ki tevékenységével, s az is, hogy az antogenetikus fejlődésben a képességek nem öröklődnek, hanem az egyén megszerzi azokat: tehát megállapíthatjuk, hogy a képességek bővített újratermelése jellemzi az emberi társadalom fejlődését.

Az elemzésnek ezen a pontján felmerül egy újabb kérdés. Vajon mi a szubjektum-objektum viszonynak, a személyes tevékenységnek, a munkavégzésnek a hajtóereje, motivuma. S most érkezünk el vizsgálódásunk tényleges tárgyához, a szükségletek problémájához. Ha jól megnézzük, Marx a szükségleteket és a képességeket nem választja el mereven egymástól, hanem mint a tevékenység konkrét individuma egymást kölcsönösen feltételező meghatározásait tárgyalja. Marx ugyan nem irt szükségletelméletet, explicit fogalmat, meghatározást nem hagyott örökölni, de igen sok helyen ír a szükségletekről, véleménye egyértelműen rajzolódik ki művei tanulmányozása során, és mindmáig az ő elméletében, műveiben találhatjuk meg a szükséglet-probléma legsokoldalúbb elemzését, a legszorosabb kapcsolatban más jelenségek vizsgálatával. Marx tudja először megragadni az állati és emberi szükségletek lényegi specifikumait, azokat a minőségi kü-

lönbségeket, amelyek az embert mint társadalmi lényt jellemzik. Az alábbiakban a különbségeket foglaljuk össze.

Az élővilág fejlődésében az emberré válás során " ... olyan élőlények mellett, amelyek magukban hordják lényegüket, mint biológiai örökséget, megjelentek más élőlények, akik önmagukon kívül hordják lényegüket, mint társadalmi örökséget. " 1./

Az ember szükségletei minőségileg magasabbrendűek lettek a társadalmi elem közbeiktatásával. Ez abban nyilvánul meg, hogy a szükségletek tárgyaként most már nem a természeti tárgy szolgál a maga eredeti formájában, hanem átalakított természeti tárgy formájában. Ugyanakkor a szükségletek specifikusan emberi formái alakulnak ki, amelyek az állatvilágban nem találhatók meg. A szükségletek tárgya és alanya csak eszközök segítségével végzett társadalmi tevékenység közbeiktatásával egyesülhet. A szükséglet kielégítés folyamatát most már nem a tárgy és a szervezet közvetlen kapcsolatában érvényesülő biológiai-természeti törvényszerűségek determinálják, hanem az ember és eszköz, eszköz és tárgy viszonyainak és az emberek egymás közötti társadalmi viszonyainak bonyolultabb törvényszerűségei. Új szükségletként jelennek meg tehát az eszközkészítés és az emberek közötti társadalmi viszonyok, amelyek további eszközöket és viszonyokat implikálnak.

A munka tehát az a tényező, amely az emberi szükségleteket kifejlesztette, s később is állandó fejlődésben tartja. Az emberi szükségletek kifejlett formájukban egyáltalán nem valami történelem előtti, társadalom alatti,

---

1. L. Seve: Marxizmus-és személyiségelmélet Bp. 1971. 224. o.

a pszihikus aktivitáshoz viszonyítva abszolúte elsődleges, s annak állítólagos alapjául szolgáló emberi természetet fejeznek ki, hanem maguk is lényileg az emberi történelem termékei, az emberek termelték ki őket történelmük, tehát elsősorban munkájuk folyamán.

Az ember szükségletei humanizált szükségletek

A munka mindenekelőtt a közvetlen szükségletek felfüggesztésén alapszik, amennyiben nem egy aktuális szükséglet tárgyának megragadására, hanem jövőbeni szükségletek kielégítésére, a kielégítés feltételeinek előzetes megteremtésére irányul. Az emberi tevékenységet " elvont szükségletek " irányítják, az ember úgy viszonyul szükségleteihez, mint amelyek általában hozzátartoznak, s ezért a jövőben is felléphetnek. Viselkedését nem az adott pillanat impulzusai, hanem ezek az általános szükségletei determinálják. Az általános szükségletek mint szocializált szükségletek, mert az ember olyan állat, amely társadalmilag termeli létfenntartási eszközeit, vagyis ahhoz, hogy egyék, igyék, öltözködjék, lakják, stb., dolgoznia kell, meg kell keresnie a kenyerét, következésképpen szükséglete tárgyának megtermeléséhez alapvetően szüksége van a másik emberre is. A szükséglet tehát maga is viszony és nem csupán ember és tárgy közötti, hanem emberek, embercsoportok, osztályok közötti viszony is.

A valóságban bármelyik emberi szükséglet humanizált, társadalmiasult. Ezt nagyon pregnánsan a táplálkozási és a szexuális szükségleten keresztül mutatja be, nyilván azért, mert e funkciók a legerősebbek az állatvilágban.

Az emberi táplálkozás eltér az állatétól. " ... az az éhség, amely késsel villával fogyasztott főtt hússal elégül ki, más éhség, mint az, amely a nyers húst kéz, köröm és fog segítségével falja fel, "1./s hozzátehetjük, lényegét tekintve más, mert elválaszthatatlan kapcsolat fűzi a termeléshez, csak a termelés teszi lehetővé a fogyasztásnak ezt a formáját. Különbözik azonban a szerelem is a párázástól. Marx igen meggyőző elemzését adja annak, hogy a férfinak a nőhöz és a nőnek a férfihez való viszonyában két különböző viszony nyilvánul egyszerre meg. Egyrészt a természethez való viszony, amelyben egy természeti szükséglet fejeződik ki, és a másik emberhez való viszony, amelyben emberi szükséglet, a másik embert, mint embert igényelő szükséglet manifesztálódik.

"... az embernek az emberhez való közvetlen, természetes, szükségszerű viszonya a férfinak a nőhöz való viszonya.

Ebben a természetes nembeli viszonyban az embernek a természethez való viszonya közvetlenül az emberhez való viszonya, mint ahogy az emberhez való viszonya, közvetlenül a természethez való viszonya ...

... a férfinak a nőhöz való viszonya az embernek az emberhez való legtermészetesebb viszonya. Benne tehát megmutatkozik, mennyire lett az ember természetes viszonyulása emberivó, ... mennyire lett az ember szükséglete emberi szükségletté, mennyire lett neki tehát a másik ember, mint ember szükségletté." 2./ A fent leírt humanizációs folyamatban a szexualitás, a másnemű egyed iránti szükségletből

---

1./ MEM 13. Kossuth Bp. 1965. 159. o.

2./ Marx: Gazdasági filozófiai kéziratok Kossuth Bp. 1970. 68. o.

átalakul olyan másnemű személyiség iránti szükségletté, aki életmegnyilvánításában az emberi lényegi erők sokoldalú gazdagságát nyilvánítja meg, és alkalmas arra, hogy a tevékenységben társként funkcionáljon.

A biológiai szükségletek tehát a társadalmi munkafolyamatban átalakulnak, humanizálódnak, mássá lesznek, ezért biológiai, fiziológiai, pszichológiai és kibernetikai törvényszerűségekkel adekvát értelmezésük nem adható meg. Alárendelten, megszüntetve-megőrzötten ezek az aspektusok jogosultak. Garai László kíséri meg, hogy végigkövesse az állati alapszükségletek fejlődésvonalát, amely alapját képezi a "specifikusan emberi alapszükségleteknek". A kibernetikai, pszichológiai, fiziológiai és biológiai komponensekből álló, az állatvilágban és a társadalomban egyaránt megtalálható alapszükséglet dinamikai struktúráját az alaptevékenység és az alapviszony struktúrája határozza meg. Az embernél a determinánsok mutatnak egészen új, a fejlődés megelőző fokaitól lényegesen eltérő, specifikus emberi meghatározottságot: "kialakul a munkatevékenység, mint az ember specifikus alaptevékenysége és a társadalmi viszony, mint az ember specifikus alapviszonya."^{1./}

A specifikusan emberi alapszükséglet genezise e felfogás szerint a táplálkozási, regenerációs, immunitási és szaporodási alaptendenciákból több fokozatú fejlődés után kialakult alkotás, fogalmi megismerés, integrált életvitel, értékelő önismeret szükségletekben ölt emberre jellemző alakot a tárgyi tevékenység következtében, amely célkitűző, eszközelsajátító, célmegvalósító és esz-

---

1./ Garai László: Személyiségdinamika és társadalmi lét
Akadémia Kiadó Bp. 1969. 31. o.

közellenőrző, vagyis négy viszonylagosan önálló mozzanatból tevődik össze. A specifikusan emberi szükséglet a korábbi szintek anyag-, energia-, információcsere sajátosságokhoz képest a programosere alapszükséglete novumát jelenti.

Annnyiban feltétlenül helyes és indokolt a problémát az élővilág fejlődése oldaláról megközelíteni, amennyiben e fokok az emberi szükségletekhez vezető út egy-egy állomását jelzik. Ezzel azonban csak a titok kapujába jutottunk, a birtokába azért nem, mert az túl a biológián, pszichológián, fiziológián és kibernetikán, a társadalmi viszonyokban keresendő. Az emberi szükségletek objektív társadalmi folyamatban alakulnak ki. Ez az objektív folyamat a társadalom egész megelőző mozgása, amelynek alapja a termelőtevékenység. A termelés szférája az az alakító erő, amely a biológiai szükségletekre épülő specifikus emberi /anyagi és szellemi/ szükségleteket meghatározza. A továbbiakban tehát a termelés szféráját kell, bár most még az általánosság szintjén, vizsgálnunk, ha többet is meg akarunk tudni.

A szükségletek termelése

A termelés nemcsak anyagi javakat hoz létre, az emberek a termelési viszonyokat és a szükségleteket éppúgy termelik, mint a termékeket. A szükségleteket, azok jellegét, fejlődésük dinamikáját és tendenciáját tehát mindenek előtt a termelés határozza meg. Marx ezt az összefüggést a Grundrissé-ben részletesen elemzi, más műveiben is foglalkozik vele. Többek között rámutat, hogy a termelés szolgáltatja a fogyasztás tárgyát, a fogyasztás viszont hiányt, igényt, szükségletet szolgáltat a termelésnek.

"... a fogyasztás tételezi eszmeileg a termelés tárgyat, mint belsőleges képet, mint szükségletet, mint törekvést és mint célt. A termelés tárgyait még szubjektív formában hozza létre. Szükséglet nélkül nincs termelés. De a fogyasztás újra-termeli a szükségletet." ^{1./} A termelés anyagot mint külsőleges tárgyat hoz létre a fogyasztás számára, a fogyasztás pedig létrehozza a szükségletet mint belsőleges tárgyat, eszmeileg, mint célt a termelés számára. A termelés azonban még valamit létrehoz. A tárggyal együtt megadja elfogyasztásának lehetőségét, módját is, Marx szavaival " ... a tárgy nem egyáltalában tárgy, hanem egy meghatározott tárgy, amelyet egy meghatározott módon kell elfogyasztani, s ezt a módot megint a termelésnek kell közvetítenie ". ^{2./}

Itt az elsődlegesség kérdése ismét eldől a termelés javára. Egy tárgy iránti szükségletet a tárgy észlelése hozza létre, a tárgynak tehát előbb léteznie kell. Itt azonban figyelembe kell vennünk, hogy a szükségletek a maguk elsődleges biológiai alakjában az állatnál és az embernél egyaránt az aktivitás, a tevékenység reális kiindulópontját jelentik. Bár vitathatatlan, hogy az embernél a szükségletek formája, tartalma egyre inkább társadalmasul, ezáltal egyre kevésbé maradnak elsődlegesek az egyéni aktivitáshoz viszonyítva, tehát sokkal inkább termékei az aktivitásnak, mint okai, mégiscsak viszonylagos kiindulópontok maradnak, mert minden aktivitás szükségletnek felel meg, még ha e szükségletek magukban véve csak előző magatartásokból magyarázhatók is. Ha a tevékenységnek a szükséglethez viszonyítva alapvető elsőbbsége nevében elutasítjuk is az ellenérveket, el kell

---

1./ MEM 46/I. Kossuth Bp. 1972. 19. o.

2./ MEM 46/I. Kossuth Bp. 1972. 19. o.

fogadnunk Garai Lászlóval együtt, hogy az ember számára a tevékenység, " a munka a legelső szükséglet ", specifikus és alapszükséglet, mint Marx írja " a legfőbb létszükséglet ", kerülőúton tehát visszajutunk a szükséglet elsőbbségének elismeréséhez.

Ha igaz az, hogy a specifikusan emberi szükséglet egészen másvalami, mint az állati szükséglet, nem állítható-e, hogy az aktivitások és szükségletek örökös körforgásában a szükséglet mozzanata viszonylagos értelemben megtartja az elsődleges mozzanat szerepet. Ha a kifejlett szükségletek kielégítésére irányuló tevékenységek és a részben e tevékenységekből eredő szükségletek szakadatlanul újjászületésének ciklusát eleve adottnak tekintjük, akkor bármelyik mozzanat kiindulópontul tekinthető a másodikhoz viszonyítva: a Sz - T - Sz séma ugyanúgy jogosult, mint a T - Sz - T séma, az egyik szakadatlan a másikba kapcsolódik. Így most már annak, hogy a körben melyik pont a kezdet vagy a vég, tulajdonképpen nincs jelentősége.

A valóságos probléma annak megértése, hogy a szükségletek és tevékenységek ciklusa a kifejlett társadalomban, s annak személyiségében hogyan lett azzá, ami, hogyan nyilvánulnak meg benne a szükségletek, milyen tevékenységre motiválódnak, s ezek a tevékenységek milyen új szükségleteket hoznak létre.

A szükségletek ezen a szinten már mélyen társadalmi jellegűek. A kifejlett emberi szükségleteket nemcsak a másodlagos társadalmiság jellemzi az elsődleges elemi szükséglethez viszonyítva, hanem az elsődleges jellemzők általános visszajára fordulása is, ami lényegbevágó megfordulás.

Ezt el kell ismerni, hogy az emberi aktivitások a maguk összességében, még a legbonyolultabbakat is ideértve, azon az állandó szükségleten nyugszanak bizonyos értelemben, hogy kielégítsük elemi szükségleteinket, s ebben az emberi élet vagy életbenmaradás lehetőségét biztosító minimális feltételek kivételes jellege mutatkozik meg közvetlenül. Itt azonban két dolgot nem szabad összekeverni. Egyfelől azt, hogy az emberi aktivitás, még a legmagasabbrendű is, kielégítse ezen feltételeket, másfelől azt, hogy az a mód, ahogyan az elsődleges szükségletek később a fejlődés magasabb fokain fellépnek, már nem elsődlegesek, s a kezdeteknél csak azért játszhatnak elsődleges szerepet, mert a társadalom humanizációs hatása még kevésbé érvényesül. Társadalmi vonatkozásban az egyértelműen elfogadható, hogy a termelés hozza létre, alakítja ki a szükségleteket, a társadalom és az egyén szükségleteit egyaránt, s az összefüggésben az másodlagos, hogy a szükségletek határozzák meg a termelést, de, mert kölcsönhatásról van szó, tagadhatatlanul ez is fenn áll. Az egyén vonatkozásában a helyzet fordított, nála inkább szükségletei határozzák meg a tevékenységet, az utóbbi oldal kap nagyobb hangsúlyt. Az emberi tevékenység bármely egyedi aktusa feltételezi valamely, a tevékenységet meghatározó szükségletnek előzetes létezését. Az össztörténeti folyamatban e viszony azonban megfordított. Az ember őseredeti biológiai szükségletei szolgálnak a termelés első történeti kiindulópontjául és előfeltételül is. A társadalmi munkatevékenység, a maga történeti folyamatában, nem fogható fel örök változatlan természeti szükségletek kielégítésére irányuló aktivitásnak. Azok a szükségletek, amelyek a termelést valóban determinálják, nem ezek, a ma-

guk természeti nyersségében vett szükségletek, azokat éppen a termelés hozta létre.

A termelés és a szükségletek összefüggésének áttekintése közben meg kell vizsgálnunk a termelés és szükségletek dinamikáját, meg kell keresnünk a szükségletek változékonyságát előidéző törvényszerű összefüggéseket, hogy kimutassuk minden olyan elmélet tarthatatlanságát, amely statikus, változatlan, egyszer s mindenkorra kielégíthető szükségletekből indul ki, a kielégítést egyszerű aktusnak fogja fel, ezért általában érvényes "abszolút" mércét keres. E metafizikus felfogás az állítólagos örökkévaló szükségletekben valójában a mozdulatlan, változatlan merevitett tegnapi szükségleteket kiáltja ki örökkévalónak.

A szükségletek azonban nem általában valók, hanem társadalmilag és egyénileg egyaránt mindig konkrétak, a munka feltételekkel, a társadalmi viszonyokkal objektíve együtt fejlődnek, változnak, differenciálódnak. S mert változó természetűek, ezért kielégítésük határait a maguk konkrét történeti viszonyaiban lehet csak pontosan feltárni.

A társadalmi termelés történelmi folyamatában az ember tevékenysége abban is különbözik az állattól, hogy termelőeszközeit bővítetten termeli újra, és azal, hogy gyökeresen megváltoztatja termelőerőit, és új hatékonyabb termelőerőket fejleszt ki, gyökeresen megváltoztatja saját funkcióit, feladatait a termelés rendszerében, és ennek következtében önmagának mint termelő egyéniségnek arculatát is. A bővített ujratermelés tehát a társadalmi fejlődés alapja, amelyben a szükségletek igen jelentős szerepet játszanak.

A szükséglet a termeléssel kölcsönhatásban állandóan keletkező és reprodukálódó, folytonosan változó tartalmú folyamat, folytonosan újjászülető és kielégülésével újból és magasabb szinten reprodukálódó igények komplexuma. A kielégítés mindig újabb igényeket támaszt, a szükségletek kielégítése további szükségleteket teremt. A bővített ujratermelés megváltoztatja a szükségletek, kielégíthetőségük, valamint a kielégítés mechanizmusának struktúráját, s a fejlődés további fokain már a bővített ujratermelés jelenti az alsó határt, amely létrehozza a szükségletek fejlettebb állapotait, valamint a szükségletek kielégítését szolgáló eszközök és módok új lehetőségeit. Ez egy fejlődési folyamat, egy szakadatlan mozgó sáv.

Nyilvánvaló az, hogy új szükségletet csak új tárgy hozhat létre. A tevékenység szükségletteremtő mozzanata egy sajátos belső ellentmondás eredményeként valósul meg. Egyrészt a tevékenységet már meglévő, de még kielégítetlen szükséglet indítja el, s arra irányul, hogy a szubjektum egyesüljön szükségletének tárgyával. Másrészt a szükséglet által kiváltott tevékenységnek nemcsak az az eredménye, hogy a szükséglet kielégítéshez vezet, hanem az is, hogy új tárgyakat teremt meg, vagy a meglévő szükséglet kielégítésére alkalmas tárgyat új vonásokkal ruházza fel, új összefüggésbe, szituációba helyezi, amelyek lehetővé teszik a felhasználás új módját is. Az új használati tárgy most már vagy kiszorít egy hagyományosat, és azáltal valamely szükségletet az eddiginél jobban elégít ki, vagy pedig újabb szükségletet ébresztve terjed, és a szükségletek körét így bővíti.

A fejlődésben az új minőségek gyakran nem a régiak helyett, hanem azok mellett lépnek fel. A fejlődés

tulajdonképpen hordozója a mássá válás. " A " más " persze létrehozza a " több "-et, de kell, hogy az a " több " mindig tartalmazza a " mást " is, mert csak azáltal vezethet a szükségletek egyre sokrétűbbé válásához.

Szükséglet és munkamegosztás

A szükségletek kielégítésére alkalmas tárgyak nagy része nincs készen a természetben. Mihelyt a szükségletek meghaladják azt, amit a természet önként, spontán megtermel, mesterséges termeléshez kell folyamodni " ...sokféle kielégítendő szükséglet sokféle dolog termelését tételezi fel - termelés nélkül nincs termék; - sokféle termelendő dolog azonban már feltételezi, hogy megtermelésüket nemcsak egy ember segíti elő, ... a ... szükséglet, teljes mértékben feltételezi a munkamegosztást " ^{1./}

A munkamegosztás maga is történelmi termék, már " természetadta " formájában is feltételezi azt, hogy a szükségletek megszorodtak, a munkamegosztás és a csere pedig lehetővé teszi a szükségletek további gyarapodását. A munkamegosztás és a csere feltételezik egymást, mert ... " a cserére való hajlam hozza létre az emberek tehetségeinek különbözőségét " ^{2./}

A munkamegosztás, mint társadalmi viszony azonban ellentmondásos folyamat. Egyrészt lehetővé teszi a szükségletek kielégítését szolgáló termékek mennyiségi növekedését és minőségi javulását, ugyanakkor az egyéni képességeket deformálja, egyoldalúvá teszi, tehát a társada-

---

1./ MEM 4. Kossuth Bp. 1959. 65-66. o.

2./ Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok Kossuth Bp. 1970. 90. o.

lom nyer termékekben, az egyének vesztenek képességekben.

A munkamegosztás történelmi fejlődési folyamata a társadalmi viszonyok egyik jelentős aspektusa. A munkamegosztás foka a társadalmi fejlettség egyik mutatója, mert a munka megosztásának mindenkori foka meghatározza az egyének egymáshoz való viszonyait is.

A szükségletek rendszere

A munkamegosztás következtében jön létre annak a lehetősége és a valósága is, hogy " ... a szellemi és anyagi tevékenység - hogy az élvezet és a munka, termelés és fogyasztás más-más egyéneknek jusson ..." ^{1./} Ezzel a szükségletek fejlődésében, az a minőségi változás állt be, hogy differenciálódott az anyagi és szellemi, a tárgyi és eszmei termékeket igényelő szükségletek két nagy tartománya. Ezzel a szükségleteknek már eddig is differenciált rendszere újabb szférával gazdagodott, bonyolultabbá, még differenciáltabbá vált. A szükségletek - mind a társadalmiak, mind az egyéniek - a társadalmi fejlettség meghatározott fokainak adekvát, azokra jellemző struktúrát alkotnak. A szükségletstruktúra ugyanugy hozzátartozik egy-egy társadalmi-gazdasági alakulathoz, mint a tulajdon-, a munkamegosztási -, elosztási-, csere-, fogyasztási-, osztály- és népesedési viszonyok. A szükségletek rendszeréről Marx ezt írja : " ... minden árutermelőnek használati értéket kell termelnie, tehát meghatározott társadalmi szükségletet kell kielégítenie, mely szükségletek terjedelme

---

1./ MEM 3. Kossuth Bp. 1960. 32. o.

azonban mennyiségileg különböző, s e különböző tömegű szükségleteket benső kapcsolat természetes módon kialakult rendszerre köti össze." 1./

Ez nemcsak a társadalom egészére, hanem a társadalmat alkotó minden egyes emberre is jellemző. Minden ember szükségletei hierarchiát képeznek, és ezen a lépcsőzeten halad felfelé a szükségleteit egyre inkább kielégítő ember, a folyamat különböző szükségletek aktualizálódásában, mások inaktualizálódásában fejeződik ki.

A szükséglet-struktúra fő szférái megegyeznek a társadalmi szférákkal. Alapvetőek az anyagi-gazdasági szükségletek, hozzájuk kapcsolódnak a politikai és a szellemi-ideológiai szükségletek. A szükségletek legalapvetőbb rétegét a létfenntartási szükségletek képezik, amik nem azonosak a biológiai létfenntartáshoz szükséges anyagi javak minimumával, hanem a társadalmi fejlettség adott fokán a tisztességes megélhetéshez szükséges javakkal való rendelkezést jelentik. Ezek az elsődleges, a primer szükségletek, ezekhez viszonyítva a többi másodlagos, szekunder, és közöttük meghatározott, törvényszerű kapcsolat áll fenn. Rubinstein ezt a törvényszerűséget a következőképpen jellemzi : "... létezik egy általános törvény : mindaddig, amíg a primer szükségletek és érdekek aktuálisak, a szekunder, a kevésbé égető szükségletek háttérbe szorulnak; ahogyan az elsődleges szükségletek intenzitásukat és aktualitásukat veszítik, az utóbbiak egymás után, előtérbe kerülnek. A különböző jelentőségű szükségleteket és érdekeket a személyiség meghatározott sorrendben tudatosítja ". 2./ Az elemibb, de alacsonyabb

---

1./ Marx : A tőke I. Szikra Bp. 1949. 384. o.

2./Sz.1. Rubinstein: Az általános pszichológia alapjai II. köt. Akadémia Kiadó Bp. 1964. 986. o.

rendű szükségletek kielégítetlensége vagy folyamatos kielégítésük veszélyeztetettsége esetén tehát háttérbe szorulnak és jelentőségüket veszítik a magasabbrendű szükségletek.

Kielégülés esetén a folyamatosan és rendszeresen kielégített szükségletek szintjén nem áll meg az ember, hanem ezekre alapozva mindig újabb és újabb szükségletei kezdenek funkcionálni, közben új szükségletek alakulnak ki, s egyúttal létrejön a kielégítésükre irányuló belső törekvés is.

A szükségletek fejlődésének megvan a belső logikája. A már kialakult szükséglet struktúra jellege nagymértékben meghatározza a változás lehetséges irányát és ütemét is. Törvényszerű, hogy először a meglévő szükségletek jelentkeznek magasabb szinten, majd a hozzájuk jellegükben, karakterükben hasonlókkal egészülnek ki. Az anyagi szükségletek igen könnyen bővülnek, mert általában nem kívánják meg új képességek, tulajdonságok kialakulását az egyénekben. Elég valamit meglátni ahhoz, hogy a szükséglet megjelenjen. Ráadásul sok anyagi szükséglet újabb igényeket kelt már a pusztán létevel is. Elvileg más a helyzet a politikai és a szellemi szükségletekkel, mert kialakulásuk a szubjektum megváltozásával, fejlődésével párhuzamosan mehet csak végbe. Az alacsonyabbrendűtől a magasabbrendűek felé haladás útját szükségszerűen kell végigjárni, szakaszokat átugrani nem lehet, ez azonban nem jelenti azt, hogy e szakaszokon belül a különböző szükségletfajtákon is végig kell menni ahhoz, hogy át lehessen térni a szükséglet-hierarchia egy magasabb szintű lépcsőjére. A szükségletek e dinamizmusa, potenciális állapota, belső feszültsége az, ami nem hagyja az embert soha nyugvópontonra jutni, ami állandó erőfeszítés-

re sarkallja, új szükségletek kielégítésére, új célok elérésére. Formai szempontból tehát a kielégítettség és kielégítetlenség állandó egymásba való átmenetéről van szó, s a személyiségben e kettő egymást szüli.

Mind a polgári, mind a szocialista szociológiai irodalomban gazdagon találhatunk érveket e törvényszerűség bizonyítására. Az emberek szociális szükségletei csak akkor válhatnak uralkodóvá, amikor a fiziológiaiak már kielégítést nyertek, a politikai és szellemi szférával összefüggő szükségletek csak akkor aktualizálódnak, ha az anyagi, gazdasági jellegű szükségletek kielégítettek, és folyamatos kielégítettségük nincs veszélyeztetve. Ezen az alapon minősíthető mélységesen hibásnak az újkantiárus Windelband azon felfogása, amely szerint " ... a boldogság ..., annál jobban elérhető, minél csekélyebb és alsóbbrendűek minden tekintetben a szükségletek, minden új és magasabbrendű szükséglettel nő a tökéletes kielégülés valószínűtlensége".^{1./}

A gazdagság mint a szükségletek sokoldalúsága

A szükségletek rendszere, annak struktúrált-sága és bonyolultsága a marxista társadalomelméletben a gazdagság lényege, a társadalmi gazdagság forrása és eredménye. "... a szükségleteket éppúgy termelik, mint a termékeket és a különböző munkaügyességeket...Minél inkább vannak szükségesnek tételezve a szükségletek, amelyek, maguk is történelmi - maga a termelés létrehozta szükségletek, a társadalmi szükségletek -, szükségletek, amelyek maguk is a társadalmi termelés és érintkezés eredménye, annál magasabban fejlett a valóságos gazdagság. A gazdagság anyagilag tekintve csak a szükségletek sokrétűségében áll. " ^{2./}

1./ Windelband: Preludiumok. Franklin Társulat Bp.1925.151.o.
2./ MEM 46/II. Kossuth Bp. 1972. 11. o.

Ha ez áll a társadalomra, méginkább érvényes a társadalmat alkotó egyénekre is. A szubjektív gazdagság kialakítása a szükségletek gazdagságán és dinamikáján keresztül történhet, amely egyben mindig a tevékenység motiválódásának adekvát eszköze is. Eredetileg az egyén szükségletei szegényesek, később egyoldalúak, s csak a termelőerők fejlődésének igen magas fokán, a szocialista kommunista társadalomban teremődnek meg a gazdag és sokoldalú szükségletstruktúrával bíró egyének kialakulásának a feltételei. Ahogy a primitív ember nyers, fizikai erejéből a történelem során kibontakozik a különböző kiművelt képességek differenciált sokasága, úgy nő ki az emberi tudat általános képességéből a gazdag és sokoldalú, érzékeiben és érzéseiben kiteljesedő ember. Ezeknek megfelelően új, történeti szükségletei is kialakulnak. Az anyagi, tárgyi vonatkozások kiteljesedésével együtt alakul ki a társadalom és az egyének szubjektív szellemi gazdagsága "... az egyén valóságos szellemi gazdagsága teljes egészében valóságos vonatkozásainak gazdagságától függ. "1./

Az igazi gazdagság tehát nem a tárgyak feletti rendelkezés, a birtoklás, hanem a tárgyi gazdagság bázisán ennek szubjektív oldalaként kibontakozó képességek sokoldalúsága, a képességek, a szükségletek és a fogyasztás gazdagsága. " ... a gazdag ember egyúttal az emberi életnyilvánítás egy totalitását szükségelő ember. Az ember, akiben saját megvalósulása, mint belső szükségszerűség, mint szükség egzisztál. " 2./

1./ MEM 3. Kossuth Bp. 1960. 38. o.

2./ Marx: Gazdasági filozófiai kéziratok Kossuth Bp. 1970. 76. o.

A szükséglet fogalma :

A szükséglet általános jellemzése után megkísér-
reljük a szükséglet fogalom tartalmát képező ismérvek össze-
gyűjtését, s felhasználásukkal egy meghatározás megfogalma-
zását.

- 1./ A szükséglet osztársadalmi jelenségek bizonyos csoport-
jának megjelölésére szolgál, a társadalomban élő ember-
nek humanizált szükségletei vannak, amelyek az emberi tár-
sadalmi tevékenység eredményeként alakultak ki.
- 2./ Az ember és a külvilág közötti szükségszerű viszony, ki-
fejezi valamely tárgy, esemény, folyamat és az ember kö-
zötti sajátos összefonódás szükségszerűségét. A szükség-
let ugyanis tárgy és szubjektum sajátos törvényszerűsé-
gek közepette végbemenő egyesülésének tendenciáit fejezi
ki. Az ember létfenntartása - biológiai, fiziológiai és
társadalmi értelemben egyaránt - az ember életét alkotó
létfeltételeinek elsajátítása során reális szükségletei-
nek kielégítésében valósul meg, a szubjektum lét-és fej-
lődés feltételei rajta kívül vannak. Marx erről így ír:
Az ember " mint természetes, testi, érzéki, tárgyi lény
szenvedő, megszabott és korlátozott lény, amilyen az ál-
lat meg a növény is, az-az ösztöneinek tárgyai rajta
kívül, tőle független tárgyakként existálnak, de e tár-
gyak az ő szükségletének tárgyai, lényegi erőinek tevé-
kenységéhez és igazolásához nélkülözhetetlen, lényegi
tárgyak. " 1./

1./ Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok Kossuth Bp. 1970.

3./ A szükségletek az egymás után következő generációk életében objektiválódnak. Az emberiség soha nem mond le azokról a szükségleteiről, amelyekre egyszer már szert tett, ahogyan nem mondhat le a kielégítés már megszerzett javairól és eszközeiről sem. A korra jellemző szükségleteket minden generáció az előzőtől örökli, nincs módjában azokat megválasztani, kényszerként hatnak, hasonlóan a munkaeszközökhöz, amelyekkel tevékenységét folytatni kénytelen.

A szükséglet alapja a szubjektumban jelentkező objektív igény. A szükségletben, olyan tárgy, viszony, intézmény vagy tevékenység hiánya jelentkezik, amelyre elkerülhetetlenül szüksége van. " ... mert egy dolog iránti szükséglet a legnyilvánvalóbb, legcáfolhatatlanabb bizonyíték arra, hogy a dolog az én lényemhez tartozik, hogy annak léte számomra való ... " ^{1./} - írja Marx. A különböző helyeken fellelhető szükséglet meghatározásokban ez az összefüggés fő helyen szerepel: " a társadalom tagjainak történelmileg változó igénye a termelt anyagi, illetve kulturális javakra, szolgáltatásokra " ^{2./} " A szükséges dolgok iránti igény, különösen azoknak az igényeknek az összessége, amelyeket a társadalom és tagjai ... az anyagi, termékekre és kulturális javakra vonatkozóan támasztanak " ^{3./} /lásd továbbá a függelékben szereplő meghatározásokat/.

4./ Az objektív igény mint tartalom szubjektív formát ölt és mint hiányérzet tudatosul, belső, eszmei kép formá-

---

1./ Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok Kossuth Bp.1970. 141. o.

2./ Kislexikon: Akadémiai Kiadó Bp. 1968. 831.o.

3./ A Magyar Nyelv Értelmező Szótára VI.Akadémia Kiadó Bp. 1962. 409. o.

ban valamely tárgy, viszony, tevékenység birtoklásának óhaja, vágya, kívánsága nyilvánul meg. A szükségleteknek ez a szubjektív oldala a pszichológia tárgykörébe tartozik, a filozófiában e vonatkozások alárendelt szerepet játszanak. Az a jelenség pedig, amelyben az objektív szükséglet az egyén életét belülről meghatározó szükségletté válik, az interiorizáció.

" Interiorizáció ott van, ahol a viselkedés egy társadalmi normát valósít meg " 1./ Lucien Séve különbséget tesz az eredendően belső szükséglet és az olyan szükséglet között, amely lényegét tekintve külső követelmények interiorizációja. Ez pszichológiai aspektusban helyes, de filozófiai összefüggéseit tekintve minden szükséglet korábban kialakult, az egyéntől függetlenül, objektíve létező formában adott a társadalomban, s az egyénben ez tudatosul, interiorizálódik, tehát végső soron társadalmi normaként valósul meg. A régebbi lexikonokban a szükségletek meghatározásainál ebből a szubjektív szférából indultak ki. " Szükségletek, gazdasági értelemben javak hiányának az érzete ... " 2./

- 5./ A szükséglet jelenségéhez szorosan hozzátartozik az a tárgy, objektiváció, amely a szükségletet képes kielégíteni, amelyre a tudatosult hiányérzet irányul. A közgazdaságtanban a szükséglet fogalmában sajátosan ezt a mozzanatot helyezik a központba, a szükséglet termeléssel kapcsolatos tárgyi elemeit mint használati értékeket emelik ki. Ez az eleme a szükségleteknek minden meg-

---

1./Kis János: Vigotszkij és a marxista pszichológia kezdetei Magyar Filozófiai Szemle 1967/6. 993. o.

2./A Pallas Nagy Lexikona XV. Pallas Irodalmi és Nyomdai RT. 1897. 864. o. és Révai Nagy Lexikona Bp. Révai Testvérek Irodalmi Intézet RT. 1925. 777. o.

határozásban egyértelműen szerepel / Lásd a mellékletben szereplő meghatározásokat /.

6./ Az objektív tartalom csak szubjektív formájában létezik, a szükségletet mindig adott szubjektum hordozza. A szükséglet szubjektuma lehet az egyén, a társadalom kisebb és nagyobb csoportjai és maga az egész társadalom.

7./ A tudatosult szükséglet az érdek kiváltója, benne formát öltve, annak közvetítésével a cselekvés lényegi motívuma. A szükséglet tehát a tevékenység indítóka, cselekvésre serkent, meghatározott tevékenységet vált ki azáltal, hogy a szükséglet tárgyára mint a tevékenység jövőbeni eredményére irányul. Ez a szükséglet és cselekvés azért realizálódik, mert a szükséglet elindította ezt a folyamatot. A cselekvés legmélyebb motívumaként a szükségletet jelöljük meg, tehát nem korlátozzuk pszichológia jelentésre. Bár a marxista pszichológia elismeri és felhasználja a szükségletek determináltságát, elsősorban azt kutatja, hogy a szükségleteknek mint a pszihikumban érvényesülő belső folyamatnak milyen törvényszerűségei vannak.

8./ A szükségletben implicite benne rejlik mint mozzanat kielégítésének eszköze és módja is.

9./ A szükséglet mind egyéni, mind társadalmi formájában bővítetten újratermelődő, történelmileg változó, keletkező, folytonosan újjászülető és kielégülésével magasabb szinten reprodukálódó és folytonosan változó tartalmú folyamat.

10./ Jellemzi továbbá az emberi szükségleteket a kielégületlenséggel szembeni tűrőképesség, amely sajátosság abban jut kifejezésre, hogy az ember rangsorolni, ütemezni tudja szükségleteit a kielégíthetőség feltételei alakulásától függően. Ez a sajátosság a szükséglet humanizációs folyamatában is megmutatkozik. Az ember tartósan ellenáll annak, hogy szükségletét a preferált tárgy helyett más, az eredeti szükséglet szempontjából teljesen egyenértékű tárggyal elégítse ki, és az akadályba ütköző viselkedés helyett új viselkedésmódot tanul a preferált tárgy megszerzéséért. Az ember ideiglenesen lemond a vonzó tárgyról, ismételt akadályoztatás esetén pedig kialszik az a kapcsolat, amely a tárgy és a megszerzését biztosító viselkedés között korábban létezett, anélkül, hogy maga a tárgy elveszitené vonzó jellegét.

A kielégületlenséggel szembeni tűrőképesség nyilvánul meg azokban a viselkedésekben, amikor emberek hosszan, esetleg egész életükben lemondanak tartós, sőt alapvető szükségleteik kielégítéséről is.

Ezek az általános ismérvek jellemzik a szükségleteket. Minden bizonnyal mások is. Ezek felhasználásával azonban megadható a szükségletek meghatározása. A definíciókísérletben csupán arra vállalkozunk, hogy a szakirodalomban fellelhető elemeket megpróbáljuk elfogadható szintézisbe hozni. Ime a kísérlet eredménye :

Az ember szükséglete a szubjektum és a külvilág közötti szükségszerű viszonyból eredő, a tevékenység eredményeként történelmileg változó, bővítetten újratermelő

társadalmi jelenség. Mint objektív igény a szubjektumban / személyiség, közösség, társadalom / tudatosuló, belső eszmei kép, amely a szubjektum léte, fejlődése szempontjából lényeges anyagi vagy eszmei objektivációra irányul. A cselekvés legmélyebben fekvő motivumát, az érdek alapját képezi, implicite, differenciálatlanul tartalmazza a kielégítés módját és eszközeit is, a kielégüléssel szemben azonban tűrőképességet tanúsít, ezért kielégítése ütemezhető, rangsorolható.

Az irodalomban az érdekekkel való viszony és az ütemezhetőség nem kap olyan hangsúlyt, ami indokolná e tulajdonságok definícióba való felvételét. Azt tartjuk azonban, hogy ma mind az axiológia, mind az érdekelmélet kimunkálásában ez a sajátosság jelentős figyelemre tarthat számot.

A SZÜKSÉGLETEK TÖRTÉNETI FEJLŐDÉSÉNEK

NÉHÁNY FILOZÓFIAI PROBLÉMÁJA

A munkaviszonyok hatása a szükségletekre :

Az előző fejezetben a szükségleteket általában jellemeztük. Megállapítottuk, többek között, hogy a marxista tanítás szerint a társadalmi gazdagság a szükségletek sokoldalúságán, sokrétűségén, a képességek differenciáltságán mérhető le igazán. A szükséglet szubjektumát itt azonban pontosabban is meg kell jelölnünk. Nem általában a társadalom, hanem a társadalmat mindenkor alkotó konkrét egyének állandóan változó képességeinek és szükségletstruktúrájának a sokrétűségéről van szó. Ez Marxnál egyértelmű " ... mi egyéb a gazdagság, mint az egyének szükségleteinek, képességeinek, élvezeteinek, termelőerőinek stb. az egyetemes cserében létrehozott egyetemessége ? mint a természeti erők - mind az úgynevezett természetnek, mind az ember saját természetének az erői - feletti emberi uralom teljes kifejlődése? mint az ember teremtmény hajlamainak abszolút kimunkálása - aminek nincs más előfeltétele, mint a megelőző történelmi fejlődés -, amely a fejlődésnek ezt a totalitását, az-az minden emberi erőnek mint olyannak előre adott mércével fel nem mérhető fejlődését öncéllá teszi? mint amikor az ember nem egy meghatározottságban termeli magát újra, hanem a totalitását termeli? nem arra törekszik, hogy olyan valami maradjon, ami lett, hanem a levés abszolút mozgásban van? " ^{1.}✓

1./ MEM 46/I. Kossuth Bp. 1972. 367. o.

A szükségletek egyre sokoldalúbbá válása, differenciálódása, vele együtt a társadalmi gazdagság felhalmozódása a történelmi fejlődés általános jellemvonása, azonban a társadalmat alkotó egyének szükségletstruktúrájának változásai /gazdagabbá vagy szegényebbé, sokoldalúbbá vagy egyoldalúbbá válása/ ezen a fő tendencián belül a konkrét társadalmi-gazdasági viszonyok függvényeként sajátos utat jár be. Ha ezt a mozgást végig akarjuk követni, vizsgálódásunkat a konkrét általánosság szintjén kell folytatnunk tovább, és az egymást követő társadalmi-gazdasági alakulatok termelési folyamatainak és társadalmi viszonyainak a személyiség szükségletstruktúráját meghatározó hatásait kell kutatnunk. Ugyanis az egyének oldaláról nézve a folyamatot, azt tapasztalhatjuk, hogy nem létezik olyan egységes kritérium, amely az egymást követő történelmi korszakot úgy jellemezhetővé tenné, hogy fejlettebb, magasabbrendű egyénekből álló társadalmak sora a történelem. Az egymást történelmileg váltó tipikus egyének oldaláról vizsgálva, a folyamat sem fejlődésként, sem visszafejlődésként nem jellemezhető. Az emberi nem egészének egyetemessé válása, a társadalmi szükségletek gazdagodása nem feltétlen jelenti a szükségletekben sokoldalú, gazdag személyiségek történelmi létrehozását. A szükségletek történelmi fejlődésének útja azonban igen hosszú, akárcsak vázlatos végigkövetése is meghaladja egy ilyen dolgozat lehetőségeit, így korlátozást kell alkalmazni. Arra vállalkozunk csupán, hogy a prekapitalista formációk viszonyai és a gépi nagyipari termelésen alapuló klasszikus kapitalizmus termelési viszonyainak hatásait a társadalmat alkotó személyiségek szükségletstruktúrájára csak mintegy bevezető gondolatsorként érintjük. Részletesebben vizsgáljuk a modern terme-

lőerők teremtette munkaviszonyok hatásait, különös tekintettel a kapitalista és a szocialista termelési viszonyok közötti eltérésekre.

Abból az alapállásból indulunk ki, hogy az ember természetes /testi/ és mesterséges /technikai/ termelőszerveinek aránya, mennyiségi és minőségi összetétele jellemző a munka mindenkori történeti fejlettségére.

A munkafolyamat fejlődését követve tudjuk vázolni a munkát végző szubjektum helyét, szerepét e folyamatban, s az itt játszott szerep alapvetően meghatározza a személyiség struktúráját, tulajdonságait, így képességeit, szükségleteit, igényeit, érdekeit stb. a munkafolyamaton túl, egész életét, tevékenységét illetően is.

A történelmi fejlődést követve, a gyártási rendszerek három történelmi alaptípusát lehet megkülönböztetni, és Ágoston László modellszerűen a következő diagramban ábrázolja a fejlődés tendenciáját.

Gyártási folyamat és funkciói :

Technológiai	Megmunkáló	Motorikus	Operátori	
szerszám	kéz	izomzat	érzékszervek, agy, idegrendszer	1./kéziszerszamos munka
szerszám	munkagép	erőgép	- " -	2./gépi nagyipari munka
szerszám	munkagép	erőgép	gépi vezérlő szervek	3./Komplex automatizált munka →

A termelőerők fejlődésében tehát három nagy etapot különböztetünk meg.

A kéziszerszámos, a gépi nagyipari és a komplex módon automatizált munka rendszerét.

A szükségletek alakulása a kéziszerszámos munkára épülő társadalmi formációkban

A kéziszerszámos munka rendszere jellemzi az emberiség fejlődésének első, egyben leghosszabb történeti korszakát, alapját képezi valamennyi prekapitalista termelési viszonynak.

E korszakban a technikát a mechanikai kéziszerszámok dominanciája jellemzi, a technológiai funkciót ezek látják el a munkafolyamatban. Minden egyéb funkciót testi, természetes termelőszerveivel lát el az ember. A kéziszerszámos munkát egyik oldalról azok a lehetőségek jellemzik, amelyeket a természet elsajátításával a társadalmi viszonyok kialakítására és folytonos továbbfejlesztésére nyújtott, a másik oldalon viszont magában hordta fejlődésének belső korlátait is.

A technológiain kívül az összes többi funkciót a természetes testi szerveknek kellett ellátniuk, s ez mind mennyiségileg, mind minőségileg viszonylag szűk keretek közé szorította a munka technikai bázisát. A testi szervek korlátai a szerszám korlátaiként rögzítődtek. Amíg a kéz tartotta és mozgatta a szerszámot, addig az szükségszerűen törpe méretű maradt. Itt az ember individuális, szubjektív erői a meghatározók. A munka sikere az egyes munkás ügyességének, érzékszervei finomságának, testi erői fejlettségének

gének függvénye. A termelési folyamat felépítése szubjektív jellegű volt. A kézművesség, az egyszerű kooperációt és a manufaktúrát is beleértve, olyan termelőgépezet, amelyben " A munkást ugyan odarögzítik a művelethez, de a műveletet már előzőleg a munkáshoz szabják. " 1./

Szempontunkból nem hagyható figyelmen kívül a munka szükséglet és kényszer, valamint cél és eszköz jellegének sajátos érvényesülése, mert a szükségletek alakításában ez jelentős faktor. A szükségletkényszer viszonylatban az az aspektus most elhanyagolható, hogy az ember-természet relációban a munka mindig kényszer, a természet kényszere, mert a természet az embert mindig munkára kényszeríti, a javak nem hullanak soha az ölébe. Erre a természeti kényszerre épül rá az antagonisztikus osztálytársadalmakban egy, a társadalmi forrásokból eredő kényszer, ami az előzőhöz viszonyítva ráadást, többletkényszert jelent.

A magántulajdon keletkezése, a kizsákmányolás létrejötte, a társadalom osztályokra bomlása vezet oda, hogy a kizsákmányolt ember munkáját külső társadalmi erők hatására végzi. Ennek következtében a munkafolyamat eredménye, maga a munkafolyamat is külső, idegen hatalomként jelenik meg, s ez a hatalom mint a munka végzésére kényszerítő külső tényező konkretizálódik, a munka kényszertévékenység formában egzisztál.

A munka mindenkor feltétele, eszköze az emberi szükségletek kialakulásának és kielégítésének, a cél

---

1./ Marx: A tőke I. Szikra Bp. 1949. 409. o.

és eszköz jelleg is dialektikus kapcsolatban áll egymással, a munka célként úgy létezik az ember életében, hogy egyszerűsmind eszközként is funkcionál más célok eléréséhez. A kizsákmányoló társadalmak viszonyai e kapcsolatot deformálják. Előtérbe hozzák a munka eszközszerepét olyannyira, hogy a munka csaknem teljesen csak eszközként jelenik meg, aminek segítségével más, egyéb célok elérhetők.

Az ember munkatevékenysége mint kizsákmányoló, elidegenült munka nem szabad tevékenység, ezért a szabad tevékenységet kényszerítetten, eszközként végzi az élethez szükséges javak megszerzése érdekében. " ... az elidegenült munka az öntevékenységet, a szabad tevékenységet eszközzé fokozza le, az ember nembeli életét fizikai egzisztenciájának eszközévé teszi. " 1./

A torzulás úgy jelentkezik a cél és eszköz viszonyában, hogy az eszköz a céltól izoláltan jelenik meg, legalábbis az egyén életében háttérbe szorul a munka társadalmi szükséglet jellegéből fakadó cél természete. Csak háttérbe szorul, de nem szűnik meg. A munka céljellege még a kizsákmányoló társadalmakban sem ismeretlen, szerencsés körülmények között a munka célként való funkcionálása és szükséglete viszonylag magas fokon jelenhet meg a kizsákmányoló társadalmakban is. A munka mint elidegenült munka is különböző formákban tárul elénk a konkrét történelmi folyamatban. A rabszolgát mint " beszélő szerszámot " kényszeríti a rabszolgatartó munkavégzésre, a jobbágy robotol, s itt már az elnevezésben is tükröződik a kényszerjelleg, de a hűbérúr rendelkezik a munkára kényszerítés drasztikus jogi

---

1. Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok Kossuth Bp. 1970.
51. o.

eszközeivel is. A kapitalizmust megelőző kizsákmányoló formációkban közös vonás, hogy a munka mint gazdaságon kívüli, drasztikus eszközökkel kényszerített munka van jelen. Ez a közvetlen kényszermunkára alapozott termelés is feltételezi a munka megosztását, de a munka megosztása e társadalmi viszonyoknak adekvát. A termelőerők fejlettségét mutatja, hogy a földművelő és az ipari, valamint a kereskedelmi tevékenység különvált, a falu és város érdekei elkülönültek. A tevékenység megosztása nem önkéntes, hanem "... az egyén be van sorolva a munka megosztása, egy meghatározott, reá kényszerített tevékenység alá, s ez a besoroltság az egyik embert korlátolt városi állattá, a másikat korlátolt falusi állattá teszi és naponta újra szüli érdekeik ellentétét." ^{1./} Itt már igen kifejezetten áll előttünk az a helyzet, amelyben mindenki egy meghatározott, kizárólagos tevékenységi kört kap, amelyet ráerőszakolnak és amelyből nem tud kikerülni egész életében, ha nem akarja az élet fenntartásához szükséges eszközöket elveszíteni.

A fő szerepkörök kialakultak már, de az e körökhöz tartozó konkrét szerepek mindegyikét mindenkinek, aki e körökhöz tartozott, el kellett tudni játszania. A legkifejezettebben ez a kézműves munkában követhető nyomon. A középkori városokban az egyes céhek között a munka megosztása már megtörtént, de az egyes munkások között még egyáltalán nem.

Mindegyik munkásnak külön-külön többféle munkakörben kellett különösen ügyesnek lennie, mesternek abban az értelemben, hogy mesteri tudásra tett szert ebben az ügyességben.

1./ MEM 3. Kossuth Bp. 1960. 50. o.

" Innen ered, hogy a középkori kézművest még érdekli a maga speciális munkája és az, hogy abban ügyességre tegyen szert, és ez az érdeklődés bizonyos korlátolt művészi érzékké fokozódhatott. De ugyancsak ezért minden középkori kézműves egészen fel is oldódott a maga munkájában, meghitt szolgasági viszonyba került vele és sokkal inkább be volt alá sorolva, mint a modern munkás, akinek számára közömbös a munkája. "1./

A kézműves mesterember, akinek magas volt a szaktudása és sokoldalú a tevékenysége, termelőtevékenységének keretei között ténylegesen az átlagosnál több szellemi elemet használt fel. Ez a kézműves a nyersanyagtól a késztermékig maga hajtotta végre az egész technológiai folyamatot, és munkájában egyesültek a szellemi és a testi munka elemei.

Ettől függetlenül a fizikai és szellemi munka elválása dominál mind a rabszolgatartó, mind a feudális társadalomban.

Az eddig áttekintett jellemző vonások alapján lehetséges a prekapitalista társadalmi formációk személyiségeit jellemző szükségletek körvonalazása. Ezeknek az önellátásra berendezkedett termelési módoknak a szükségletek szigorúan lezárt köre felelt meg. A termelés mértékét a közvetlen szükségletek terjedelme határozza meg.

A szükségletek a társadalomban korlátozottak, a bővített újratermelés foka alacsony, a szükségletek differenciálódása kezdetleges, általában jellemezve, a társadalom szükségletei szegényesek, természetadták. Ezen viszonyokon belül azonban egyes történelmi periódusokban a tár-

---

1./ MEM 3. Kossuth Bp. 1960. 53. o.

sadalmat alkotó személyiségek többé vagy kevésbé széles rétegei számára megteremtődtek egy viszonylag sokoldalú és harmonikus emberi fejlődés lehetőségei, éppen azért, mert vonatkozásainak teljességét még nem munkálta ki és nem állította szembe magával mint tőle független társadalmi hatalmakat és viszonyokat. Az egyes ember a társadalomban kialakult szükségletek viszonylag tágabb körét és szélesebb skáláját integrálja magában, ezért teljesebb, sokoldalúbb képességek és tevékenység jellemzik. Egyes kiváló személyiségek esetében az egyén képességei és szükségletei megközelítik a társadalomegészét, ezért beszélhetünk egyetemes koponyákról, polihisztorokról ebben a korban. Azt azonban egy pillanatra sem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a többoldalúság viszonylagos, mert a "természeti szubjektummá redukált" személyiségek sokoldalúságát jelenti. A munka bizonyos rétegeknél kifejezetten megőrizte az öntevékenység, a szükséglet, a cél jellegét, s valamennyi formájában tartalmazta az alkotás valamilyen, bármily elenyésző elemét, de az ember - természet relációban az ember nagyon ki volt szolgáltatva a természeti "hatalmaknak", ember-ember relációban pedig a durva, nyers, "bornirt" társadalmi hatalmaknak. Így élvezőképeségei fejletlenek, érzékszervei alacsony fokon megmunkáltak, szükségletei primitívek voltak. Mivel a tárgyiasult termelőerők a maguk eszközfunkcióját egyediségükben, természetadta sokféleségükben, mint szerszám töltötték be, az egyedi korlátozottság és rögzítettség következtében a termelő ember személyiségének fejlődése szükséglet-struktúrájának bonyolultabbá válása is korlátolt, egy-egy sajátos termelői funkcióhoz kapcsolódó, statikus teljesség maradt.

A SZÜKSÉGLETEK FEJLŐDÉSE A KAPITALISTA TÁRSADALOMBAN

A gépi nagyiparra épülő kapitalista termelési és társadalmi viszonyok hatása a szükségletekre :

A munka belső logikája szerint a szerszámok csak úgy vethették le törpeségüket, hogy a technológiai mellett a megmunkáló és a motórikus funkció is a mesterséges termelőszervekre tevődött át, s az ember testi szervei felszabadultak e funkciók teljesítése alól.

A változás lényege abban ragadható meg, hogy a gyártás rendszere az eddigi szubjektív helyett objektív jellegűvé vált. A manufaktúrát a munkeszakosok differenciálódása és specializálódása jellemzi. A gépi nagyipar által előidézett munkamegosztás túlhaladja a specializációt azzal, hogy a legtöbb munkánál a munkás tevékenységét egy apró, gépies műveletre egyszerűsíti. Azzal, hogy az egyes munkafolyamatok elvégzéséhez szükséges munkaeszköz a munkás kezéből a gépre megy át, egyúttal kezelésének virtuóztatása is átmegy a munkásról a gépre. Nincs többé szükség a munkás ügyességére, a munkás helyett a gép ügyes és erős, és egyéni munkája tartalmától megfosztva a gépmunkás részügyessége mellékesként törpül el a roppant gépek mellett. Míg korábban a szerszám szolgált a munkásnak, most a munkás lett a gép szolgájává, nem is az egészé, hanem csak egy részgépé. A munkások közötti személyes különbségek eltűnnek, egymástól csak a munkára fordított idő mennyiségében különböznek már. A munkás tevékenysége végtelenül leegyszerűsödik, sokszor teljesen egyhangú mozzanatokot jelent, legkifejlettebb

alakjában a szerelőszalag mellett szinte "idomított gorilla"-ként, gyermekek által is végezhető, s a munkás egyik helyről a másikra gyorsan átállítható. " A véget nem érő kínos munka nyomorúságos, vak szokása, amelyben ugyanazt a mechanikus műveletet újra és újra el kell végezni. Sisyphos kinszenvedéséhez hasonlatos, a munka terhe, akárcsak a szikla folytonosan visszahull az elcsigázott munkásokra ". Mi-
közben a gépi munka az idegrendszert a legsúlyosabban meg-
támadja, elnyomja az izmok sokoldalú játékát és minden sza-
bad testi és szellemi tevékenységet lehetetlenné tesz. Még
a munka megkönnyítése is kínzóeszközzé válik, mert a gép nem
a munkást szabadítja meg a munkájától, hanem munkáját tar-
talmától. " 1./

A gépi nagyipar termelő lehetőségeinek racio-
nális és optimális kihasználására alapított gyári rendszer-
ben a fizikai és szellemi munka éles elkülönülése jellemző.
Ez az egyik legsúlyosabb társadalmi igazságtalanság számos
vonatkozásban eltorzítja az ember fejlődését, megtöri munká-
jának egységét, egyoldalúvá torzítja az embert - a szellemi
munka emberét és a fizikai munka emberét egyaránt. A szel-
lemi tevékenységgel összefüggésben azonban új mozzanat jelent-
kezik a munka teleológikus közvetítésében is.

A géprendszerben objektiválódott korábbi
nagy munkamennyiség és a költségek miatt a sikert vagy si-
kertelenséget már nem volt elégséges a gyakorlati tapaszta-
latokra építeni. Igény merült fel a célkitűzés értelmes vol-
tának mérlegelésére, az eszközök optimális összeválogatásának

---

1./ Marx: A tőke I. Szikra Bp. 1959. 456. o.

megalapozására. Ez a szükséglet vezetett el fokozatosan a tudományos elméleti módszerek bevezetéséhez, a teória és a praxis önállósulásához és újszerű viszonyuk kialakulásához.

A munkafolyamat bonyolultabbá válásával, a gépek fejlődésével a gépek ellenőrzéséhez és javításához, megkonstruálásához műszakilag képzett munkaerő /szakmunkások, technikusok, mérnökök/ igénye is egyre inkább felmerül.

A gyártási folyamaton belül és azon kívül is egyre bonyolultabb szellemi funkciók jönnek létre. Az ipari forradalom implikálta munkamegosztásnak ez a másik oldala.

Az ipari forradalom nem általában implikált egy munkamegosztást, hanem a tőkés munkamegosztást eredményezte, a gépi nagyipar a kapitalista termelési viszonyok anyagi-műszaki bázisát képviseli. A szükségletek alakulásának elemzéséhez a társadalmi viszonyok képezik itt is a vonatkoztatási rendszer kitüntetett elemét. A termelés, a munkafolyamat mint az elidegenített viszonyok tőkés formájában egzisztáló termelés folyik.

Az elidegenült munka marxi elemzéséből itt csak arra utalunk, hogy az elidegenedés viszonya áthatja a munkásnak a munkához, munkája termékéhez, a nem munkához való viszonyát és viszont, s minél többet termel, annál inkább termeli az elidegenedett munka-termelési és társadalmi viszonyokat.

A tőkés termelési viszonyok sajátosságát Marx az egyetemessé váló árutermelésben látta, s abban, hogy a termelés nem a szükségletek kielégítéséért, hanem a profitért folyik, tehát a "termelés a termelésért" elv a jellemző. Az a-

nyagi termelésben hallatlan mérvű fejlődés megy végbe, s e változások szükségszerűen mélyreható változásokat idéztek elő a szükségletekben. E változásoknak Marx igen nagy figyelmet szentelt. " Dologi függőségre alapozott személyi függetlenség, ez a második nagy forma, amelyben először alakul ki az általános társadalmi anyagcserének, az egyetemes vonatkozásoknak, minden oldalú szükségleteknek és egyetemes képességeknek egy rendszere " 1./ - ad tömör jellemzést Marx a tőkés termelési módról, s más helyen kifejti, hogy a termelőerők gyarapodására alapozott érték-többlettermelés új fogyasztás termelését kívánja meg a fogyasztás bővítése és új szükségletek létrehozása által. " ... a társadalomból eredő új szükségletek felfedezése, megteremtése és kielégítése : a társadalmi ember összes tulajdonságainak kultúrája és ennek az embernek mint a lehető leginkább szükségletekben gazdagnak, mivel tulajdonságokban és vonatkozásokban gazdagnak a termelése - a lehető leginkább totális és egyetemes társadalmi termékként való termelése - / mert ahhoz, hogy sok oldalról élvezzen, élvezőképesnek, tehát magas fokon kultúráltnak kell lennie/ - éppúgy feltétele a tőkére alapozott termelésnek ... Innen ered a tőke nagy civilizáló befolyása, az, hogy olyan társadalmi fokot termel, amelyhez képest valamenynykorábbi csak mint az emberiség lokális fejlődése és mint természetimádás jelenik meg " 2./

A tőkésipari társadalomban a homo oeconomicus szab törvényt, a korlátlan profitéhség a jellemző. E törekvést nem korlátozzák a tőkés személyes szükségletei, a profit

---

1./ MEM 46/I. Kossuth Bp. 1972. 75. o.

2./ MEM 46/I. Kossuth Bp. 1972. 298. o.

függetlenné válik tőlük, amelyek éppúgy nem végtelenek, mint ahogy nem végtelen a földesurak fogyasztása sem. A tőke állandóan túlmegy önmagán, egy végnélküli folyamat. Marx így jellemzi ezt: " A tőke ... éppúgy túlhajt nemzeti korláton és előítéleteken, mint a természet istenítésén és meglévő szükségleteknek meghatározott határok közt önmagával beérően körülkarózott, hagyományos kielégítésén és régi életmód újratermelésén. Mindezekkel szemben romboló a tőke és állandóan forradalmasító, ledönt minden korlátot, amely gátolja a termelőerők fejlődését, a szükségletek bővülését, a termelés sokrétűségét és a természeti és szellemi erők kiaknázását és cseréjét. " 1./

E dinamizmus az alapja a társadalmi gazdagságnak, a gazdagság tőkés formájának. A gazdagság korábban a különös szükségletek kielégítésére szolgáló tárgyakkal való rendelkezést, a használati gazdagságot jelentette, a tőkés gazdagság az általános gazdagság, a pénz, a tőke formájában, s ezt az általános gazdagságot az egyén képes birtokolni. A pénz minden más használati értékre kicserélhető, általános uralmat jelent a munkák, élvezetek, stb., tehát a társadalom összes vonatkozásai felett.

A pénz hatalma azonban elidegenült hatalom külsődleges birtokosához képest, mert birtoklása nem a birtokos egyénisége valamely lényegi vonatkozásának, személyes tulajdonságainak fejlődését jelenti, hanem személytelen, egyéniségnélküli külsőleges tárgy birtoklása, amit meg lehet szerezni, és el is lehet veszíteni.

A tőkés társadalomban a pénz lesz a gazdagodási vágy általános, egyetlen tárgya, mindenki ebből akar sokat szerezni. De nemcsak tárgya, hanem forrása is. A munka bér munka formájában közvetlenül csereértéket termel, a gazdagodási vágy így lesz a magát mindig újraszülő gazdagság forrásává. A pénz mint az általános gazdagság anyagi képviselője így a munka tárgyaként és céljaként egyaránt tételvezve van.

Marx több művében is behatóan elemzi, hogy a tőkés termelési viszonyok hogyan formálják a szükségleteket. " A pénz szükséglete tehát az igazi, a nemzetgazdaság által termelt szükséglet és az egyetlen szükséglet, amelyet a nemzetgazdaságtan termel. " ^{1.}/ - írja a Gazdasági-filozófiai kéziratokban, a későbbi részletes elemzésekben azonban ez a gondolat már nem található meg, a pénz egy különös funkciójában, mint a felhalmozás és a kincsképzés eszköze, valóban úgy jelenik meg, mint a meggazdagodási vágy szülője és tárgya. A munkás számára azonban a pénz mindenekelőtt csereeszköz, forgalmi eszköz, a "munkaerő ára", s nem alapjában elidegenedett szükséglet. A munkás célja a munkabér megszerzése, de ez a pénz csak eszköz az egyéb szükségletek kielégítésére. A munkásra, szükségleteire jelentős hatása van annak a ténynek, hogy bérét nem használati érték, hanem pénz formájában kapja meg.

Egyik oldalról a munkást szükségletei hajtják, s a munkabér arra sarkallja, hogy saját képességeit fejlessze, másrészt maga a munkás váltja át a pénzt szükséges tárgyakra, s Marx utal a tény személyiséget alakító

---

^{1.}/ Marx : Gazdasági-filozófiai Kéziratok Kossuth 1970.79.o.

hatására. Arról ír, hogy az újságok bekerülnek az angol városi munkás szükséges létfenntartási eszközei közé. A munkás valamit megtakaríthat, de azt is megteheti, hogy bérét eltékozzolja pálinkára. De mint szabadon cselekvő cselekszik, így neki magának kell tartania a hátát, magának felelős azért, hogy milyen módon költi el bérét. Megtanul uralkodni önmagán, ellentétben a rabszolgával, akinek úrra van szüksége. Ez mindenképpen pozitív hatás. Azonban a társadalmi gazdagság mint a pénzzel való rendelkezés, a pénzzel megvásárolható dolgok, tárgyak gazdagsága a társadalmat alkotó egyének valóságos gazdagságához nem vezet.

A munkás minél többet dolgozik, annál inkább létrehozza a vele szemben álló idegen, tárgyi világot, annál szegényebb lesz saját belső világa. A munkás szükségleteit nagyon alacsony szinten tudja kielégíteni. A munkabér csak arra elég, hogy munkaerejét reprodukálja, fogyasztása erre korlátozott. Ennek is következménye a szükségletek elszegényedése, torzulása, állati szintre és formára való redukálása. A kapitalista munka " ... egyik oldalon a szükségletek és eszközeik kifinomodása a másik oldalon az állati elvadulást, a szükséglet teljes, nyers, elvont egyszerűséget termeli ..." ^{1./} - írja Marx.

A munka mint kényszermunka hosszú, nehéz, fárasztó. A tulajdon nélkülieket rákényszerítik arra, hogy a tőke által megszabott feltételek mellett dolgozzanak kezdetben törvénnyel, akasztófával is, később a gazdasági kényszer önmagában is elegendő. Az ipari viszonyokkal összefüggő racionalizálás azzal, hogy létrehozta a termelési folya-

---

1./ Marx : Gazdasági-filozófiai kéziratok Kossuth Bp.1970.
81. o.

mat új típusát, megteremtette ezen új típusnak adekvát személyiség kialakítás szükségletét is. " Az industrializmus története ... annak ... folyamata, hogy a természetes, tehát állati és ősi ösztönöket a rend, a pontosság, a szabatosság mindig új, bonyolultabb és ridegebb normái és szokásainak vessék alá. " ^{1./} A látástól vakulásig tartó, racionálisan megszervezett munka a legjobb rendőrség, ez mindenkort kordában tart, s megakadályozza a kívánságok, a magasabbrendű szükségletek kifejlődését. A túlhajtott specializáció deformált individumokat termel ki. Az ipari munkás voltaképpen valamilyen kis. elszigetelt funkciót lát el egy bonyolult és magas fokon szervezett termelési folyamatban, és mint termelő soha sem kerül szembe saját termékével, mint egészzel, legfeljebb, mint fogyasztó. Odaállították egy helyre, el kell végeznie egy egyszerű feladatot, de a munkát nélküle mások szervezik meg. Nem tudja, miért ezt termeli és nem valami mást, s azt sem tudja, terméke miként függ össze a társadalom egészének szükségleteivel.

A gép nem szolgálatában áll, nem pusztán elvégzi a fizikai energiát igénylő műveleteket, hanem fülé nőtt, uralkodik rajta. A munka olyan aktusok végrehajtása, amelyeket a gépek még nem tudnak elvégezni. Ez a munka elszakadt a munkavégzők individuális képességeitől és szükségleteitől, elvesztette öntevékeny, alkotó jellegét. A termelés nagyipari formájában az alkotás egyedi teljességének helyére részműveletek közömbös egymásutánisága lép, a termék elveszti kapcsolatát alkotója személyiségének egészével, az ember elveszti személyes emberi jellegét és

---

1./ Antonio Gramsci: Filozófiai írások Kossuth Bp.1970.
365. o.

az alkotás minden örömét, elembertelenedik. A munka a kapitalizmusban szellemtelen, a munkás a gép tartozéka, maga is egy funkcionáló mechanizmus. " ... a munka elvesztette náluk az öntevékenység minden látszatát és csak úgy tartja fenn életüket, hogy elnyomoritja azt. Míg a korábbi időszakokban az öntevékenységet és az anyagi élet létrehozását az választotta el egymástól, hogy mindegyik más-más személyre jutott és az anyagi élet létrehozása az egyének korlátoeltsága miatt maga is még az öntevékenység alárendelt fajtájának számított, most a kettő annyira különösik, hogy az anyagi élet maga egyáltalában célként, ennek az anyagi életnek a létrehozása pedig a munka, / amely az öntevékenységnek most egyedül lehetséges, de mint látjuk, negatív formája /, eszközként jelenik meg."^{1.}/

- olvashatjuk a német ideológiában. Tőkés termelési viszonyok között az ipari forradalomra az jellemző, hogy a termelés a végigvitt munkamegosztás és a mechanizáció rendszerében nem kiemeli a termelőt a mindennapiságból, hanem inkább visszalöki és bezárja a mindennapos mechanikus termelés és kiüresedett életmód börtönébe, elzárva őt a magasabbrendű társadalmi tevékenységtől, az önfejlődés lehetőségeitől.

A történelmi fejlődés tehát csak a nagy tömegek rovására haladhat előre, ez az emberek rendelkezésére álló idő alakulásán ugyancsak kimutatható. A gépi termeléssel lehetségessé válik az, hogy a szükségletek kielégítéséhez szükséges eszközöket rövidebb idő alatt állítsák elő. A szabad idő létrejötte maga is történelmi termék. Amíg a szükségletek egyszerűek és alacsony számúak, az idő nem oly fontos tényező, mint amikor a szükségletek megsokasodnak és differenciálódnak. A gépi nagyipari munkaviszonyok között egyik

---

1. MEM 3. Kossuth Bp. 1960. 71. o.

tendencia az, hogy a rendelkezésre álló idő növekszik, de ez az idő áldozatául esik a tőkés termelési viszonyoknak, mert folytonosan többet dolgoztatnak, a többletidőt többletmunkává, tőkévé, profittá, változtatják. " ... a tőke tendenciája mindig az, hogy egyfelől rendelkezésre álló időt hozzon létre, másfelől ezt többletmunkává változtassa át. "1./ - olvashatjuk a Nyersfogalmazványban. Az a paradox helyzet áll elő, hogy a fejlett gépi berendezések arra kényszerítik a munkást, hogy hosszabb ideig dolgozzék, mint az őseember, vagy a kézi szerszámokkal dolgozó középkori kézműves. A munkaidő és szabad idő élesen elkülönülnek egymástól, a munkaidőben megkeresi az élet fenntartásához valót, de az élet csak a munka után, azon kívül kezdődik. A pihenés eszmény ilyen körülmények között az, hogy egyszer-egyszer a munkás szíve szerint lustálkodjon, vagy a szabadsága alatt kikapcsolódjon a munkából, hogy azután ismét el tudja viselni azt.

A szabad időt a munkástól a tőke elrabolja, így nem használható arra, hogy magasabbrendű szükségletek kielégítésére fordítva, a munkás más szubjektumként lépjen a munkafolyamatba vissza. Az idő elvonása a szubjektum szegény szükséglet nélküli szinten tartását konzerválja.

Sajátos dichotómia jelentkezik abban is, hogy a tevékenység és az élvezet elválik egymástól különböző egyénekre és ugyanabban az egyénben is két részre. A munkás élvezeteinek köre minőségileg igen sokrétű lehetne, ha mennyiségileg ezek nem lennének számára kizártak. A tőkésnek azonban éppen az az érdeke, hogy a munkás szükségleteit a

---

1./ MEM 46/II. Kossuth Bp. 1972. 171. o.

maga egyszerűségében és nyersességében tartsa fenn, mert" A munkás nyers szükséglete a nyereségnek sokkal nagyobb forrása, mint a gazdag ember finom szükséglete ... És mint ahogy az ipar a szükségletek kifinomulására, éppenannyira spekulál nyersesséjükre, de mesterségesen előidézett nyersesséjükre, amelynek igazi élvezete ezért az önkábitás, a szükséglet e látszólagos kielégítése, a civilizáció a szükséglet nyers barbarizmusán belül ; " 1./

A munkás a tőkés gazdagságának csak morzsáihoz juthat hozzá. És ha takarékoskodik? A polgári közgazdászok azt javasolják, hogy a szükségletek kielégítéséről való lemondással a munkás is több-kevesebb pénzt halmozhat fel. De ez azt jelenti, hogy szükségleteit annál szegényebbé, primitívebbé kell tennie, minél többet halmoz fel elidegenült lényegéből, az általános gazdagságból. A takarékoskodás, a felhalmozás az állati szinthez való közeledést erősíti. A helyes magatartás az, ha jobb kereset esetén a munkás minél többet és differenciáltabban fogyaszt, mert megtakarított kincse rossz üzletmenet esetén áldozatául esik a tőkének.

A tőkés viszonyok nemcsak a munkás, hanem a tőkés élvezeteit is determinálják. A kincsképző az aranyért áldozza fel testi vágyait, a tőkés az élvezetek viszonylag szélesebb körét engedheti meg magának, de csak tőkés voltának függvényében " ... az ipari tőkés is élvez. Semmiképpen sem tér vissza a szükséglet természetellenes egyszerűségéhez, de élvezete csak mellékes dolog, felüdülés, alárendelve a termelésnek, emellett kiszámított, tehát maga

is gazdaságos élvezet, mert élvezetét hozzácsapja a tőke költségeihez, ... Az élvezet tehát be van sorolva a tőke, az élvező egyén pedig a tőkésítő egyén alá, míg korábban az ellenkezője történt. " 1./

Itt ismételten ahhoz a konkluzióhoz jutottunk, hogy a tőkés termelés, miközben létrehozza a szükségletek gazdagságát, egyetemességét, megakadályozza azok normális kielégítését, valóságos kifejlődését. Tehát nem a gépi nagyipari termelésből következik ez az állapot, hanem a tőkés termelési viszonyokból, mindenek előtt a tulajdonviszonyokból és a munkamegosztásból, amelyek egymást kiegészítve, felerősítve kialakítják a szükségleteknek azt az elmentmondásos rendszerét, amelyben a szükségletek kielégítése mindig alárendelődik a termelés korlátolt céljának, a profitnak.

Marx tömören így fogalmazza meg ezt a jelenséget : " ... a gépi berendezés önmagában a munkaidőt megrovidíti, viszont tőkés módon felhasználva, a munkanapot meghosszabbítja, önmagában a munkát megkönnyíti, tőkés módon a munka intenzitását növeli, önmagában az ember győzelmét jelenti a természet erői felett, tőkés módon felhasználva az embert a természet erőinek uralma alá hajtja, önmagában a termelők gazdagságát növeli, tőkés módon felhasználva a termelőt koldússá teszi... " 2./

A klasszikus kapitalizmus személyiségei szükségletstruktúráját tehát az egyoldalúság, a deformáltság jellemzi. A létfenntartással összefüggő fogyasztási szükségletek abszolút túlsúlya érvényesül, az elsődleges szükségletek alacsony szintű kielégülése, a kielégülés állandó

1./ Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok Kossuth Bp.1970.88.o.
2./ Marx: A tőke I. Szikra Bp. 1949. 477. o.

veszélyeztetettsége nem engedi tömegméretekben kialakulni és funkcionálni a másodlagosakat, a magasabbrendűeket.

A gazdasági szférával összefüggő fogyasztói szükségletek kielégítetlensége azonban elvezet a termelők feletti diszponálás szükségletének a felismeréséhez, az osztályharc vállalásához, amely túlmutat a gazdasági szférán, és egy magasabbrendű, politikai szükséglet, a hatalom szükségletének kialakulásához vezet. Ez rendkívül fontos tendencia, mert csak a hatalom megragadásával nyitható meg az út a szükségletek differenciálódása előtt, az egyoldalúság meghaladásának ez az egyetlen reális útja.

A kapitalista termelési és társadalmi viszonyok gátolják a másik emberre mint emberre irányuló szükséglet kifejlődését, az őszinte, átlátható, megbízható emberi kapcsolatok kialakulását társadalmi méretekben. Az a tény, hogy a másik ember képességei áruvá váltak, pénzért megvehetők, gátolja a másik ember mint ember iránti igény kifejlődését, korlátozza a másik emberre való ráutaltság érzésének kibontakozását.

Az egymástól elidegenült, egymás iránt gyanakvóan közönyös emberek között a kapitalizmusban bensőségesebb kapcsolatot társadalmi átlagban csak a szexualitás létesíthet. Ezáltal jön létre a másik ember iránti természetes szükséglet, kialakul az individuális szerelem, ugyanakkor a szexuális szükséglettel a kapitalizmus feltételei által korlátozott emberi igény - egy képességeiben és szükségleteiben, egész élményvilágában korlátozott embernek egy másik hasonlóan korlátozott emberre irányuló szükséglete - kapcsolódik össze. Ugyanakkor ebben a magántulajdonra

épülő társadalomban a szexuális kielégülésre való öncélú törekvés emberi megfelelője, az egymás kölcsönös szexuális kielégítésére irányuló törekvés is háttérbe szorul, mert e kölcsönös segítségigény homlokterébe is gazdasági funkciók /háztartásvezetés, eltartás, örökös létrehozása, stb./ kerülnek.

Ezek a viszonyok gátolják a mindennapiság meghaladását képező kultúrális szükségletek kifejlődését is. A termelés gépi nagyipari formája nem igényli a tudományos ismeretekkel rendelkező dolgozó tömegeket, nem ébreszti fel a munkásban a művelődés igényét. Amíg a létfenntartás mindennapi gondjai súlyos teherként nehezednek a dolgozó tömegekre, nem jelentkezhetsz a művészetek iránti magasabbrendű igény sem. A tudományos ismeretek alacsony színvonala pedig egy tudományos világnézet kialakulásának a lehetőségét is behatárolja. Ez az oka annak, hogy az irreális szükségletek, közöttük a vallásos szükségletek, igen erősen tartják magukat, a valóságos boldogság hiánya a pótboldogság átélése iránti igényt implikálja. Az elidegenedett társadalmi viszonyok hatása a maga teljességében így határozza meg, formálja ki a kapitalizmus emberének elidegenült szükségletstruktúráját.

A SZÜKSÉGLETEK ALAKULÁSA A MODERN KAPITALISTA
TÁRSADALOMBAN

A tudományos-technikai forradalom hatása a termelésre
és a termelő személyiségre

Marx az ipari forradalom munkaviszonyai reális, konkrét elemzésén túl egy grandiózus vízióban felvázolja a jövő termelését, a teljes automatizáltság olyan fejlett fokát, amely radikálisan megváltoztatja az embert, helyzetét a termelés folyamatában és a társadalomban egyaránt. Az ember felszabadulását a vele idegenül szemben álló, őt elnyomó tárgyi-termelési feltételek, a mechanizáció rabsága alól az általános és társadalmiasult munka formájában képzelte el.

" A munka többé nem annyira a termelési folyamatba bezártként jelenik meg, mint inkább az ember őrzőként és szabályozóként viszonyul magához a termelési folyamathoz. /.../ Többé a munkás nem iktat be módosított természeti tárgyat középtagként az objektum és maga közé; hanem a természeti folyamatot, amelyet ő iparivá változtat át, iktatja eszközként maga és a szervetlen természet közé, amelyet hatalmába kerít. A munkás a termelési folyamat mellé lép, ahelyett, hogy fő ágense lenne... -egyszóval a társadalmi egyén kifejlődése az, ami a termelés és a gazdagság nagy alappilléreként jelenik meg. "1./

A termelés automatizálását a gépi mechanizmusok fejlődésében már Marx előre látta, de nem láthatta előre a technika fejlődésének minden lépcsőfokát, ennek a folyamatnak konkrét formáit nem láthatta előre az elektro-

nikus számítógépeknek a gyártási folyamatban játszott szerepét sem. A tudományos-technikai forradalom nem egyszerűen az automata gépek és gépsorok alkalmazását jelenti, hanem a termelési folyamat egészének automatizálását, aminek alapja az automatikusan vezérelt munkagépsorok és elektronikus számítógép egyesítése egyetlen olyan rendszerben, amely nem igényli az ember közvetlen részvételét. Lényegében a kibernetikának a termelési folyamatba való bevonulásával haladja meg a termelés az ipari forradalom következtében kialakult gyári rendszer technológiai elveit, és teremti meg egy minőségileg magasabbrendű civilizáció ipari-technikai alapját.

A komplex módon automatizált munka rendszerében a gép átveszi az embertől a folyamat vezérlésének és ellenőrzésének funkcióját is. Az ember megszabadul a mechanikus, egyforma, fárasztó műveletek nyugétól. Azzal, hogy a munka legbonyolultabb funkcióját is átvette a gép, létrejött a termelési folyamat végleges tárgyiasulásának az alapja. A tudományos-technikai forradalom abban jelent ugrást, hogy az ember nem csupán testi szerveit "hosszabbítja meg" az általa elsajátított természeti dolgokkal, hanem intellektuális szerveit is. Az ember kilép a közvetlen érzékelhetőség, valamint a közvetlen agyi és idegi folyamatok kötöttségeiből. Termelőszervei komplex fejlesztésével mind egyetemesebben emelkedhet túl szervi korlátain, a termelő egyén fejlődésében is az egyetemesség reális tendenciái kerülhetnek előtérbe. "A gyáripari civilizációban az "emberi tényező" jelentősége a gépi be rendezés hatalmasságának mértékében csökken. A termelőerők

talaján végbemenő jelenkori forradalomban viszont megnő az " emberi tényező " súlya, mégpedig a műszaki alkotóelemek erejének arányában. ... az automatizálás nyújt a történelemben első ízben az embernek lehetőséget arra, hogy figyelmét önmaga felé fordítsa. " 1./

A tudományos-technikai forradalom hatására változás áll be a fizikai és szellemi munka megosztásában is. A tudomány közvetlen termelőerővé válásával az alapvető emberi tevékenységek intellektualizálódnak, a munkafolyamat telitődik logikai mozzanatokkal, amelyek szervezesebben és intenzívebben épülnek bele, s egyre több munkatevékenység együttes jellemzőjeként a dolgozó ember tevékenységének az egyetemesség felé mutató tendenciáját jelentik. A teljes géprendszerekre kiterjedő automatizálás térhódításával teremődnek meg a műszaki feltételek a túlnyomóan szellemi, alkotó jellegű munkához. Az igényt egyrészt a géprendszerek, termelési rendszerek felügyelete, az automaták ellenőrzése és karbantartása veti fel, másrészt a berendezések szerszám- és készülékigénye magasfokú szakképzettséggel járó szerszámkészítő munkát igényel. Az ilyen munkát végzők nagyra értékelik azt, hogy a munkavégzés során elsősorban szellemi és szakmai képzettségüket kell használni. Érdeklődésük a munka tartalmára és céljára irányul. Túlsúlyba kerül a szellemi munka az automata berendezések beállítóinál, karbantartóinál is. E munkával, ugyanakkor, nagyfokú felelősség jár, mert munkájuk minőségétől sok ember munkája függ és nagyértékű berendezések vannak gondjaikra bízva. Az e területeken dol-

---

1./ Richta : Válaszúton a civilizáció Kossuth Bp. 1968.

gozók tehát gondolkodó, kezdeményező szakemberek. Ezt a tendenciát erősíti, hogy a munkafolyamaton kívül is érvényesül a tudományos-technikai forradalom hatása. A modern technikai eszközök használata minden tevékenységformában lehetséges, s ha általánossá válik, minden területen a fizikai és szellemi munka közötti merev választóvonalak elmosódása irányában hat, és technikailag biztosítja, hogy az ember mindenoldalúan uralkodjék természeti és társadalmi körülményein.

A tudományos-technikai forradalom következtében a munka rendszerében végbemenő változások az üzemben belüli munkamegosztást is viszonylag gyors ütemben átalakítják. Az ipari forradalom, a mechanizáció az üzemben belüli munkafolyamatok széleskörű specializációját eredményezte. Ezzel együtt járt a foglalkozási ágak gazdag spektrumának létrejötte, amely a szakmák nagyon széles skáláját hozta létre, kialakultak a részfolyamatok szakmunkásai. A komplex gépesítés és automatizálás ellenkező irányú tendenciát implikál, bekövetkezik a munkafolyamatok integrálódása. Az egyszerű géprendszerek termelési rendszerekké alakulása, az automatizált irányítás, a munkafolyamat integrálódása magával hozza a szakmák integrálódását is.

A szakmastruktúra változására jellemző, hogy előtérbe kerülnek az összetett, többprofilú, magas szakképzettséget igénylő szakmák. A munkás tevékenysége nem korlátozódhat egy-egy specializált műveletre, a folyamat egész sor láncszemének kezelését kell tudnia. Az erősen specializált termelő munkás típusát felváltja az "univerzálódó" munkás típusa. A technikai fejlődés "kategórikus imperativusza" -ként jelentkezik a többoldalú és az uni-

verzálódó munkás tipusa iránti egyre fokozódó igény. Radován Richta és munkaközössége arról beszél, hogy a tudományos-technikai forradalom a munkafajtákat az ember szükségletének mértékére csökkentheti. Szabállyá ezzel szemben az alkotó tevékenységnek azt a típusát teszi majd, amely kibontja az ember összes fizikai és szellemi erőit, és telve lesz tudományos elemekkel, felfedezésekkel, az emberi képességek kiművelésével. Az ilyen munkában háttérbe szorul a külső szükségesség, ez a munka az ember belső, saját szükségletévé válik, gazdagítja az embert. Az emberi munkának ez az eltolódása az alkotó tevékenység irányába szükségképpen egyelőre beláthatatlan átalakulásokat idéz elő az emberi élet más szféráiban is. "... amennyiben a technika gyöngye, szorongatja és uralja az embert; ezzel szemben ha tökéletes és sokoldalú, az ember számára lehetővé teszi önmön fejlesztését. " 1./

Ágoston László is abból indul ki, hogy, míg a gépi nagyiparban élesen különvált a fizikai és szellemi, az irányító és végrehajtó, a rész és általános, a közvetlen és a közvetett munka, addig a tudományos technikai forradalom folyamán bizonyos nivellálódás megy végbe. A munka új tartalmi szintre emelkedik, de e rendszer saját talaján újra termelődnek a munka sajátos belső ellentmondásai.

" A tényanyag következtetni enged például arra, hogy a monoton, rutin-és alkotó munka ellentétének a feloldódása, bár az utóbbi aránya messze eltolódik az előbbi rovására, a munka új rendszerének nem jellemző vonása. A rutin - és alkotó mozzanatok viszonya sokkal inkább a mun -

---

1./ Richta: Válaszúton a civilizáció Kossuth Bp. 1968. 147. o.

ka olyan általános ellentmondása, amely minden munkarendszer sajátja és sajátos formákban a közvetett, általános munka síkján is jellemző marad, miközben az alkotó mozzanatok folytonosan rutinná válnak, és újabbak keletkeznek. Ugyanigy a munka minden történeti rendszeréhez hozzátartozik az univerzálódás és a specializálódás valamilyen fajtája is. A komplex automatizálás sem szünteti meg általában a munkatevékenység különös ágait, a képességek és a szakképzettség differenciáit, csak a gépi nagyiparban jellemző formáit. Legfeljebb kibontakozása idején állítja előtérbe az univerzálódás tendenciáját, amelynek a talaján újfajta specializálódás indul meg. Nem szűnik meg a technikai munkamegosztás sem, sőt inkább kiszélesül, sajátos formákat ölt, miközben minden formában a munka rendszerére jellemző sajátos integráló vonások érvényesülnek. " 1./

Magunk részéről egy, az Ágoston Lászlóé-hoz közelítő álláspontot alakítottunk ki, amelynek lényegét az alábbiakban foglaljuk össze.

Az alkotás csak az ipari forradalommal kezd társadalmi jelentőségű aktivitási formává válni, kezdetben csak az alkotó tevékenységet kifejtő szűk réteg szükségleteként. A tudományos-technikai forradalom előrehaladásával az alkotó emberek létszáma szükségszerűen növekszik, és, az alkotás iránti szükséglet tendenciáját tekintve, egyre inkább általános emberi szükségletként kezd funkcionálni. A munkaviszonyok változása lehetővé és szükségszerűvé teszi azt, hogy az ember alkotó, kezdeményező tulajdonságai előtérbe

---

1./ Ágoston László : Az ember-technika-természet reláció történeti alakulása és a tudományos-technikai forradalom MFSZ 1973. 3-4 414. o.

kerüljenek, és ez a szubjektum önkifejezési, önmegvalósítási szükségletével is egy irányba esik. A gyors technikai fejlődésnek egyre több és egyre inkább alkotó munkát végző egyénre van szüksége, az egyén pedig olyan viszonyokat igényel, amelyekben alkothat.

Csak az automatizálás - kibernetizálás elvének a termelésben való érvényesítésével válik lehetővé, hogy az ember alkotó tulajdonságai előtérbe kerüljenek. Ez azonban tendencia, nem valósul meg rövid idő alatt, hiszen az automatizálás széleskörű kibontakozása mellett is még sokáig szükség mutatkozik az egyszerű kézműves munkára, a hagyományos gépi termelésre és a futószalag-munkára. Az automatizálás jelenleg ismert legmagasabb foka sem teszi szükségképpen általánossá az alkotó munkát.

A hatékony emberi aktivitás iránti szükséglet már jelenleg is funkcionál. Ahol megkezdődött a tudományos-technikai forradalom kibontakozása, "... az alkotó egyének és embercsoportok számának és tevékenységük hatékonyságának növelése a gazdasági élet tudatos törekvésévé vált. " 1./ Az igény azonban nemcsak a gazdaság oldaláról jelentkezik, hanem az egyének részéről is. Kettős motiváció érvényesül, mert az egyén csak úgy illeszkedhet be saját érdekeinek is megfelelő módon a társadalmi és technikai munkamegosztásba, ha a gyorsan változó körülményekhez igazodik, más oldalról, mihelyt alapvető anyagi szükségletei egy bizonyos szinten folyamatosan, biztonságosan kielégíthetők, megjelenik a munka tartalmára irányuló belső igény is, amely a személyiség kibontakoztatása felé hajt.

1./ Vakaliosz Thanaszisz: A munka alkotó jellegének általánossá válása és a TTF Társadalmi Szemle 1972.11.36. o.

Összefoglalva : minden jel arra mutat, hogy a specializálódás és egyetemessé válás tendenciák mindenkor fennmaradnak, de az ellentmondás fő oldalaként a második egyre kifejezettebbé, határozottabbá válik, a tudományos-technikai forradalom általánossá válásával.

A tudományos-technikai forradalom túl nem becsülhető eredménye, hogy lehetővé teszi a termelés tömeg-termeléssé válását, a munka termelőerejének növekedését, a munka produktivitását, a tárgyi gazdagság minden korábbi képzeletet felülmúló kibontakozását, ami a folytonosan bővülő szükségletek növekvő kielégítésének és a társadalmi haladásnak egyik döntő tényezője. A munka termelékenysége a komplex automatizálás következtében már ma is nem ritka esetben 5-10 ezer %-os emelkedést mutat, az egyes termékekre eső összmunkaidő csökkenése minden eddigit meghaladó mértékű. Olyan termelési bázis alakul, amely határtalan lehetőségeinél fogva nemcsak a már kialakult anyagi szükségletek teljes kielégítésére, hanem folytonosan újabb szükségletek kialakulására és kielégítésére is lehetőséget nyújt.

Ha az elemi létfenntartási szükségletek tömeges kielégítésével az ember emancipálódhat a szűkösség, az anyagi javak megteremtésére tett erőfeszítések nyomása alól, a szubjektum nemcsak termelőként, hanem fogyasztóként is mássá alakul. A rendszeresen kielégített szükségletek elvesztik döntő motiváló szerepüket, és ezen elemi ok helyett az emberek közötti kapcsolatokból, valamint a termelőerők fejlődéséből fakadó újabb, magasabbrendű, politikai és szellemi szükségletek lépnek előtérbe. Csakis a termelés sokoldalúsága és a termelékenység gyors növekedése bázisán bonta-

kozhat ki az egyetemes tárgyi gazdagság és ennek szubjektív oldalaként a szükségleteknek és a fogyasztásnak, az érzékeknek és az élvezés képességének sokoldalúsága. Ez persze nem azonos az ember mindenoldalú gazdagságával, de előfeltétele, hogy utópiából realitássá váljon a képességekben és szükségletekben gazdag, egyetemes személyiség.

Manipulált szükségletek a modern kapitalista társadalomban

Hangsúlyozni szeretnénk, hogy a tudományos-technikai forradalom lehetőséget teremt a sokoldalú személyiség kifejlődéséhez, de, hogy a lehetőség meg is valósuljon, további feltételek szükségesek. A tudományos-technikai forradalom a termelőerők szférájában bekövetkező minőségi változás. A termelőerők pedig mindig meghatározott termelési mód elemei, különös termelési és társadalmi viszonyokkal kölcsönhatásban működnek. Nem tekinthetünk el attól a tényről, hogy a tudományos-technikai forradalom a II. világháború után a vezető modern imperialista társadalmak termelési viszonyai között indult el a kibontakozás útján. A szükségletek struktúrájára gyakorolt hatását így konkrétan a modern kapitalista társadalmi viszonyok között kell megvizsgálunk.

A modern kapitalista társadalomban továbbra is fennáll az a helyzet, hogy a kizsákmányoló társadalmi viszonyok mesterséges szakadékot teremtenek az ember és a munka, a munka és az élvezet, az élet között. A munka továbbra is elidegenült munka, a kizsákmányolás adja meg legfőbb minősítő jegyeit, a munkára rátapadó kizsákmányoló termelési viszonyokból következik az embernek a munkájával való

szembekerülése.

A modern tőkés társadalmi viszonyok között továbbra is fennáll a gazdasági kényszer, az " éhség fegyelme ". A társadalmat alkotó emberek többsége számára a munka legfeljebb eszköz az élvezés feltételeinek megteremtéséhez. " Sokan a munkában csak azt látják, hogy lehetővé teszi a vakáció költségeinek összegyűjtését, nyaralni meg azért mennek, hogy utána megint el tudják viselni munkájukat. " ^{1.}/ -ir- ja Tóth Tamás. Ugyanebben a könyvben az is érdekes ebben az összefüggésben, hogy a galerik minden válfajára jellemző a nyugati ifjúság " ellenkultúra " mozgálmaiban a munka kollektív megtagadása. A lázadó fiatalok rendkívüli érzékenységgel reagálnak azokra az ellentmondásokra, amelyek a munka elidegenedett formái és az emberi személyiség szabad kibontakozása között feszülnek. Ennek ellenére kétségtelen tény azonban, az, hogy a mai modern kapitalista társadalmakban egyre szélesebb társadalmi rétegek számára válik lehetővé anyagi szükségleteik mind magasabb szinten történő kielégítése. Tömegesen jelennek meg, terjednek el olyan új termékek, amelyek szükségletté válnak. A fogyasztás mennyisége ugrásszerűen növekszik. a fizetőképes kereslet növekedése, az árukinálat, a munkaidő csökkenése, a reklám, stb. következtében.

A tőkés termelési viszonyok lényegéből erednek azok a tendenciák, amelyek a szükségleteket sajátos módon alakítják, s aminek eredménye napjainkban a szükségletek nagymértékű elidegenedése, a manipuláció. A termelés-

---

1./ Tóth Tamás : Utkeresés és útvesztés Kossuth Bp. 1973.

ben bekövetkezett változások következménye a termelés és fogyasztás ellentéte korunkban. A szükségleteken aluli termelés és fogyasztás helyett lehetővé válik a valóságos szükségleteken felüli termelés és fogyasztás, az emberre kívülről rákényszerített, irreális, " represszív " szükségletek kialakulása és kielégítése, sőt ezeknek elemi létszükségletekként való feltüntetése. A tőkés magántulajdon viszonyai közepette folyó, " termelés a termelésért " átnő a " fogyasztás a fogyasztásért " folyamatába, a túlfogyasztás tendenciáiba. Lényegében a modern, manipulált tömegfogyasztás társadalmi méreteiben a " fogyasztó fogyasztását " jelenti.

Nem tekintjük feladatunknak a manipuláció jelenségének tárgyalását, de a kategória tartalmát a " modern " manipuláció gazdasági-antropológiai gyökereit vázolnunk kell. A manipuláció lényegét abban rögzíthetjük, hogy a kapitalista monopóliumok az élet legkülönbözőbb területein megfosztják az embereket szabadságuktól, nem engedik azt, hogy szabadon válasszanak és cselekedjenek és közvetlenül vagy közvetve befolyásolják, s ezáltal irányítják az emberek gondolkodását és cselekedeteit. A manipuláció áthatja az élet szinte valamennyi lényeges területét. Az üzleti élet, a fogyasztás kapcsolatban van az egyéb társadalmi jelenségekkel. Ahol a fogyasztás manipulált, ahol befolyásolt az izlés, ott a gondolkodás teljes egészében, s az érzélemvilág is irányítottá válik. Ha az ember munkájában és napi életében kívülről irányítottá válik, akkor ilyen lesz az ezektől különböző, sőt távoli területeken és szférákban is.

A manipuláció az elidegenedés modern formája. A klasszikus kapitalizmusban a burzsoázia a termelés mani-

pulációjára helyezte a hangsúlyt, most a fogyasztás irányítása a legfőbb cél. Az egyszerű elidegenedés arra vonatkozik, hogy a munkás a munkában nem érzi magát embernek, viszont a munkáján kívül, biológiai létében emberien, szabadon érzi magát. "A modern elidegenedés: a " luxusban " való elidegenedés, a kettős elidegenedés ".^{1./} A modern manipuláció fő eszköze a hamis alternatívák állítása a fogyasztó elé a reklám, a divat segítségével. Amíg a munkás nyomorban él, a kérdésfelvetés egyenesen következik a nyomorból, manipulálni csak az adott kérdésekre adandó válaszokat lehet. A tömegfogyasztással lehetővé válik a kérdések alternatív felvetése, s ha a kérdésfelvetésben rejlő hamis alternatívát elfogadjuk, bárhogyan is döntünk, a monopolizáció számára kedvező a döntés. A hamis alternatíva lényegileg azt célozza, hogy olyan kérdések merüljenek fel, amelyek megválaszolása már közömbös a kérdés felvetője szempontjából, de a választó úgy élje át, úgy érezze, mintha szabadon választott volna. " Tehát válaszszunk úgy, hogy választásunk előre meghatározott legyen, és nem érezzük személyes szabadságunk megcsönkulását ! Vagyis meg kell teremteni a szabadság helyett a szabadság látszatát. " ^{2./} "A manipulációt, amelynek alávetnek bennünket, nem érezzük terhesnek, ... nem követelik meg tőlünk, hogy új típusú autót, vagy újfajta összetételű hashajtót vásároljunk, mi magunk hisszük, hogy ezekre szükségünk van." ^{3./} - ismeri el Galbraith is a szükségletek manipuláltságát az Egyesült Államokban.

A manipuláció a továbbiakban bennünket abból a szempontból érdekel, hogy a profitszerzés növelése

---

1./ Hermann István: A manipuláció és következményei Valóság. 1964/6. 23. o.

2./ U.o. 24. o.

3./ J.K.Galbraith: Az új ipari állam KJK Bp.1970. 348. o.

adta határokon belül a modern kapitalizmus a dolgozók egyre növekvő rétegei számára teszi lehetővé a mai kor embere általános szükségleteként funkcionáló érték, az alkotás és a jólét bizonyos fokú elérését. Figyelmünket az általában manipulálható emberről az alkotó tevékenységben és az anyagi jólétben érdekelt ember manipulációjára fordítjuk. Arra az emberre, akinek a munkája a vele kapcsolatos anyagi, tárgyi gazdagsága ... " és jóléte személyiségformálásának elégséges alapja lehetne, és aki manipuláltsága miatt erre képtelen: aki a termelő és gazdasági tevékenységében aktív, de aktivitása elvéül elfogadja ... azt az elvet, hogy mindazt meg kell csinálni, amit technikailag meg lehet csinálni, az-az elfogadja a " termelés a termelésért " elvet s gyakorlatot, társadalmilag mégis passzívva válik, képtelen alkotó munkatevékenységét emberi önmegvalósulásának alapjává tenni. Szabadságának feltételei - az alkotás és a jólét - szabadságnélküliségének eszközeivé válnak. " ^{1./} A burzsoázia manipulációs rendszerének tökéletesítésével a dolgozók jelentős részének viszonylag magas életszínvonalat biztosít, lehetővé teszi számukra érdekei határain belül az alkotást, a munkával kapcsolatos többoldalú fejlődést, de ezt is uralmának stabilitására, a társadalmi haladás ellen használja fel. Szervesen beépíti az alkotás iránti igényt a manipulált személyiség tudatába, s így azt a szabadság feltételéből a szabadságnélküliség eszközévé teszi. Ez azzal érhető el, hogy fogyasztásra orientálva az embereket a monopóliumok érdekeinek megfelelő értékhierarchiát és szokásrendszert alakítanak ki, és ezzel az elidegenedésnek megfelelő szükséglet-struktúrát alapoznak meg. A kívülről irányított fogyasztás rendszere a technika gyors fejlődésének

---

1./ Vakaliosz Thanaszisz: Az alkotás az anyagi jólét mint a szabadságnélküliség eszköze MM tájékoztató 1972/5.19-20.o.

körülményei között a végtelenségig felduzzasztja a tömegfogyasztási magánigényeket, az értelmetlen, fiktív szükségletek egész rendszerét vezeti be, és a reklám, a befolyásolás és az alákinálás eszközeivel vonja be ebbe az embereket. Maga az ember ilyen körülmények között saját fogyasztásának rabszolgájává válik, az emberi tevékenységet e fogyasztás eszközévé redukálja, a tárgyak elsajátítását helyettesíti ezek eltulajdonításával. Ebben a tekintetben igaza van Marcusenak, amikor arról beszél, hogy az egyéni életet célként meghatározó fogyasztás az emberi rabság modern formája. " A fejlett ipari civilizáció rabszolgái szublimált rabszolgák, de rabszolgák .... " ^{1.}/ - szögezi le.

A modern polgári társadalomban sem változik meg az a viszony, hogy minden terméket, emberi tevékenységet, tudást, képességet csereértékké tesz, pénzre redukál, az ember alapvető emberi szükségletévé a pénzt emeli. A tőke általában úgy teremti az emberek számára szükségleteket, hogy abban mindenek előtt saját maga találja meg önhasznú szükséglete, a profit kielégítését, a felszínen azonban mint általában a társadalomért lévő, mint a fogyasztók szükségletei kielégítéséért létező és tevékenykedő mutatkozik.

Igaz egy-egy új termék mint új emberi szükségletteremtés, mint a mindenoldalúság teremtesének egy újabb mozzanata létezik. A monopolizáció fennhatósága alatt lévő társadalomban minden emberi szükséglet mint új áldozatra kényszerítés, mint új idegen hatalom a pénztől való mindenoldalúbb függés eszközeként működik. Mind tágabb azoknak a köre, akik közvetlenül és egyre intenzívebben érzik a szük-

---

1./ H. Marcuse: Az egydimenziós ember 59. o.

ségletek növekedése és a pénz szűkössége közötti ellentmondás embertelenítő hatásának fokozódását, azt, hogy minden új termék, új szükséglet a pénzre is, de az emberi jelleg meg-
rablásának új lehetősége is. A monopoltőke tehát mindenek előtt saját érdekében gazdagítja a fogyasztási javak, az emberi szükségletek körét, de e tevékenységét a tőke humánumnak álcázza. A felduzzasztott anyagi-társadalmi szükségletek elérése, a soha nem látott gazdagságú emberi szükségletek kielégítése mindenek előtt pénzkérdés. A dolgozó tömegeknél az-
az ellentétes tendencia érvényesül, hogy, amíg a modern technika felhasználásával folytatott termelés növekedésével a tárgyak és fogyasztási szükségletek köre rendkívüli mértékben kitágul, még nagyobb arányban növekszik a pénz hiánya, szűkössége, s vele a pénz emberek fölötti hatalma.

A pénz szükséglete minden eddiginél intenzíven lesz a legfőbb emberi szükséglet, hiszen csak általa érheti el az ember egyéb emberi szükségleteit is. A legfejlettebb tőkés országokban a munkások többségének szükségletét még ma is a fizikai élet sok vonatkozásban szűkös fenn-
tartására korlátozzák, s ami ezen túl van, leginkább elérhetetlen luxusként jelenik meg. A tőkés fejlődés alapján teremtetett és az ember / főleg, mint fogyasztó / fizikai életét érintő szükséglet-gazdagodás is ellentmondást rejt magában. A kapitalizmus az előállított fogyasztási javakat mint minden ember fogyasztási szükségletét reklámozza, mindenki-
ben felkelti és fokozza a vágyat minden újabb termékre, de eltakarja az igény és kielégíthetőségének valósága közötti ellentmondás feszültségét, azt, hogy az igény és a szükségletek valóságos egyéni kielégíthetősége végsősoron a valóságos életviszonyok függvénye. A polgári viszonyok által

formált fogyasztóban egyre inkább felerősödik a birtoklás, a szerzés vágya, s közben elszegényedik a dolgozó sokoldalú, kollektív érdekű közéleti tevékenységben rejlő értelmesebb, emberibb célokban gazdagabb és szebb élet iránti igénye. Ez az egyén, aki az élet alapvető tartalmává az anyagi javak egyéni birtoklását és fogyasztását teszi meg, áldozatául esik a modern társadalom tőkés érdekeinek.

Jogos tehát a mai kapitalizmus humanista indítatású kritikája, mert, amikor a technikai-gazdasági bázis már lehetővé tenné az emberek szükségletstruktúrájának humanizálását, minden arra irányuló törekvést lényegében visszajára fordít.

Manipulációs eszközeivel olyan személyiség kialakítására törekszik, amely elidegenedettségekben jól érzi magát, s boldog, ha olyan negatív szükségletek, mint az egoizmus, hatalomvágy, agresszivitás, stb. kielégítést nyernek. Ez a boldogság nem a gazdagság, hanem a szegénység szimptomája. Az ilyen szükségletek által determinált ember sem a társadalom, sem önmaga valóságos emberi tartalmát nem képes feltárni, és kritikailag értékelni. " A munkában alkotó egyénisége közömbössé válik társadalmi cselekedetei emberi tartalma iránt. Így válik a képességekben és javakban gazdagodó ember az elidegenedésnek, a manipulációnak eszközévé és saját igazi emberi gazdagságának korlátjává. " 1./ Lukács György ezzel kapcsolatban így fogalmaz " ... ma... már felbukkannak az értelmes élet első feltételei, miközben most az a helyzet áll elő, hogy a manipuláció ... egy belső

1./ Vakaliosz Thanaszisz: Az alkotás és az anyagi jólét mint a szabadságnélküliség eszköze. MM Tájékoztató 1972/5.30.o.

válaszfalat emel a létező ember és egy értelmes élet között."^{1.}/

Polgári javaslatok a manipuláció leküzdésére

A manipuláció problémája a polgári teoretikusokat is igen élénken foglalkoztatja. Belátják azt a tényt, hogy a lakosság jelentős részét kitevő dolgozó rétegek életszínvonalának, szükséglet-struktúrájának nagymértékű és ilyen jellegű megváltozása történelmi jelentőségű folyamat, következményeivel számolni kell korunk alapvető kérdésével, a kapitalizmus és szocializmus harcával, a szocialista forradalommal összefüggésben is.

Előbb jelentkeztek az apologetikus teóriák a fogyasztói társadalomról, közülük jelentős W.W. Rostowé a gazdasági növekedés szakaszairól, a tömegfogyasztás koráról. Valamennyi végkövetkeztetése az, hogy a kapitalizmus olyan jólétet, fogyasztási színvonalat biztosít mindenkinek, hogy a szocializmus feleslegessé válik, egyesek szerint a szocializmus eleve összeegyeztethetetlen a magasszintű tömegfogyasztással, / Rostow/.

Jelentkeznek azonban olyan teoretikusok, akik nem ilyen derülátók. H. Marcuse éppen az elidegenedett, manipulált szükségletek áttörhetetlenségében jelöli meg a tökéletes termelési viszonyok megdöntésének fő akadályát. Kiindulópontját tekintve tehát Marcuse nem különbözik az apologétáktól, ő is a szükségletek, a fogyasztás alakulását tekinti döntőnek, alapvető szférának, ezen az alapon kísérel a vá-

---

1./ Gespräche Mit Georg Lukács. Herausgegeben von theo pinkus. Rowohlt 1967. 43. o. / Idézi Tóth Tamás : Utkeresés és útvesztés Kossuth Bp. 1973. 198. o.

laszt megadni korunk égető kérdéseire. Gondolatainak lényege az alábbiakban foglalható röviden össze. A felszabadulás elleni harc leghatékonyabb formáját választva olyan anyagi és szellemi szükségleteket oltanak az emberekbe, amelyek állandósítják a létért való küzdelem elavult formáit. Alapvetően kétféle szükségletet, hamis és igazi szükségleteket különböztet meg. Hamis szükségletek, amelyeket az egyénre az elnyomásban érdekelt hatalmak kívülről kényszerítenek. Ezek arra irányulnak, hogy az emberek, engedve a reklámnak, a rábeszélésnek ennek megfelelően szórakozzanak, fogyasszanak, viselkedjenek, szeressék és gyűlöljék azt, amit mások.

Kifejti Marcuse a fejlett ipari társadalom azon jellemző vonását, hogy hatékonyan leszorítja, perifériára helyezi az olyan szükségleteket, amelyek szabadulást követelnek, ezzel szemben korlátlanul szabad utat enged a bőség társadalma pusztító hatalmának és elnyomó funkciójának. E társadalom viszonyai megkövetelik a haszontalan dolgok termelésének és fogyasztásának vadul burjánzó szükségletét, az eltompító munka szükségletét, a kikapcsolódás olyan fajtáinak szükségletét, amelyek ezt az eltompultságot enyhítik és meghosszabbítják. Marcuse befejezett tényként állapítja meg a " represszív " szükségletek uralmát. Ahhoz a következtetéshez jut el, hogy részleteiben minél racionálisabbá, minél inkább technikai jellegűvé és totálissá lesz a társadalom " represszív " adminisztrálása, annál kevésbé képzelhetőek el azok az utak és módok, amelyek révén az adminisztrált egyének meg tudnák törni rabságukat és meg tudnák teremteni felszabadulásuk feltételeit. Marcuse szerint a munkásosztály többé nem forradalmi erő, nem forradalmasítható. Más lehetőség nincs, mint rajta kívül keresni a forradalom hajtóere-

jét. Szerinte a szükségleteikben legkevésbé manipulált "outsiderek", a marginális társadalmi rétegek akciójára alapozható a fennálló rend tagadása. Ez a tagadás pedig úgy történhet meg, hogy a hamis szükségleteket igazakkal váltják fel, lemondanak a "represszív" szükségletek kielégítéséről. Marcuse társadalomkritikája tehát végül is ahhoz a konklúzióhoz vezet, hogy az egyénnek magának kell felszabadítania magát szükségleteinek radikális átalakításával.

Többek között szintén a szükségletek szférájában keresi korunk forradalmi átalakulásának problémáját Heller Ágnes is. Elképzelésének lényege a következő. A kapitalizmus kialakulásától kezdve az elidegenedett emberi szükségletek dominálnak. Ezek az elidegenedett szükségletek kvantitatívak, felhalmozásuk gyakorlatilag végtelen, s nehezen található olyan pont, amelyen elérnék un. "telítettségi fokukat" tehát a rossz végtelen jellemzi progresszusukat, szemben a nem elidegenedett kvalitatív szükségletekkel. Ilyen elidegenedett, kvantitatív szükséglet, például a pénz, a hatalom, a birtoklás. A modern kapitalista társadalomban változás csak annyiban következik be a klasszikus kapitalizmushoz képest, hogy az elidegenedett emberi szükségletek egyre szélesebb rétegeknél jutnak túlsúlyra, jellemzik a munkásosztályt is. Heller Ágnes korunk alapvető dilemmáját a szükségletek ezen ellentmondásában látja. A politikai forradalmak szerinte nem hoznak létre irreverzibilis változásokat az emberek mindennapi életében, szükségletrendszerében. A marxi elmélet realizálásának nehézsége abban jelentkezik, hogy osztálytársadalmi forradalmat kell létrehozni, hogy egy olyan társadalomban, amelynek struktúrája az árutermelésen

és a társadalmi munkamegosztáson alapul; szükségletek és értékek egyetemes átstrukturálását kell létrehozni egy olyan társadalomban, amelyben a tömegek szükségletei elsődlegesen vagy létszükségletek, vagy pedig kvantitatív szükségletek. A gondolatmenet lényeges pontja az ún. " radikális szükségletek " problémája. " Erre a bonyolult kérdésre Marx nem egyszer próbálja kidolgozni a választ, mindenekelőtt az úgynevezett " radikális szükségletek " koncepciójával. A munkáosztály szükségletei " radikális szükségletek ", mivel ez az osztály, melynek szükségletei elvileg nem elégíthetők ki a polgári társadalom keretein belül; szükségletei kielégítése szükségképpen meghaladja a polgári társadalmat, annak egész szerkezetével - következésképpen: szükségletstruktúrájával - együtt. " 1./ Tehát a radikális szükségleteknek kellene előidézni a polgári társadalom meghaladását, forradalmi megdöntését. Ez azonban nem lehetséges, mivel a radikális szükségletek nem jelenhetnek meg a polgári életforma és struktúra meghaladása nélkül. Ha pedig nem alakulnak ki ezek a szükségletek, nem is vezethetnek a tőkés társadalom meghaladásához. / Attól most eltekintünk, hogy Heller Ágnes programja a szocialista országokra is vonatkozik /. Végző következtetése az : " Ha azonban komolyan vesszük Marx programját az osztálytársadalmi forradalomról, akkor - már a történelmi tapasztalatokat is figyelembe véve - más utakon kell kísérletezni. Ez az út az életforma egészének forradalma, s ezzel új életformák és szükséglet-struktúrák kialakítása, melyek áthatják az emberek egész tevékenységi területét a mindennapi élettől

---

1./ Heller Ágnes : Elmélet és gyakorlat az emberi szükségletek szempontjából Uj Írás 1972/4. 106. o.

a legkomplikáltabb nembeli tevékenységtípusokig. Egy új szükséglet - struktúra kialakítása csak maguknak a közösségbe szerveződött embereknek műve lehet. " 1./

Heller Ágnes nézetei igen hasonlóak Marcuse, A. Gorz és más polgári teoretikusok nézeteihez. A " represszív " és a szabadulást követelő szükségletek, valamint a kvantitatív és kvalitatív szükségletek dilemmája párhuzamba állítható, a munkásosztály zömének szükségletei nem radikális, manipulált, represszív szükségletek, a munkásosztály nem forradalmi erő többé; a forradalmi tömegek a társadalom perifériáin élők, illetve a lázadó fiatalok lehetnek, ismét nagyfokú egyezést mutat. Szempontunkból a legfőbb az, hogy ezen nézetek közös platformja az életmód, a szükségletek szférájából való kiindulás, annak az alapvető marxi tanításnak az ignorálása, hogy az elsődleges, az alapvető a termelés, a munkamód meghatározza az életmódot, a munkaforma az életformát, a termelés a szükségletet, a társadalom az egyént.

Ezért helytelen minden olyan elmélet, amely nem a termelésből, a társadalmi viszonyok összessége által meghatározott egyénből indul ki. Önmagában, minden más politikai és társadalmi feladat elé helyezve, az életmód forradalma, egy új életforma kialakítása, a szükséglet-struktúra átalakítása, gyakorlatilag zsákutca. A járható út a társadalmi viszonyok megváltoztatása forradalmi úton. E feltétel *conditio sine qua non*-ja az életformák átalakulásának új magasabbrendű elidegenedéstől mentessé váló szükséglet-struktúra kifejlődésének. Az individuum integritásának tiszteletben tartása csakis a társadalmi haladásért folytatott harc

szerves részeként fogható fel. Az a követelmény, hogy a társadalom tegye lehetővé az egyén számára, hogy " tetszése szerint alakíthassa ki egyéni életét " /Galbraith/, üres frázissá válik, ha nem merül fel az egyéni élet társadalmi tartalmának kérdése. " Tetszése szerint " pedig csak az a személyiség képes átalakítani életét, aki elkötelezettként vesz részt a haladásért folytatott harcban. Mind a társadalom, mind a társadalmat alkotó egyének szükséglet-struktúrájának alapvető változása csak a szocialista forradalom, a szocialista termelési és társadalmi viszonyok függvényeként képzelhető el reálisan.

A SZÜKSÉGLETEK FEJLŐDÉSE A SZOCIALISTA

TÁRSADALOMBAN

A szocialista termelési viszonyok hatása:

Marx világtörténelmileg szemlélve a tőkés felhalmozás folyamatát, világosan látja, hogy az embernek ez a " teljes kiürültsége " és a tárgyi gazdagság " emberellenes " felhalmozása, azaz az elidegenedés egész világa a fejlődés szükségszerű útja, hiszen "csak az egyéni fejlődés legrettenetesebb tékozlásával biztosítják és valósítják meg az emberiség fejlődését a történelem ama szakaszában, amely közvetlenül megelőzi az emberi társadalom tudatos újjászervezését. " ^{1./} A mechanizáció világa azonban a termelő ember korlátozottságával nem lehet a tőkés társadalom történelmi leküzdéseként fellépő szocialista, kommunista társadalom termelési bázisa. E bázis csak az automatizáció lehet.

A tudományos-technikai forradalom az a világtörténelmi jelentőségű folyamat, amelynek "logikája" a kommunizmushoz vezet. A tudományos-technikai forradalom kibontakozása történelmi perspektívában, teljes egészében csak a szocializmus felépítése, a kommunizmus korszakában lehetséges. " A tudományos-technikai forradalom csak a szocialista termelési viszonyok feltételei között érvényesülhet, integrális módon, teljes bonyolultságában, minden az ember javát szolgáló következményével, csak ott, ahol az ember saját társadalmi viszonyainak is tudatos alakítója. A tudományos-technikai forradalmat megvalósító ember csak a szocializmusban lehet e forradalom egyedüli haszonélvezője. " ^{2./}

1./ Marx: A tőke III. Kossuth Bp. 1967. 108. o.

2./ V.Roman: A tudományos-technikai forradalomról Kossuth Bp. 1972. 207. 8. o.

Ágh Attila így summázza ezt az összefüggést: " Világtörténelmileg ... az ipari társadalom / a gyárrendszer és a mechanizáció világa / és a kapitalizmus, az általános társadalmiasult munkán alapuló termelés / a tudomány közvetlen termelőerővé válása mint automatizálás / és a szocializmus /kommunizmus/ lényegileg összetartozó struktúrák, azonos társadalmi alakulatoknak különböző aspektusai. " 1./

A tudományos-technikai forradalommal az ember a permanens, mindenoldalú fejlődés korszakába lép, de a változás lényege azon mérhető reálisan le, hogy a társadalom mennyire teszi lehetővé az embernek mint önálló tényezőnek, a fejlesztését. Ez azt jelenti, hogy az emberiség fejlődésének legfontosabb tényezőjévé az aktív ember válik, aki egyúttal ennek az értelmét is adja. Ahhoz azonban, hogy mindenki számára biztosított legyen e kibontakozás, maximálisan elengedhetetlen feltétel a társadalmi viszonyok gyökeres átalakítása, a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet.

A szocializmusra való áttérés elhárítja a legdöntőbb akadályt a személyiség kibontakozása előtt. A termelőeszközök köztulajdonba vételével véget vet a dolgozó és a termelőeszközök elvi szétválasztottságának, megszabadítja a dolgozót áruformájától, valóságos és közvetlen szerepet juttat az elvégzett munka mennyiségének és minőségének a jövedelmek alakulásában. Ezzel még nem szünteti meg a konkrét munka és elvont munka, a konkrét személyiség és elvont személyiség ellentétét, de megteremti az objektív feltételeket ahhoz, hogy az ellentét ne antagonisztikus ellentmondás formáját öltse.

1./ Ágh Attila : A marxi elsajátítás-elmélet néhány kérdése
MFSZ. 1972/3-4. 321. o.

A társadalmi termelőerők növekedését megszabadítja a profit korlátaiktól, ezáltal elvileg az egyéni képességek és szükségletek fejlődését is megszabadítja attól a külső korláttól, amelyet a kapitalista termelési viszonyok állítottak. A szocialista termelési viszonyok alapját képezik annak a roppant történelmi folyamatnak, amely elvezet a társadalomban és a személyiségekben kialakult dichotómiák - a munka szükséglete és kényszere, munkaidő és szabad idő, alkotó és rutinmunka, fizikai és szellemi munka, tárgyi gazdagság és szükséglet nélküli személyiség, stb - megszüntetéséhez, és magasabb szinten egyesíti a társadalmi munkát és önnnyilvánítást.

A társadalmi viszonyoknak ez az új formája megnyitja az utat minden egyes személyiség sokoldalú kibontakozása felé. A folyamatban egyre erőteljesebb lesz az a tendencia, amelyben konkrétan kölcsönössé válhat az objektív emberi lényeg és az egyéni létezés kapcsolata, harmóniája.

Általánosságban azt a tendenciát bemutattuk az eddigiekben, hogy a termelőerők fejlődésének dinamikája szükségképpen túlhajtja a tőkés termelést saját korlátaival, és a kommunista társadalomhoz vezet, amely majd biztosítja minden ember valódi gazdagságát, szabad, aktív, alkotó fejlődését. A probléma e végcél felőli megközelítése helyes, de nem helyettesítheti annak a vizsgálatát, hogy a jelenlegi társadalmi adottságokból kiindulva milyen feltételek mellett, milyen úton és milyen ütemben közelítünk ehhez a jövő képehez. A szocializmus teljes felépítése hosszabb ideig tart, mint azt korábban gondoltuk, több szakasz követi egymást, és a kommunizmus építése is több lépcsőben, differenciáltan

képzeltető csak el. A jövő problémái részletesebb vizsgálatától el kell tekintenünk, mert nem láthatjuk ma még előre a fejlődés differenciáltabb tendenciáit. A továbbiakban a szocialista társadalom valóságos viszonyaiból kíséreljük meg kihamozni azokat a tendenciákat, amelyek a szocialista-kommunista személyiség jellemző vonásai irányába mutatnak.

Mint eddig, mindig, most is a konkrét munkaviszonyokat kell elsősorban megvizsgálni. Abból az alapvető összefüggésből kell kiindulnunk, hogy a szocialista forradalom az iparileg fejletlen vagy közepesen fejlett országokban győzött, ahol az ipari forradalom megkésett, de gyors ütemű fejlődése és a tudományos-technikai forradalom kibontakozása időben nagyjából egyszerre jelentkezik. Ez a munkaviszonyokat, különösen a munkamegosztási viszonyokat igen bonyolulttá teszi, mert, míg egyes területeken a mechanizáció személyiségre gyakorolt negatív hatásai erősödnek, más területeken már az automatizáció pozitív hatásai jelentkeznek.

A munkamegosztási viszonyokban beálló leglényegesebb változás az, hogy a szocialista társadalomban már nincsenek antagonisztikus osztályok, a munka és az élvezés nem oszlik meg az emberek nagy csoportjai között. A tudományos-technikai forradalom a szocializmus körülményei között megteremti az osztálykülönbségek felszámolásának, a régi munkamegosztás megszüntetésének, a társadalmilag homogén társadalom kialakulásának technikai-gazdasági előfeltételeit. A munkamegosztás egyéb formái azonban szocialista viszonyok között is megmaradnak, itt is érvényesülnek azok a hatások, amelyeket a tudományos-technikai forradalom általános jellemzésénél vázoltunk, de a társadalmi viszonyok függvényében sa-

játosan. A technikai fejlődés eredményeképpen mindinkább lehetővé válik, hogy a foglalkoztatott munkaerő egyre kisebb része legyen lekötve az anyagi termelésben, a felszabaduló munkaerő pedig a szellemi, művelődésügyi, egészségügyi, igényes szórakozási, kényelmi stb. szükségletek kielégítéséről gondoskodhat.

A fizikai és szellemi munka közeledése általánosabb és kifejezettebb, a pólusok túlnyomórészt fizikai és túlnyomórészt szellemi tevékenységet igénylővé közelednek tömegméretekben. A korlátok azonban megmaradnak, amelyek közül figyelemreméltó, hogy az emberek egy életre szóló oda-kötözése valamely konkrét munkakörhöz, szakmához, igen szűk lehetőséget szab az individuális fejlődés, a sokoldalúság és az önmegvalósítás számára, a képességek és a tudás állandó gyarapításának egyik oka a munkamegosztás állandó jellegű változása, amely a már megszerzett tudás és a képességek egy részének állandó elévülésével és az újak folyamatos kialakulásával jár együtt.

El kell fogadnunk azt a tényt, hogy a munka technikai megosztása, a tevékenységek differenciálódása a jövőben még fokozódik. Ha azt mondanánk, hogy a szocializmusban az emberek mindenoldalú kibontakozása az általában vett munkamegosztástól függ, lényegében azt állítanánk, hogy ez egyszer s mindenkorra lehetetlen. Lucien Seve álláspontját azonban elfogadhatónak tartjuk. A kommunizmus azzal, hogy ki fogja aknázni az osztálynélküli társadalom lehetőségeit, és a termelőerők óriási arányú fejlettsége talaján meg fogja szüntetni a fizikai és szellemi munka dualizmusát "... lehetővé fogja tenni az egyéneknek belső növekedési követelményeikhez igazodó polivalenciáját és mobilitását a

társadalmi tevékenységek differenciált rendszerében; itt rejlik a munka technikai megosztásának szükségszerűsége és az egyének mindenoldalú fejlődésének szükségszerűsége közötti ellentmondás megoldása. " 1./ Marx megállapítása helyes, de csak a távoli jövőben és tendenciaszerűen valósulhat meg az, hogy a modern nagyipar " ... élethalál kérdéssé teszi, hogy a munkák váltogatását és a munkások lehető legnagyobb sokoldalúságát általános társadalmi termelési törvénynek ismerjük el ... hogy a részegyént egy társadalmi részletfunkció pusztá hordozóját helyettesítsék a totálisan fejlett egyénnel, akinek számára a különböző társadalmi funkciók egymást felváltó ténykedési módok. " 2./

A munka alkotó jellegének kibontakozása

Hasonló a helyzet a munka alkotó jellegűvé válásával is. Azt már érintettük, hogy a tudományos-technikai forradalom kibontakozásával az ember alkotó tulajdonságai kerülnek előtérbe. Ez a tendencia azonban nem egyértelmű, mert az automatizálás széleskörű kibontakozása esetén még a szocialista társadalmi viszonyok közepette is sokáig fennmarad az egyszerű kézműves munka, a hagyományos gépi termelés és a futószalagmunka is. Fokozza a problémát, hogy az automatizálás jelenleg ismert legmagasabb foka sem teszi szükségszerűen általánossá az alkotó jellegű munkát.

Feltehető persze, hogy egy távoli jövőben a nem alkotó jellegű munkafajták is javarészt kiküszöbölhetők

---

1./ 1. Seve: Marxizmus és személyiségelmélet Kossuth-Bp. 1971. 433. o.

2./ MEM 23. Kossuth Bp. 1967. 455-56. o.

lesznek. A szocialista országok ma előrelátható jövője azonban még nem a közvetlen termelő munka teljes kiküszöbölése a társadalmi termelés általános automatizálásával, hanem a tudományos-technikai forradalom alapján az intenzív termelés teljes kibontakozása. Erre a fejlődési szakaszra jellemző lesz már a teljes automatizálás, de még jellemző lesz a részleges automatizálás, a futószalagtermelés, a hagyományos gépi, sőt még a kézi termelés is. Az egyszerű munka még hosszú ideig a munkatevékenység jellemző formája lesz. Feltétlen számolnunk kell ezért azzal, hogy egy viszonylag hosszú korszakban a jelenleginél polarizáltabb munkamegosztási viszonyok is kialakulhatnak. Míg egyik oldalon gyarapodnak a valóban alkotó tartalmú tevékenységet igénylő munkakörök, a másik oldalon viszont az egyszerű, sem különösebb szellemi, sem különösebb fizikai erőfeszítést nem igénylő rutin-tevékenységek is fennmaradnak, bár csökkenő tendenciával. Még hosszú időn keresztül kell tehát számolnunk azzal, hogy a társadalom tagjainak jelentős része nem fog alkotó jellegű munkát végezni. A korszerű technika, az erre épülő munkamegosztás, valamint az alkotó munka között általában nem áll fenn egy mindenkit érintő, feltétlen korreláció. Nincs tehát okunk feltételezni, hogy ezen ellentmondások az automatizáció megfelelő fokán a szocialista viszonyok között spontán kiküszöbölődnének.

Marx elméletében a kommunista munka az embert részemberré degradáló minden korláttól mentes munkaként szerepel, amit mind a társadalom, mind az egyén szintjén jellemez az alkotás. Kommunista munka és alkotó munka itt tartalmilag lényegében azonos, a kommunista munka elidegenedéstől mentes, szükségletté vált, szabad, alkotó munka.

Ma még a munkának e " modellje " társadalmi méretekben nem realizálható. A munka és alkotás gyakorlatilag ma elkülönül, az alkotó munka tömegessé válásának tendenciáját nem az alkotó egyén, hanem az alkotó közösség oldaláról helyes megközelíteni, alapozva olyan munkaközösségekre, amelyek tagjai-ra az alkotás különböző szintjei, sőt az alkotás hiánya is jellemző. Az emberi közösségek oldaláról Vakaliosz Thanaszisz alkotónak tekint minden olyan tevékenységet, amely hozzájárul a társadalmi élet és az emberi képességek bővített újratermeléséhez, amelyben valamilyen szinten és mélységben kifejezésre jutnak a társadalmi fejlődés új követelményei. Ebben az összefüggésben az a lényeges, hogy a közösség hoz létre új értéket, az alkotás a társadalom progresszív formálásában való aktív részvétel.

A szocializmussal olyan folyamat veszi kezdetét, ahol a munkához való aktív viszony képezi a társadalmi haladáshoz való pozitív, aktív viszony alapját. A tudományos-technikai forradalom kibontakozásával szükségszerűen kell jelentkeznie azon tendenciáknak, hogy az egyre inkább alkotó, kvalifikált munkát végző egyének válnak társadalmi aktivistákká, a közélet egyre inkább az alkotó jellegű munka logikus folytatásaként jelentkezik.

Az alkotás mint " az új érték szabad létrehozása " a mai világban és a belátható jövőben nem képzelhető el a munkamegosztáson, intézményeken kívül tevékenykedő magános tudós egyéni műveként. Ha " hüek akarunk maradni a realitásokhoz, akkor abból kell kiindulnunk, hogy az alkotás mint az ember önfejlődésének, önmegvalósulásának aktivitási formája feltételezi a munkafeladat alkotó jellegét és a társadalmi környezet alkotó formálását - a kettő egységét az

egyén életvitelében. ... az új érték létrehozásában részt vevő egyének közül azok tekinthetők alkotó egyéneknek, akikre a legkevésbé jellemző a sztereotip, monoton, mechanikus tevékenység, illetve akinek tevékenységében a leginkább érvényesülnek az új, az előzőkhöz képest dinamikusabb, hatékonyabb aktivitási elemek és struktúrák. " 1./

A kapitalizmusban világszerte az a törekvés figyelhető meg, hogy a magasan kvalifikált alkotói csoportok és egyének tevékenységét minél jobban mentessé tegyék a mechanikus elemektől, tehát alkotók és nem alkotók polarizációjának a tendenciája érvényesül. A szocializmusban ez az összefüggés annyiban módosul, amennyiben a társadalom ott, ahol ez lehetséges, tudatosan törekszik az alkotók és a végrehajtók olyan kooperációjára, amelyben a munkamegosztás különböző szintjein, a közöttük lévő mozgó közeledés érvényesül. Ennek persze legfőbb korlátja ma a gazdaságosság. Ez a helyzet a tudományos-technikai forradalom kibontakozásának arányában oly mértékben változik, amilyen mértékben a rutinmunka helyett, az alkotás, a sokoldalúság kerül előtérbe, a munkatevékenység értékelésének közvetlen kritériumaként a gazdaságosság egyre inkább az alkotó munka széleskörű alkalmazásával válik egyértelművé.

A tudományos-technikai forradalom és a szocialista társadalmi viszonyok találkozásával adódó új lehetőségek tükrében " ... alkotó jellegű munkának tekinthető az a társadalmilag hasznos tevékenység, amely az egyén képességeinek, tudásának állandó, módszeres fejlődését, gyarapodását vonja maga után. " 2./ Az alkotás ilyen felfogása mellett is

-
- 1./ Vakaliosz Thanaszisz: Az alkotás korszerű emberi tartalmáról. Kísérlet a meghatározás. Világosság 1974/2. 71-72.o.
  - 2./ Vakaliosz Thanaszisz: Az alkotás korszerű emberi tartalmáról. Kísérlet a meghatározásra. Világosság 1974/2. 72. o.

jelenlegi viszonyaink között még messze vagyunk attól, hogy a munka az önmegvalósítás fő útja legyen. Az alkotás elégedettsége, a befejezettség öröme, a munkacél megvalósulása okozta kielégülés csak a kisebbségnek jut osztályrészül a technikai fejlettség és a munkakörülmények, a szakképzettség jelenlegi szintjén, a szocialista fejlődés extenzív szakaszában az emberek elsősorban anyagi szükségleteik kielégítésében érdekeltek és jóval kevésbé saját maguk továbbfejlesztésében vagy a társadalom irányításában való részvételben.

Ma még bizonyos tekintetben egyoldalúakká válnak az emberek. Ahhoz, hogy a munkájukban helytállhassanak, igen nagy erőfeszítéssel kell egy adott szakmára, foglalkozásra koncentrálniuk. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a társadalomnak le kell mondania a törekvésről, és be kell rendezkednie egy merev, alternatív jellegű struktúrára, ahol az emberek egyik csoportja bonyolult alkotó, a másik csoportja pedig egyszerű, nem alkotó munkát végez, és ennek megfelelően kapcsolódik a közélethez. A társadalomnak a lehetőséget kell biztosítania mindenkinek az alkotó, sokoldalú személyiség formáláshoz, de az egyes emberek munkatevékenységük jellege, a közélet igényei és egyéni adottságaik függvényében élhetnek csak ezekkel a lehetőségekkel. Ebből is látszik, hogy a jövő társadalmában is még hosszú ideig fennmarad bizonyos feszültség az önmaguk fejlesztését folytonosan megvalósító és ezt kevésbé vagy egyáltalán nem realizáló emberek között, de a jelenleginél enyhébb formában, s a tendencia arra mutat, hogy az emberek majd könnyebben megtalálják helyüket az életben.

A munka szükségletté válása

Azt már korábban megállapítottuk, hogy a komplex automatizálás folyamata objektíve elősegíti az alkotó és kezdeményező készség fejlődését, valóban megteremti a feltételeket a munka elsőrendű életszükségletté válásához. A technikai fejlettség magas színvonala azonban csak lehetőség, automatikusan nem szünteti meg a munka kényszerjellegét, elidegenült voltát.

A " munka, mint szükséges rossz " jellegének megváltoztatásához az út a munkát szükséges rosszává tevő körülmények megszüntetésén, s ezzel együtt a munka szükséglet jellegének feltárulásán át vezet. Csak a kizsákmányolás felszámolása, a szocialista fejlődés vezet el a munka elsőrendű életszükségletté válásához, a munka elnyeri tulajdonképpeni értelmét, funkcióját. Társadalmi megbecsülésben, egyéni értékelésben így válik az ember életének központi elemévé, s megtisztítva a kényszermozzanatoktól, a munka szabadon érvényesül az ember szükségleteként. A munka valódi tartalmát, funkcióját eltorzító kizsákmányolás felszámolásával a munka valódi mivoltában jelenik meg, és alkalmassá válik arra, hogy az ember életét, vagy annak legalábbis jelentős részét betöltse, nem a kényszer miatt, hanem önmagáért."... minden eddigi forradalomban a tevékenység módja mindig érintetlen maradt, és csupán e tevékenység más felosztásáról, a munkának más személyekre való új elosztásáról volt szó, a kommunista forradalom viszont a tevékenység eddigi módja ellen irányul, a munkát kiküszöböli és az összes osztályok uralmát magukkal az osztályokkal együtt megszünteti..."^{1./} A szövegösszefüg-

---

1./ MEM 3. Kossuth Bp. 1960. 39. o.

gésből világos, hogy csak a kizsákmányolt, elidegenült munka szűnik meg, a tevékenység eddigi módját küszöböli ki a szocialista forradalom, s nem a munka ellen általában, nem minden munka ellen irányul a forradalom, hiszen munka nélkül semmilyen társadalom sem létezhet.

A munka elsőrendű életszükségletté válása reális perspektívát nyújt a jövő munkájára vonatkozólag. A munka tartalma, és emberi értelme a legmagasabbrendű céllá válhat társadalmi méretekben, de egyre inkább azzá válhat az egyén életében is. A munka elsősorban ennek, s nem külsődleges célok elérésének eszközévé alakul. Cél és eszköz dialektikájában a munka mint cél és eszköz egysége testesül meg. Így válik a munka az ember lényegi erőinek megvalósulásává, az ember önmegvalósításává.

A munka külső kényszerjellegének visszaszorulásával növekszik, fejlődik belső szükséglete, s ahogy kinzó, kényszer természete is a társadalmi viszonyokban gyökeredzik, úgy ennek megszüntetése is a társadalmi viszonyok megváltoztatásának függvénye. A munka külső kényszerjellegének visszaszorulása, a dolgozóra való rákényszerítettségének fokozatos megszűnése nem jelenti mindenféle kényszer megszüntét. A munka külső kényszerjellege szűnik meg a kizsákmányolás felszámolásával, a munka belső szükségletének kiteljesedésével együtt az az ember belső kényszerévé válik, fokozatosan az ember belső tartásává. Nem azért végez munkát, mert erre a külső társadalmi erők, hatalmak rákényszerítik, hanem azért, mert természetesnek veszi, hogy a természetátalakítás, a javak előállítása mindig munkát igényel, s ember voltából következően, a kollek-

tíva iránt érzett felelősségtől indítva érzi a " belső kényszert", hogy munkát végezzen. A munka belső szükségletté, életszükségletté válik, s ezzel együtt belső kényszerként is érvényesül az ember életében.

Nem minden munka válhat persze életszükségletté. A munka nem önmagában, hanem a szocialista viszonyok közt, a tudományos-technikai forradalom áldásait az ember munkája érdekében tudatosan felhasználva lesz alkalmas arra, hogy a szocializmus építői mind szélesebb rétegeinek életszükségletévé váljon.

Jelenlegi viszonyaink között a munka elsőrendű életszükségletté válásának a korlátai bőven jelen vannak. A munka alkotó jellegének korlátai egyben az életszükségletté válás korlátai is, mert csak az alkotó munka válhat belső szükségletté. Az emberek alapvető társadalmi és életkörülményei is akadályt képeznek a munka szükségletté válásához. Érdekes, hogy már Kierkegaard felismerte: "Minél alacsonyabb nívón van az emberi élet, annál kevésbé jelenik meg a munka szükségessége; minél magasabban áll, annál inkább szükségessé válik a munka. " 1./

Önmagában persze az anyagi jólét növekedése nem elegendő. Szovjet szociológusok az alábbi tényezők együttes hatását hangsúlyozzák : " ... a munkának elsőrendű életszükségletté válását akkor biztosíthatjuk, ha először anyagilag is kellően növeljük a dolgozók életszinvonalát, másodszor, ha a munkatevékenység tartalmát arra a szintre emeljük, ahol működésbe lépnek a munkatevékenység tartalmi

---

1./ Suki Béla : Sören Kierkegaard írásaiból. Gondolat Bp.

indítékai, vagyis arra a szintre, amelyen a dolgozó magas szakképzettséget igénylő, változatos munkát végez jelentékeny intellektuális energia ráfordítással, egyben bizonyos mennyiségű fizikai munkát is, de munkájából mind szellemi, mind fizikai téren eltűnt az egyhangúság ". 1./

A munka tartalma és alkotó jellege, a dolgozók többségének életszinvonala még nem érte el azt a fokot, amely a maga teljességében képes lenne az ember életszükségletévé tenni, de a munkaszükséglet elemei gyarapodó tendenciája egyértelműen kimutatható. Van egy réteg, amely már most sem hozza kapcsolatba munkáját fogyasztói igényekkel, úgy fogja fel a munka szükségletét, mint a tevékeny életre irányuló szükségletet, mint képességeinek, emberi tulajdonságainak tökéletesítésére irányuló szükségletet. Fokozatosan kialakul egy olyan személyiségtípus, amelynek legfontosabb vonása, hogy dolgozni akar, nem azért, mert a munka létfenntartásának eszköze, hanem mert olyan eszköz, amely mindenki számára lehetővé teszi, hogy fizikai és szellemi képességeit, személyiségének vonásait kifejlessze, hogy aktív tevékenységre irányuló szükségletét kielégíthesse.

Ez azért alapvető jelentőségű, mert a munka szükségletté válása döntő módon kihat az egyén összes többi szükségletére, meghatározza azok jellegét, tartalmát, viszonylagos jelentőségét. Ezen a bázison alakulhat ki a szükségletek gazdagsága, létrejöhet egy olyan szükségletstruktúra, amelyben az emberi erők, képességek megnyilvánulására, az aktivitásra, az alkotó jellegű tevékenységre irányuló szükségletek dominálnak.

1./ V.A. Jadov-V.P. Rozsin - A.G. Zdravomiszlov: Az ember és munkája. Munkaszociológia Közgazdasági és Jogi K.Bp. 1968. 372. o.

A munkaidő és szabad idő viszonyának alakulása

A személyiség fejlődése, sokoldalúsága kibontakozása szempontjából a munkán túli szférákat is figyelembe kell venni. Felmerül az a kérdés, hogyan alakul a munkaidő és szabad idő viszonya a tudományos-technikai forradalom korszakában.

A tudományos-technikai forradalom kibontakozásával lehetővé válik a társadalom munkaidő alapjának a csökkenése, a szabad idő növekedése. Az elidegenült, manipulált viszonyok között viszont továbbra is fennmarad a munkaidő és szabad idő dualizmusa. Kapitalista viszonyok között az automatizálás fejlesztésének is fő mozgatója a profitérdek. Mivel az ember nem cél, hanem eszköz a tőkés termelésben, csak ott fejlesztik a technikát, ahol gazdaságos, ahol több profitot termel. Az automatizálás egyik legfőbb következménye, s egyik legnagyobb akadálya a munkanélküliség. A tőkés viszonyok az automatizálás igazi lényegét is eltorzítják, mert egyrészt nem az emberi gazdagság létrehozására szabadítanak fel időt, hanem munkájától fosztják meg a dolgozók egyre növekvő részét, a teljes létbizonytalanságba taszítva, másrészt nem teremtik meg a szabad idő értelmes eltöltésének a feltételeit, a tőke nem áldoz erre, a fogyasztók szabad idejét is csak a profitszerzés szempontjából értékeli.

A modern ipari társadalomban a szabad idő fokozatos kiterjesztésével a reprodukciós tevékenység kiteljesedése lehetővé válik, de a munkatevékenység nem ad impulzust a szabad idő értelmes eltöltésére, az önfejlesztésre, az értelmes szórakozásra. A manipulációval fiktív tevékenységek felé orientálják az egyént, a tömegfogyasztás rabjává,

a tömegkultúra passzív fogyasztójává teszik. A munkás már nem a megélhetésért robotol, hanem azért, hogy kielégíthesse manipulált szükségleteit. Teljesen érthető Galbraith megállapítása: " ... minthogy a munka kellemes és az igények megnőttek, az ember hajlamos arra, hogy inkább a több munkát, mint a több szabad időt válassza." ^{1./} Mert az ember számára értéktelen a szabad idő, ha benne nem érzi jól magát, ha még a munkaidőnél is kevesebb lehetőséget biztosít az önmegvalósításra, valóságos alkotásra. A túlmunka, amely fizikailag már túlságosan nem megerősítő, jobban elviselhető, mint a szabad idő tartalmatlan ellődörgése.

A polgári szociológiai irodalomban igen nagy teret kap a munka- és a szabad idő egymáshoz való viszonyának problémája, de valamennyi szerző a szabad időt mint a tartalmatlan, negatív munka pozitív ellenpólusát, a szabadság és az önmegvalósulás egyetlen lehetőségét fogja fel, s így nem tudnak megbirkózni a problémával. Megoldás csak a szabad idő marxista értelmezésével található.

A szabad idő növekedése a társadalmi fejlődés általános tendenciája, közvetlen összefüggésben van a technika fejlődésével, a társadalom átalakulásával, a munka jellegének változásaival. " Orcád veritékével dolgozz ! - ez volt Jehova átká, amelyet útravalóul adott Ádámnak. És így, mint átkot tekintti A. Smith a munkát. A "nyugalom" jelenik meg az adekvát állapotként, mind a "szabadsággal" és a "boldogsággal" azonos. " ^{2./} A munka és a szabadság, a munka és

---

1./ J.K.Galbraith: Az új ipari állam Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp. 1970. 378. o.

2./ MEM 46/II. Kossuth Bp. 1972. 85. o.

a boldogság e szembeállítására olyan régi, mint az osztálytársadalom, mint a fizikai és szellemi munka ellentéte. A munkának és a szabad időnek a szubjektum tudatában létrejött ellentéte valóságos társadalmi osztályantagonizmus következménye és megnyilvánulása. A technika fejlődése ennek az antagonizmusnak nem oka, ellenkezőleg, feloldásának anyagi előfeltétele.

A munka és a szabad idő ellentéte nem a termelőerők és a technika fejlettségében, hanem éppen fejletlenségében gyökeredzik. Ebből következik, hogy a társadalom termelőerőinek fejlődése vezet el a munka és a szabad idő közötti ellentét valóságos, történelmi feloldásához az által, hogy a munkástömegek maguk sajátítják el többletmunkájukat. A tőke III. kötetében Marx ezt írja: " A szabadság birodalma valójában csupán ott kezdődik, ahol megszűnik a nyomor és a külső célszerűség diktálta munka, vagyis ez a birodalom a dolog természeténél fogva kívül esik a tulajdonképpeni anyagi termelés szféráján ... a szabadság csak azt jelenti, hogy a társadalmasult ember, a társult termelők ésszerűen szabályozzák közös ellenőrzésük alá vetik a természettel való anyagcseréjüket, ahelyett, hogy az mint vak hatalom uralkodna rajtuk; ezt az anyagcserét a legkisebb erő felhasználásával, az emberi természethez legméltóbb és ennek legmegfelelőbb feltételek mellett hajtják végre. De az még mindig a szükségszerűség birodalma. Ezen túl kezdődik az emberi erő kifejtés, amely öncél, a szabadság igazi birodalma, amely azonban csak a szükségszerűség e birodalmán, mint alapján virágozhat ki. " 1./

E szöveg elemzéséből logikusan juthatnánk ahhoz a gondolathoz, amely a munka-és szabad idő dichotómiáját, a munka elidegenedett voltát, s a munkán kívüli tevékenységek valódi szabad voltát tételezi. Vizsgáljuk meg azonban a Nyersfogalmazványt. Itt azt találjuk, hogy " A munkaidő megtakarítása egyenlő a szabad időnek, az-az az egyén teljes fejlődésére szolgáló időnek a gyarapításával, amely maga mint a legnagyobb termelőerő megint visszahat a munka termelőerejére ... A szabad idő - amely éppúgy pihenőidő, mint magasabb tevékenységre való idő - a birtokosát természetesen más szubjektummá változtatta, és e más szubjektumként lép ez be azután a közvetlen termelési folyamatba. " ^{1./} Ezt azonban társadalmi méretekben csak akkor lehet megvalósítani, ha a munkaidő megszűnik a szabad idő mércéje lenni, s ha minden ember alkotó tevékenységet folytathat, tehát a kommunizmusban.

A szabad időnek ezek szerint két fő funkciója van:

- 1./ Az elhasznált szellemi és fizikai energiák visszanyerésének ideje.
- 2./ Önmegvalósítás, amely nemcsak ismeretszerzés, tájékoztató, hanem minden olyan tevékenység összefoglalása is, amely a képességek feltárását, kibontakoztatását, fejlesztését, a személyiség szellemi és fizikai energiáinak bővített újratermelését jelenti.

A szabad idő tehát csak akkor és annyiban nem termelő idő, amennyiben elválasztják a termeléstől, el-

---

1./ MEM 46/II. Kossuth Bp. 1972. 175-176. o.

szakítják tőle, míg a termelés fejlesztése valójában éppen a szabad idő kiterjesztését és a munkaidővel való differenciált egységének létrehozását követeli meg. Az emberi alkotó önmegvalósítás ezzel kettős teret nyer: a termelésben és az azzal közvetlen összefüggő területeken, az ember a szükségszerűség birodalmában tevékenykedik, s ezzel megteremti az anyagi javak, objektívációk tömegét, amelyen a társadalom összes életfolyamatai nyugszanak. E szférában azonban nemcsak termékeket, hanem rendelkezésre álló időt is termel, hogy kibontakoztasson egy olyan szférát, amelyben a termelés közvetlen igényeitől és a termelési, társadalmi kollektiva szabályozottságától mentesen az önmegvalósítás egyéni útját keresheti, hogy közvetve-közvetlenül visszavigye gazdagabbá vált szubjektumát a termelésbe.

A tudományos-technikai forradalom szocialista viszonyok közötti kibontakozása ezt a tendenciát képviseli. Szocialista társadalomban fokozatosan eltűnik a "társadalom rendelkezésére álló idő ellentétes létezése", megvalósul a munkaidő és szabad idő közeledése. Ahol a munka alkotássá és életszükségletté válik, ott elmosódnak a munkaidő és szabad idő merev határai. S ha az ember megtalálja azt a tevékenységet, amely őt személyiséggé teheti, a benne rejlő minden képességét kibonthatja, működtetheti, azt is elősegíti, hogy a társadalommal, annak alkotásaival, s önmagával is azonosuljon.

A szabad idő és a munkaidő a szocializmusban elveszti antagonisztikus ellentétességét, de még hosszú ideig magában hordozza az eredetéből következő ellenté-

teket, a kettészakadtságot. Bár a szocialista ember, tekintettel a társadalmi körülményekre, lényegében új viszonyt alakít ki e munkához, az nyilvánvaló, " hogy az ember még ennek a munkának a jelentős részében sem realizálja közvetlenül önmagát és saját szükségletét, még itt sem találja meg önmaga gazdagítását, még itt sem él benne a munkában, hanem megkeresi az élet fenntartásához valót, de ez ez élet csak a munka után kezdődik. " ^{1./} Ma még nagyon leszűkül az az idő, amelyet az ember valamilyen módon önmaga fejlesztésére fordíthat, amelyet Marx szavait idézve : " ... nem sziv fel közvetlen termelő munka, hanem élvezetre, pihenőre /marad/, hogy teret adjon a szabad tevékenységnek és fejlődésnek. " ^{2./} Az emberek anyagi szükségleteik kielégítettségének bizonyos színvonala alatt szabad idejüket is ma még pénzszerezésre fordítják olyannyira, hogy ez még a munkaerő reprodukálását is veszélyeztetheti.

A szociológusok vizsgálatai arra engednek következtetni, hogy a munkaidő hivatalos csökkentése, ha ezt nem követi az életszínvonal jelentősebb emelkedése és a szabad idő személyiséget gazdagító eltöltésére irányuló igény növekedése, a szabadság növekedésének legfeljebb az illúzióját adja, mert ezt az időt is tulajdonképpen munkával töltik el. Az sem mutatható ki a dolgozók tömegénél, hogy a munka világa és a szabad idő szorosan összetartozik. Jellemző, hogy a termelőerők jelenlegi szintjén a dolgozók

---

1./ Richta: Válaszúton a civilizáció Kossuth Bp. 1968. 91. o.

2./ Marx: Értéktöbblet-elméletek III. Kossuth Bp. 1963. 230. o.

jelentős része a munkában nem kap kielégülést, s amit itt elveszt, illetve nem lel meg, szabad idejében igyekszik kompenzálni. A szociológiai vizsgálatok igazolják a munkával és a szabad idővel való megelégedettség összefüggését.

A fejlődés reális tendenciájaként az megfogalmazható, hogy az elidegenedett munkát szabad időben kompenzálók aránya fokozatosan csökken, a munkaidő és szabad idő tevékenységbeni összeolvadását reprezentálók aránya pedig növekszik. Ez utóbbi kategóriába tartozóknál a munka nem kötődik a hagyományos értelemben vett munkahelyhez. Az alkotó munka gondját, egy-egy probléma megoldásával való küszködést egyre többen és egyre inkább hordozzák magukkal. A munkához való viszony ilyen változásának lehet, s lesz is munkaidő növelő hatása, a munkaidő és szabad idő feloldásában úgy is nőhet az alkotó munka szerepe, hogy növekszik az alkotó jellegű másodtevékenység, sőt bizonyos társadalmi szükségletek alkotó társadalmi munkával elégülhetnek ki.

A hivatalos munkaidő csökkentése a szocialista társadalomban szükségszerűen implicálja a szabad idő kultúrált felhasználási lehetőségeinek paralel megteremtését, s ezzel szoros összefüggésben azon emberekben, akiknél munkájuk jellege ezt nem végzi el, az igény felkeltését a már meglévő feltételek iránt. Ehhez elengedhetetlen tényező a demokratikus közélet kifejlődése, mert az ilyen közélet megteremtése feltételezi eleve a társadalom szinte valamennyi tagjának permanens önművelését, másrészt csak egy ilyen közéletben való részvétel ébresztheti fel a tartalmas önművelés igényét az egyszerű munkát végző dolgozóknál is. A marxi céltól egyelőre még messze vagyunk. " Csak majd ha

a tevékenység átalakulása, a fogyasztás és a szabad idő mértéke a technika átalakulásainak következtében olyan fokot ér el, hogy a munka és az élet nem nyelik el kölcsönösen és nem bénítják meg az emberi képességek művelésének lehetőségeit, hanem inkább erősítik és ösztönzik ezeket, számolhatunk majd azzal, hogy az egész emberi élet az ember állandó fejlődési folyamatává alakul át. Ez a folyamat a tudományos-technikai forradalom menetének éppúgy következménye, mint feltétele."^{1./}

A szocialista demokrácia mint politikai szükséglet

A tudományos-technikai forradalom folyamatával a termelés növekvő társadalmasulása következik be, ez objektív és mind erőteljesebben megköveteli, hogy a dolgozók jól kerülhatárolt formák keretében részt vegyenek a vállalatok, a társadalom gazdasági életének a vezetésében. A termelés egyre kifejezettebb társadalmasulásának együtt kell járnia a vezetés szférájának egyre kifejezettebb társadalmasulásával. A társadalmi élet / a közélet és a politikai élet / tényleges és állandó demokratizálása történelmi parancs, az új gazdaságszervezési és vezetési módszerek bevezetésének nélkülözhetetlen feltétele. Az előbbi nélkül az utóbbit sem lehet megvalósítani: a két tényező kölcsönösen feltételezi egymást, szerves egységet alkot. Kapitalista társadalmi viszonyok között a demokrácia iránti szükséglet is áldozatául esik a manipulációnak. A " részvétel " látszólagos, " az a célja, hogy elfogadtassák a munkásokkal, amit a vállalatvezetés el akar fogadtatni, de azt az érzést keltsék bennük, hogy ők hozták, vagy segítettek meghozni a döntést. " ^{2./}

1./ Richta: Válaszúton a civilizáció Kossuth Bp.1968.129.o.

2./ Munkaszociológia Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp. 1968. 61. o.

Az emberi személyiséget, minden haladás e döntő tényezőjét csak a szocialista demokrácia szabadithatja fel, teheti teljes értékűvé. A politikai szükségletek a szocialista demokrácia fejlődése következtében bontakoznak ki, de egyben annak alapját is képezik. Az eleven szocialista demokrácia éppen azt a követelményt konkretizálja, hogy elháruljanak az összes akadályok az elől, hogy a társult egyének saját kezükbe vegyék ügyeik intézését, ami lehetővé teszi számukra, hogy az adott történeti korlátok között sokoldalúan kifejlesszék képességeiket, és már ezzel hátrább szorítsák a személyiségük kibontakozása útjában álló korlátokat. A szocialista forradalom a munkások milliói számára hozzáférhetővé tette a társadalmi fejlődésbe való beavatkozást politikai síkon.

A termelőeszközök köztulajdonba vételével a dolgozók elvont-általános tulajdonosok lettek, de a gépek használata ezzel mit sem változott. Az a paradox helyzet állt elő, hogy a munkás aki a gép birtokosa, egyben kiszolgáltatottja is. A tudományos-technikai forradalommal megszűnik ez a kiszolgáltatottság, a gép használata s a vele való rendelkezés nagymértékben összefonódik. Kiszélesedik a termelés irányításának demokratizmusa, az irányítás igényli a hozzáértő dolgozók beleszólását, s a dolgozók is igénylik, hogy beleszólhassanak.

A dolgozók munkakörülményeik alakulása, munkahelyük viszonyai formálódása terén egyre jobban tudják érvényesíteni hatalmukat, tulajdonosi jogaikat, ha több felelősséget ruházunk rájuk, nagyobb hatáskört kapnak, s fokozottabban vesznek részt az ellenőrzésben. A dolgozók egyre szélesebb rétegének lesz lehetősége arra, hogy olyan sze-

mélyiséggé tudjon válni, aki önmagának felelős. Olyan korszerű munkaszervezet kialakítása válik igénnyé napjainkban, amely az egyes munkásnak nagyobb szabadságot, felelősséget, döntési lehetőséget ad. A munkás nem utasítás formájában kapja a feladatokat, hanem meghatározott funkciókat ruháznak rá. Tehát, nemcsak az a lényeges, hogy a munka jelenlegi formái milyen mértékben alkotó jellegűek, hanem az is, hogy az egyén mint a munkakollektíva tagja, mennyire aktív, hogy a kollektívizmus, a demokrácia hogyan fejlődik, hogy a munkabér társadalmilag és anyagilag megfelel-e a végzett munkának, hogy a munka társadalmi jelentősége hogyan értelmeződik, a munkakörülmények hogyan tökéletesednek. Mert nem igaz, hogy minél jobb körülmények között él az ember, annál kisebb a társadalmi aktivitása.

A szocializmusban fokozatosan kialakulnak annak feltételei, hogy egyrészt a munka, másrészt a szükségletek tartalmának egész gazdagsága kifejezésre jusson, hogy a szükségletek fejlődése és az ember társadalmi aktivitásának megnyilvánulása közötti kölcsönhatás egyre szorosabb legyen. A szocialista társadalom körülményei között kialakul annak a lehetősége is, hogy a társadalmi aktivitás színvonala hatást gyakoroljon a szükségletek fejlődésére. A társadalmi aktivitás hatékony tényezője az emberi szükségletek alakításának, nem egyszerűen mennyiségi növelésük, hanem minőségi tökéletesítésük szempontjából is.

A szocialista társadalmi viszonyok között a demokrácia széles alapokon fejlődhet a termelés szférájában / üzemi demokrácia / a közélet valamennyi más területén / államélet, párt és tömegszervezetek /, és ennek hatásával

a társadalmi élet minden más szférájában is számolhatunk. A szocialista demokrácia mint politikai szükséglet pedig tartalmát jelenti a valódi szocialista közösségek, átlátható, tiszta emberi kapcsolatok kialakulásának.

A " társaság szükségletének " alakulása

A társadalmi fejlődés egyik aspektusa a közösségi viszonyok alakulása, amely a tagadás tagadása törvénye szerint az egyszerűbb formákat meghaladva jut el a kommunista közösségekhez. E folyamat egy lényeges állomására Marx így utal : " Amikor a kommunista kézművesek egyesülnek ... el-sajátítanak ezáltal egy új szükségletet, a társaság szükségletét, és ami eszközként jelenik meg, céllá vált ... az emberek testvérisége nem frázis, hanem igazság náluk és a munkától megkeményedett alakokból az emberiség nemessége világít felénk. " 1./

A társadalmiasulás szükségképp nemcsak a termelés folyamatában, hanem az összes életfolyamatokban lezajlik, s az egyén számára a " társaság szükséglete ", a közösen végzett tevékenység a rendelkezésre álló időben is alapvető szükségletté válik. Ezzel lép az ember valóban történelmileg színre társadalmi emberként, ami nem lerombolja, hanem megerősíti egyéni világát.

A kommunizmus a közvetlen termelés közösségében és a családközösségben egyaránt az " egyének, mint egyének társulását " jelenti úgy azonban, hogy a termelés közösségeinek és a családnak egymáshoz semmi közvetlen köze nincs, e két közösségtípus egyaránt az egyének "szubsztancialitásának" fejlődési formája, de közvetlenül az egyének

két különböző életszükségletének kielégítését szolgálja. A kommunizmus sokoldalúan fejlett egyénisége nem szublimálódik egyetlen közösségi típus vagy forma alá, nem oldódik fel egyetlen tevékenységben vagy funkcióban, még az olyan szükségyszerű funkcióban sem, amelyen a létfenntartási javak termelése. " Az általános termelés " tehát a kommunizmusban a közösségekbe szerveződött " társadalomtest " termelőtevékenysége lesz, amely a folyamatban éppúgy előfeltételezi, mint megalapozza az emberi egyéniség szabad fejlődését. " 1./

A munka a tudományos-technikai forradalom menetében nemcsak alkotóvá, hanem kollektív jellegűvé is válik. A termelés növekvő szocializálódásával a folyamat kollektív jellege is növekvő tendenciát mutat. A modern termelési eszközöket egyre kevésbé lehet individuálisan működtetni, az új műszaki feladatok megoldását és tökéletesítését célzó kutatásokat is mindinkább csoportok végzik. E kölcsönös függőség az egyéni felelősség mellett felveti a kollektív felelősséget, az egymás munkájának respektálását, az egymásért érzett felelősséget, s ez az egymásért érzett felelősség túlterjed a munka szféráján, s jellemzővé válik az élet más területein is.

Az ember önfejlesztési szükséglete osztársadalmi méretekben csak akkor fejlődhet és elégülhet ki, ha olyan új típusú munkahelyi emberi közösségek alakulnak ki, amelyek dinamikus alkotó módon reagálnak a társadalmi fejlődés új és új követelményeire, és ezáltal tagjaikat fejlődésre készítetik, amelyek nagyfokú felelősségérzettel, kötelességtudattal, s ennek folytán egymás iránti teljes bizalommal rendelkeznek. Ezek a kollektívák a személyiség új,

---

1./ Tőkei Ferenc: A szocializmus dialektikájához. Kossuth Bp. 1974. 150. o.

általános gazdagságának képezhetik alapját. A szocialista társadalomban a fejlett termelés olyan közösségek kialakulását teszi lehetővé, amelyben minden egyén részt vesz sokarcú egyéniségének egészével. Az általános fejlődés itt nem követeli meg az egyéni fejlődés korlátozását, hanem az egyén fejlődésére támaszkodik. A kollektív tevékenység közvetlensége fokozott lehetőségeket nyújthat az egyénnek saját alkotó készségeinek fejlesztéséhez. A tapasztalatok és ismeretek kicserélése, az ötletek egyesítése, a szoros együttműködés olyan hatékony erő, amely fokozza az egyes ember alkotóképességét is. Ezzel a legmegfelelőbb feltételek jöhetnek létre az egyéni képességek kibontakoztatásához.

Már ma is tapasztalható, hogy erősödnek a személyiség univerzális és társadalmi kapcsolataiban is mindenoldalú fejlődésének tendenciái. A gazdasági és politikai szférában biztosítani lehet a valóságos, nem pusztán pillanatnyi anyagi érdekeiktől determinált közösségek létrehozásnak lehetőségét. Olyan emberi közösségekre van szükség, amelyek tagjainak szükségleteit nem a presztizs vagy a tág értelemben vett divat határozza meg, hanem saját önkifejlesztésük nyomán keletkező igényeik.

Reálisan elképzelhető egy olyan társadalmi állapot, amelyben az egyén igényei és a munkamegosztás realizálása közötti eltérésből eredő feszültségeket az egyének komolyabb lelki és erkölcsi konfliktusok nélkül úgy vezetik le, hogy a realitásoknak megfelelően átstrukturálják szükségleteik hierarchiáját. Ennek alapvető feltételei : a kultúrált élet alapfeltételeinek biztosítottága és az új típusú emberi közösségek létrehozása. A személyiség formálásának

reális alapját a közösség fejlődése képezi, a közösség fejlődése viszont tagjai fejlesztése nélkül lehetetlen.

A szocialista kollektiva a társadalom minden ügyében való részvételével hozzájárul olyan harmónikus személyiségstípus kialakulásához, amely tevékenységében összetudja hangolni a fogyasztói aktivitás magas színvonalát, mindennapi anyagi körülményeinek javítására irányuló törekvését a társadalom önfeláldozó szolgálatával, a megfelelő eszméi-politikai érettséggel.

Ilyen körülmények között az egyes ember szabad fejlődése az összes ember szabad fejlődésének feltételévé alakul át a kommunizmus kibontakozásával. Ez a kollektivitás valamennyi ember kölcsönös egyéni fejlődésének kollektivitása. Az új társadalom úttörője az aktív, önállóan dönteni képes és felelősségteljes, a problémák, a tevékenységek meghatározott szférája felé céltudatosan forduló személyiség lehet.

" Bármennyire meglepő is ez: talán a legkifejezőbb nyom, amelyet a szocializmus és a kommunizmus talaján álló tudományos-technikai forradalom a történelem folyamatába vés, az egyén új helye lesz a jövő kollektív vívmányain belül. " ^{1./} A szocializmus magasabbrendűségét az fogja igazán bizonyítani, hogy a fejlődő gazdaságra alapozva, másképpen szervezi a társadalom életét, olyan társadalmi közösségeket hoz létre, amelyek minden szinten lehetővé teszik a gazdasági és kulturális célkitűzések egységes megvalósítását, széles teret engednek az egyéni élet szabad formálásához.

Egy humanizált szükségletstruktúra kibontakozásának tendenciái a szocializmusban

Az általános társadalmiasult munka kialakulása

lása szükségszerűen magával vonja az összes alapvető élettevékenység átalakulását, valamint az életfeltételek radikális megváltoztatását, az-az az életmód forradalmát.

A fejlődés fő oldala kétségtelenül a munkatevékenység átalakulása, de ezzel párhuzamosan végbe kell mennie a művelődés és a reprodukciós tevékenység újjáalakulásának is. A tudomány közvetlen termelőerővé válása nemcsak a rendelkezésre álló idő terét bontakoztatja ki az egyének előtt, hanem általános társadalmi szükségszerűséggé emeli a művelődést, a permanens önfejlesztést. " Az életmód forradalma tehát egyfelől az élettevékenységek jellegének, kölcsönviszonyának és kölcsönös átmeneteinek átalakulásaként, másfelől az időstruktúra olyan változásaként jellemezhető, amelyben a konzervatív, pusztán a fenntartást szolgáló folyamatokról a dinamikus, a fejlesztést szolgáló folyamatok felé tolódik el a tevékenységek rendszere. " 1./

A tudományos-technikai forradalom kibontakozása szocialista viszonyok között is elérhető közelségbe hozza a termékbőség korszakát, így joggal merül fel az a kérdés, hogy kikerülhető-e a fogyasztási elidegenedés zsákutcája.

" Itt reálisan szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy amíg a történelmi folyamat szükségszerű velejárója és gazdasági emeltyüje az áru-gazdálkodás lesz, a növekvő szükségletek, igények kielégítése, illetve részben kielégítésük módja a cser viszonyokon megtörve alakítja az emberek arculatát, s ezen keresztül a társadalmi és interperszonális viszonyokat." 2./

Amíg áru-termelés van, elidegenedés is van.

1./ Ágh Attila : Az elsajátítás formáinak dialektikája a tudományos-technikai forradalom perspektívájában MFSZ 1972/5-6. 772. o.

2./ Vakaliosz Thanaszisz: A munka alkotó jellegének általános-sá válása és a TTF. Társadalmi Szemle 1972/11. 61. o.

A politikai forradalom csak lehetőséget teremt, önmagában nem hoz létre egy csapásra mélyreható, irreverzibilis változásokat az emberek mindennapi életében, szükségleteiben. Ha a szocializmus kialakulásának reális feltételeit, valóságos folyamatát vizsgáljuk, láthatjuk, hogy a fő probléma nem a tőkés társadalomra jellemző elidegenedett szükségletstruktúra továbbélése, változatlan fennmaradása, s nem is a manipulált tömegfogyasztás utánczása, hanem a termelőerők viszonylagos fejletlensége. Ez determinálja, mindenek előtt, az adott szükséglet-struktúrát. Következésképpen a szocializmusban a termelőerők fejlődése, a tudományos-technikai forradalom kibontakozása teremti meg az anyagi feltételeket ahhoz, hogy a nagy tömegek igényei, szükségletei alapvetően megváltozzanak. Részen azáltal, hogy lehetővé válik mindenki anyagi igényeinek, szükségleteinek optimális kielégítése, ami egyik fontos feltétele annak, hogy más jellegű, magasabbrendű szükséglet-struktúra alakuljon ki. A szocializmusban is a dolgok alakítják " az embert lényegének emez egész gazdagságában. " ^{1./} A dolgok, amelyek az emberi szükségletek megtestesítői és azok kielégítésének eszközei, bekerülnek az emberek társadalmi gyakorlatának szférájába, s azáltal, hogy e gyakorlatban részt vesznek, transzformálják, alakítják magukat a szükségleteket.

A fokozott fogyasztás a szocializmus számára is szükségszerű. A szükségletek kielégítésük révén nem esednek, a dolgok, ha bőségben állnak rendelkezésre, kikényszerítik a választási képesség fejlesztését, fejlesztik az érzékelőképességet is. Bizonyos határon túl a tömegfogyasztás lehetővé teszi az egyéniség fejlődését.

1./ Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok Kossuth Bp. 1970.74.o.

Amennyiben a tudományos-technikai forradalom a szocialista országokban bontakozik ki, magasabbra emeli és át is töri a tömegfogyasztás korlátait. A reprodukciós szükségletek egy meghatározott küszöbén túl elfogyasztott tárgyak új szükségletek potenciális forrásaivá válnak, míg e küszöb alatt mindig elsodorja ezeket az eddigi szükségletek áradata. A szükségletek kielégítését a szocializmusban sem lehet átugrani, " mindennemű feltartóztatásuk inkább imponáló uralmuk beiktatását jelenti. " 1./

A szocializmus nem a szegénységet, hanem a gazdagságot választja, és a gazdagság felé vezető úton nemcsak a termelőerők fejlődésével kapcsolatos kérdéseket oldja meg, hanem egy olyan személyiségtípus kialakításának kérdéseit is, amely maga alá rendeli a dolgokat, és nem válik a tárgyak rabjává. A dolgok bőségének nemes feladatot kell betöltenie, aktív segítőtársnak kell lennie a lelkiileg, erkölcsileg gazdag személyiségtípus nevelésében.

" Ha csupán anyagi javakért dolgozunk: magunk építjük magunk köré börtönünket. Bezárjuk magunkat, magányosan, hamunál hitványabb pénzünkkel, amely semmi olyant nem nyújt, amiért érdemes élni. " 2./ Mi nem tesszük életideállá a fogyasztás mértékét. Nálunk az emberi életcél, az emberi élet tartalma a munka, amit az egyén a közösségért és a maga boldogulásáért egyszerre, összhangban végez,

---

1./ Richta: Választon a civilizáció Kossúth Bp. 1968. 132. o.

2./ Antoine de Saint-Exupery: Éjszakai repülés Európa Kiadó 1966. 193. o.

és nem látunk ellentmondást az életszínvonal megjavítása és a személyiség sokoldalú fejlődése között. Sőt, ellenkezőleg. " A dolgozó tömegek kultúrális színvonala csak az életkörülmények állandó javulásával szerves összefüggésben emelkedhet. Ennek a fordítottja egyébként ugyanigy igaz: a szocializmus viszonyai között a kultúra elterjedése hozzájárul az életszínvonal emelkedéséhez. " 1./

A szocializmus nemcsak az anyagi javak bőségét akarja megteremteni, hanem a szocialista társadalomhoz méltó értelmes életformát, az emberi kapcsolatoknak azt a rendszerét, amelyben a dolgok eszközül szolgálnak humánus célok eléréséhez. S ezt az utat tartja járhatónak még Habermas is egyedül: " ... egy magasabb társadalmi státus megszerzésére orientált szerzési kényszertől való gazdasági értelmű mentesítés oldhatja csak fel a szükségletek kispolgári struktúráját. " 2./

Az egyik ember esetében a dolgok állnak az első helyen, maguk mögé utasítanak mindent, az életben elért sikerek kizárólagos jelképévé válnak, a dolgoknak rendelik alá az ember egész élettevékenységét, a másik ember esetében a dolgok másodlagos szerepet töltenek be, a munkaaktivitást, az emberekkel való érintkezés örömét minden tárgynál magasabbra becsülik.

1./ A kultúra szabadsága és az állam Kritika 1972/2.3.o.

2./ Tóth Tamás: Utkeresés és útvesztés Kossuth Bp.1972.

A dolgok bősége önmagában sem jóvá, sem társadalmilag passzívává nem teszi az embert. Az ember erkölcsi arcúlatára ható erőt nem a dolgok jelentik önmagukban, hanem ezek elsajátításának és felhasználásának társadalmi formái és módjai, ezek társadalmi funkciói, amelyeket az emberek közötti társadalmi kapcsolatok jellege, a fogyasztás terén kialakuló ideológiai és erkölcsi kapcsolatok jellege határoz meg. A dolgok bősége együtt járhat a fukarság, a társadalmi gőg megjelenésével, közömbösséggel, de elősegítheti a személyiség sokoldalú fejlődését, élettevékenységének gazdagodását, fokozhatja aktivitását a munkában, a közéletben, mert időt, erőt szabadít fel ezekre. A fogyasztói társadalom "egydimenziós" jellege a totális életnyilvánítás igényének kifejlődésével kerülhető ki.

A dolgok kultusza annak a jele, hogy a tárgyak elidegenedése még nem szűnt meg. Mesterien érzékeli ezt Georges Perec is. " Kényelemben, szép dolgok között akartak élni. De szépség láttán boldogan felujjongtak, megcsodáltak: ez azt bizonyította, hogy nem élnek szép dolgok között. Hiányzott az örökség - lehet, hogy a szó legmegvetendőbb értelmében véve -, hiányzott a bizonyosság, az igazi, magától értetődő birtoklás öröme, amely együtt jár a test örömével; az ő gyönyörük szellemi gyönyör volt. Abban, amit luxusnak neveztek, gyakran csak a mögötte rejlő pénzt szerették. Engedtek a gazdagság jeleinek: előbb szerették a gazdagságot, mint az életet. " ^{1./} Egy ideig a szocializmusban is megmarad a dolgok kultusza, bizonyos rétegeknél megjelenik egy felfokozott érdeklődés az ember életének fogyasztói oldala iránt.

1./ Georges Perec: A dolgok Bp. 1966. 19. o.

Ez, annak a korszaknak felel meg, amikor a személyes fogyasztás objektív lehetőségei kialakulnak, de még nem elegendők ahhoz, hogy a tárgy ne mint önmagában érték, hanem mint lényegi erőinek meghosszabbítása jelenjen meg. Mert a tárgyak sokáig elérhetetlenek voltak, nem alakult ki az emberekben az a tradíció, hogy úgy tekintsék saját tárgyaik világát, mint valami egészen nyilvánvaló természetes jelenséget.

A szocializmus építésének első szakaszában a legfontosabb feladat a termelés fokozása, a gazdaság fejlesztése. Ebből az következik, hogy, amíg a társadalmi fejlődés gazdasági követelményeinek túlsúlya elkerülhetetlen, a szükségletek humanizálása a gazdasági követelményeknek nem immans faktora, hanem paralel és gyakran ellentétes tényező marad. A tudományos-technikai forradalom általános kibontakozásával viszont lehetővé válik, hogy az emberi követelmények a gazdasági követelmények belső elemeivé váljanak, megvalósuljon a munka, a tanulás, a pihenés és a szabad idő területén egyaránt a gazdasági és antropológiai célok egysége. Amíg erre a fokra nem jutunk el, igen nagy a szerepe a tudatformálásnak, még akkor is, ha tisztában vagyunk ennek a társadalmi munkamegosztásból eredő korlátaival. A társadalom azon csoportjai, amelyek alkotó jellegű munkát végeznek, viszonylag könnyebben elfogadják, hogy az alkotás, a sokoldalúságra törekvés szükséglet-struktúrájuk rendező elve legyen, s ez határozza meg a fogyasztással kapcsolatos magatartásukat, a kultúrált, értelmes élethez fűzött igényeiket. Ezzel szemben az egyszerű munkát végző emberek csoportjánál a fogyasztási szükségletek kultúráltabb, humanizáltabb kielégítési módjának a kialakulása várható, az alkotással, a sokol-

dalúságra törekvéssel összefüggő szükségletek pedig náluk csak a szabad időben kifejtett tevékenység függvényében, a szükséglet - struktúra másodlagos elemeként funkcionálhatnak. Ezzel együtt, tendenciaként a jövőre, még azt is elmondhatjuk, hogy az emberi élet termelői és fogyasztói oldala lényegesen közelebb kerül egymáshoz, a termelő és a fogyasztó érje egyre kevésbé kerül konfliktusba egymással, a modern munka formái és a modern ember szükségletei közötti viszony egyre racionálisabb rendszere alakul ki.

A szocialista személyiség szükséglet-struktúrájának néhány új vonása :

Befejezésül megkíséreljük a személyiség szükséglet-struktúrájának a tudományos-technikai forradalom szocialista termelési viszonyok között kibontakozó folyamata hatására jelentkező néhány új tendenciája összegyűjtését. Szükségesnek tartjuk előljáróban leszögezni azt, hogy a szocializmusban, ahol elvileg módjukban áll az embereknek társadalmilag is saját érdekeik szerint dönteni, nincs helye a manipulációnak, lehetővé válik a szükséglet-struktúra manipulációtól mentes alakulása. A szocializmusban ugyanis nincs olyan csoport, amelynek érdekében állna más csoportok manipulálása. Amennyiben azonban a társadalmilag kitűzött célok nem fedik a valóságban az egyének érdekeit, szembefordulnak, szembekerülnek azzal, a manipuláció gyakorlatilag szükségessé válik.

A manipuláció felszámolása végleg csak akkor mehet végbe, ha az elidegenedés felszámolódik. Amíg az elidegenedés jelen van, természetes talaját képezi a manipulációnak, mert ez az egyetlen eszköz, amellyel az elidegenedett

körülmények között élő embereket meg lehet nyugtatni, hogy nem élnek elidegenedett életet. Az elidegenedés megszűnése pedig igen hosszú folyamat, de az elidegenedéstől mentes szükséglet-struktúra kialakulása ennek függvényeként mint tendencia nyilvánvalóan érvényesül, a folyamat az elidegenedett, manipulált, " represszív " szükséglet struktúráról az elidegenedéstől mentes felé halad.

A szükséglet struktúra leglényegesebb változását az jelenti, hogy a szükségletek egész hagyományos világán fokozatosan hegemon szerephez jut az ember önkifejezési, önmegvalósítási, önfejlesztési szükséglete, amely a munkában és a társadalmi élet minden más szférájában egyaránt jelentkezik. Elméletileg a szükséglet probléma központi kategóriája az önmegvalósítás szükséglete lehet. Az önmegvalósítás szükséglete áthatja a szükséglet-struktúra valamennyi szféráját és tartományát, az anyagi-gazdasági, a politikai és a szellemi szükségletekben egyaránt jelentkezik, s fokozatosan hatalmába keríti. A továbbiakban ezt követjük vázlatosan nyomon.

1./ Az anyagi-gazdasági szférával kapcsolatos szükségletek között ebbe az irányba mutat, hogy :

a./ Igen elementáris erejű a szocialista forradalom előkészítő szakaszában, és alapvető jelentőségű a forradalom teljes időszaka alatt a termelőerők feletti diszponálás szükséglete, amelynek kielégítése elengedhetetlen feltétel az önmegvalósítás kibontakozásához.

b./ Egyre erőteljesebben jelentkezik a munkakör, foglalkozás megválasztásában az egyenlő esély szükséglete, és az iránti igény, hogy az egyén képességeinek meg-

felelő foglalkozást választhasson, tehát a megfelelő ember a megfelelő helyen dolgozzon, de egy életre ne kötődjön egy konkrét munkakörhöz. Olyan munkafolyamat gazdája legyen, amelyben a tevékenységek változtathatók, s tudnia kelljen a fejnek, hogy mit és miért csinál a kéz.

c./ Kifejezetten jelentkezik a hatékony emberi aktivitás iránti szükséglet, az alkotó munka, s a közélet alkotó alakításában való részvétel igénye, és e kettő egysége az egyéni életben. Ezzel szoros összefüggésben növekszik a munka szükséglete, fokozatosan halad a jellemzővé válás útján a munka elsőrendű életszükségletté válása.

2./ A társadalom politikai életében való aktív részvétel igénye, a hatalom szükséglete is az önmegvalósításra való törekvés kifejeződése. A dolgozók mind szélesebb rétegeiben jelentkezik az igény arra, hogy részt vehessenek a munkahelyi döntésekben, a közügyek intézésében, az állami szervek és különböző kollektívák önjelátásában. A hatalom és a demokrácia szükségletének egyre fokozódó jelentkezése a szükséglet-struktúra fejlődésének igen fontos mutatója.

3./ A társadalom szellemi szférájában több vonatkozásban is kimutatható az önmegvalósításra, önfejlesztésre irányuló szükséglet jelenléte és erősödése.

a./ A szabad emberi kapcsolatok erőteljes hiányát leküzdve, a " társaság szükséglete ", a világos, egyértelmű, ösztönös és szabad emberi kapcsolatok iránti igény válik a szocialista ember egyre jellemzőbb törekvésévé. E szükséglet az emberek munkahelyi, lakóterületi és csa-

ládi viszonyait egyaránt áthatja, és fejlesztően hat a társadalmi célokkal való azonosulás szükségletére is.

b./ Az önfejlesztés szükséglete abban is kifejezésre jut, hogy a művelődés az egyén jellegzetes tevékenységévé válik, az élettevékenység perifériájáról fokozatosan egyre központibb tényezővé emelkedik. Az alkotó munka kialakítja az emberben az ismeretek állandó megújítására, növelésére irányuló szükségletet, szemben a mechanikus tevékenységgel, amely nem ösztönöz új ismeretekre, de fárasztó jellege miatt a feltételeket sem teremti meg az elmélyült ismeretszerzéshez. Amilyen mértékben jelentkezik társadalmilag az a tendencia, hogy a termelés állandó fejlesztéséhez nem meghatározott képzettséggel rendelkező termelőkre lesz szükség, hanem olyanokra, akik az önfejlesztés állandó mozgásában vannak, az új ismeretek szerzése, az információkban való eligazodás az egyén szükséglet-struktúrájában is aktivizálódik, az enciklopedikus tájékozottságra irányuló tendenciák helyét az önálló logikus gondolkodásra való képesség szükséglete váltja fel, növekszik a "tanulás megtanulása", az önálló munkára, és a tudományos tevékenységre irányuló igény is.

Az önmegvalósítási igény sajátosan az önképés és önnévelés szükségletében is kifejeződik. Mindinkább felébred az igény egy olyan tudományos kiképzési folyamat iránt, amelyet nem elkövetnek az egyénen, hanem amely az egyén tudatos tettének, életvitelének a következménye, a nevelési folyamatot illetően pedig erősödik az az igény, hogy

a nevelt ember egyre inkább önmagát nevelő emberré kíván válni.

Ugyancsak ilyen minőségileg magasabbrendű elemként válik jellemző vonássá a totalitás szükséglete, a teljesség megismerésére és elsajátítására törekvés. Ennek is az az alapja, hogy az emberi képességek egyre szélesebb skáláját veszi igénybe a termelés, a munkában az emberre már nemcsak mint munkaerőre, hanem mint teljes személyiségre van szükség, amely totalitás a testi és szellemi sokoldalúságot egyaránt jelenti. A totalitás igény nyilatkozik meg a folyamatok átlátására, megértésére való törekvésben, a tudatosság, a tervszerűség és a reális perspektívák igénylésében. E szükséglet azért jelentős új vonása a szükséglet-struktúrának, mert implicite benne a teljesség birtokbavételéhez szükséges iránytű, vezérfonal, egy tudományos világnézet szükséglete is jelen van.

c./Amint a feltételek a munkaviszonyokban kedvezően alakulnak ahhoz, hogy az ember a tudomány mellett a művészet mértéke szerint is alkosson, az esztétikumra, a szépre vonatkozó igény éppoly jellemző elemként jelentkezik, mint a célszerűség igénye. Az emberek szépre, változatosságra irányuló szükségletei, amikor a munkafolyamat erre inspirációt nem ad a mindennapi életben, kompenzációként jelentkeznek. Az alkotó, a szabad munka immanens faktora a " szépség törvényei szerinti alakítás ".

Felveti a munkafolyamat esztétikája a munkahely esztétikájára vonatkozó igényt, és ez az új alapokra helyezett, a valóban szépre irányuló szükséglet hatalmába keríti a munkán kívüli dimenziókat is. Ez úgy jelentkezik a

személyiségben, hogy a munkának is és a mindennapi életnek is egyformán szépnek kell lennie, a dolgoknak, amelyek akár a munkahelyen, akár otthon vesznek körül bennünket, a modern ember lényegi erői folytatásává kell válniuk és kultúrális fejlődését kell szolgálniuk. Így az esztétikum létrehozásának és élvezésének szükséglete az önmagát nyilvánítani szükségelő ember életében szintén egyre központosabb faktorrá válik.

d./ Az emberek a pótkielégülést akkor választják, az illuzórikus tevékenységbe akkor menekülnek, ha a társadalomban az önmegvalósítás lehetetlenné válik. Ha az önmegvalósítás iránti szükséglet egyre több vonatkozásban és egyre jobban valóságosan kielégülhet, a pótkielégülés, az illúziók, a vallás és más elidegenült formák iránti igény nagy mértékben csökken. A vallási mítoszok és vallásos tevékenység szükséglete csökkenésétől, a tudományos-fantasztikus illúzióktól való megszabaduláson keresztül halad a dezillúzió-nálódás folyamata, az illúziószükséglet csökkenő tendenciája, ami egy az illúzióktól véglegesen megszabadított állapotba soha nem juthat el, mert a teleologikus tételezés az illúziók lehetőségét bizonyos mértékben mindig tartalmazza. A művészetekre, az esztétikumra irányuló szükséglet fogja kiszorítani az illúziószükségletet, a szabad, alkotó fantázia a beteges, szolgai, kényszeres, elidegenült fantáziát.

A személyiség sokoldalúvá válásának tendenciája

Marx sohasem tekintette öncélnak a termelőerők fejlődését, hanem az ember anyagi és szellemi gyarapodása, a reális demokrácia kivívása, a közösségi szellem

és az emberi személyiség sokoldalú kiteljesedése eszközének. Egy pillanatra sem hagytuk figyelmen kívül azt a megállapítást, hogy az egyéni képességek fejlődésének legfontosabb forrása a termelőerők elsajátítása, amely a társadalmi munkában megy végbe. Ahhoz, hogy többségében és lényeges fejlődésnek induljanak az emberi képességek és szükségletek a termelőerők általános kifejlődésére és szakadatlanul bővített újratermelésére, a szocializmus illetve a kommunizmus anyagi-műszaki bázisának a megteremtésére van szükség.

A marxista elmélet hangsúlyozza azt az objektív kapcsolatot, amely a társadalom és a személyiség felfeléívelő fejlődése és a tudományos-technikai haladás gyorsított üteme között fennáll. E haladás a termékek és az anyagi javak bőségéhez vezet, amelyek nélkül a humanisztikus ideálok megvalósítása lehetetlen.

A gazdagság valójában csak a tevékenység sokrétiségében és gazdagságában nyilvánulhat meg, a tevékenység sokoldalúvá válásában jelentkező haladás, a harmónikusan fejlett személyiség kialakulásának a folyamata. A kapitalista és a szocialista társadalmak kontrasztja legmarkánsabban az objektív-tárgyi és a szubjektív-emberi gazdagság kibontakozásának ellentétes céljaként jelentkezik. "... a gazdagság önálló anyagi alakja eltűnik, és a gazdagság már csupán az emberek tevékenységeként jelenik meg..."^{1./} Az alkotó tevékenységben jelennek meg az ember sokrétű képességei, eközben alakul sokoldalúvá szükséglet struktúrája. A szükséglet struktúra differenciáltabbá, sokoldalúbbá és bonyolultabbá válásában igen fontos tendencia a fogyasztási szükségletek

---

1./ Marx: Értéktöbblet-elméletek III. Kossuth Bp. 1963. 399.o.

alapját képező termelési szükségletek elemi erejű jelentkezése, amelyek a termelési eszközök birtoklásának és a termelőerők feletti rendelkezésnek, azok irányításának szükségletében konkretizálódnak.

A szükséglet struktúra differenciálódását jelenti az anyagi, gazdasági és a szellemi kultúrális szükségletek egységének kialakulása, mert a civilizáció alacsonyabb fejlődési stádiumaiban ezek az oldalak elszakadtak egymástól és szembe is kerültek.

Másik nagyon fontos jellemző a politikai szférával összefüggő szükségletek intenzív jelentkezése, a munkatevékenység és a társadalmi aktivitás összeegyeztetése, a demokrácia és a többi emberrel való kapcsolatrendszer ószintébbé és sokoldalúbbá válásának igénye.

A szükségletek dinamikáját tekintve rögzíthetjük, hogy az egyéni anyagi szükségletek még szélesebb mértékben fejlődve egyre nagyobb mértékben töltik be a munkatevékenység ösztönzésének szerepét. A termelés színvonalának növekedése a fogyasztási cikkek körének nagy mértékű kiszélesedéséhez, a fogyasztási formák gazdagodásához vezet. A tárgyi-dologi világ mind újabb és újabb szükségletek felmerülésének területe. A dolgok iránt megnyilvánuló törekvés ugyanakkor a személyiség szellemi igényeit is kifejezi. A szükségletek teljes kielégítésére irányuló törekvésben olyan elemek jelentkeznek, amelyek az új szükségletek egyre gyorsuló keletkezését mutatják.

A szükséglet struktúra differenciálódását vizsgálva a sokoldalú személyiség kibontakozásának, a szocialista társadalom embertípusa kialakulásának folyamatát követhettük

nyomon. A személyiség sokoldalúsága azt jelenti, hogy az ember a társadalmi élet valamennyi szférájában, a termelésben, a társadalmi-politikai közéletben, a szellemi élet minden területén, valamint egyéni életviszonyaiban is akadálytalanul kibontakoztatott egyéni képességeinek, szükségleteinek és tehetségének mértékében tevékenykedik. Ezen sokoldalú képességek és szükségletek alapján egyre növekvő szabadságfokkal rendelkezik az alkotó tevékenységben, tudományosabb alapon szervezett társadalomban, közösségekben fejti ki társadalmi aktivitását, és e tevékenység szféráival harmónikusan illeszkedik személyes fogyasztása.

A sokoldalúság a marxista elméletben elválaszthatatlan a teljességtől. Az egyre totálisabbá váló személyiség az alkotó jellegű társadalmi tevékenységgel együtt olyan személyiségjegyekkel rendelkezik, mint a magasszintű szakmai tudás, átfogó általános műveltség, magasfokú erkölcsi öntudat, amely problémaérzékenységben, felelősségteljes döntésekben, vállalkozó szellemben, kritikai érzékben, stb. nyilvánul meg.

Közéleti tevékenységét és magánéletét a szocialista világnézet alapján szervezi. Egy állandóan fejlődő, nyitott személyiségről van szó, amely egészséges alkatú, megbízható idegrendszerű, minden új iránt fogékony, türelmetlen és igényes, aktívan igyekszik túllépni minden, ami környezetében elavult, konzervatív. A totális, minden vonatkozásban fejlett ember fogalma nem jelenthet tehát semmi befejezettet, lezártat, inkább " az ember részéről a világ mozgásába helyezett értelem valamiféle tervezetét. " 1./

1./ Richta: Válaszúton a civilizáció Kossuth Bp.1968.172.o.

Ma még azonban csak embrionális állapotban van meg és igen messze jár a megvalósulástól az a lehetőség, hogy minden ember személyisége sokoldalúan kibontakozzék. A személyiség sokoldalúságának határai vannak mindenkor, nemcsak az antagonisztikus, hanem az osztály nélküli társadalomban is. Az osztálytársadalomban a magántulajdon az a tényező, amely az egyén viszonylag sokoldalú fejlődéséhez lehetőséget nyújt, de egyúttal korlátokat is állít. Ezeket a korlátokat az egyének átléphetik, de a tömegek csak akkor, ha magukat a korlátokat ledöntik. A szocializmusban az ilyen jellegű korlátok mindinkább eltűnnek, de nem tűnik el a sokoldalúság minden határa. A belátható jövőben nem képzelhető el olyan társadalmi állapot, amelyben mindenkinek lehetősége adódik a sokoldalú fejlődésre, és ahol mindenki szükségeli azt. A társadalmi munkamegosztás bizonyos formáival később is megmaradnak azok a korlátok, amelyek mindig behatárolják az egyén tevékenységét, de ezek a határok nem lesznek áthághatatlanok, nem falakként, hanem kinyitható kapukként állnak a személyiség fejlődése előtt.

A sokoldalúvá válás folyamat, amelynek végállapota soha nem lesz. A modern termelőerők bázisán kialakuló szocialista társadalom teremt először a történelemben reális feltételeket a sokoldalú személyiség kibontakozásához, és e tendencia állandó erősödése a társadalom fejlődésének feltétele is. Megalapozottnak tartjuk Lucien Seve konklúzióját: " A napjainkban világméreteken kifejlődőben lévő új alapon ki fog virágozni az elidegenüléstől mentes ember, a totális egyén. " 1./

1./ Lucien Seve: Marxizmus és személyiségelmélet Kossuth Bp. 1971. 442. o.

A szükséglet fogalma definiálásához felhasznált meghatározások

1. A Pallas Nagy Lexikona XV. kötet / Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt. 1897. 864. o. /

" Szükséglet, gazdasági értelemben javak hiányának az érzete, amely egyszersmind e hiány megszüntetésére ösztönzi az embert. Ez az érzet az emberek gazdasági tevékenységének leghatalmasabb rugója, amely az egész gazdasági élet, alakulását irányozza és változásaival módosítja. "

2. Révai Nagy Lexikona / Bp. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt. 1925. 777. o. /

" Szükséglet, gazdasági értelemben javak hiányának érzete, mely egyszersmind e javak megszerzésére ösztönzi az embert. Az ismeretek fejlődésével újabb és újabb szükségletek merülnek fel, amelyek az emberek törekvéseinek folytonosan új anyagot adnak és az emberi fejlődést hatalmas lendülettel viszik előre. A fejlődéssel együtt jár a szükségletek finomodása is. "

3. Közgazdasági enciklopédia IV. / Athenaeum Bp. 858. o. /

" Szükségletek : mindaz, amit az ember egyrészt létének fenntartásához vagy továbbfejlesztéséhez megkíván /szükségletek objektív ért./, másrészt a hiány tudata összekötve annak megszüntetésére és a lét fenntartásának egyensúlyi helyzetére irányuló törekvéssel / szükségletek szubjektív ért. /, az, amit szükségletnek nevezünk. "

4. Uj Magyar Lexikon 6. / Akadémiai Kiadó Bp. 1962. 338. o. /
" / közgazd. / a társadalomnak és tagjainak történelmileg változó, a termelés fejlődésével növekvő és mindinkább szerteágazó igényei a társadalom által megtermelt anyagi termékek és kultúrális javak iránt. "

5. A Magyar Nyelv Értelmező Szótára VI. / Akadémiai Kiadó
1966. Bp. 409. o. /

" A szükséges dolgok iránti igény, különösen azoknak az igényeknek az összessége, amelyeket a társadalom és tagjai a történelmi változásoktól függően, a termelés fejlődésével növekvő mértékben és mindinkább szerteágazóan az anyagi termékekre és a kultúrális javakra vonatkozóan támasztanak. "

6. Kislexikon / Akadémiai Kiadó Bp. 1968. 831. o. /

" a társadalom tagjainak történelmileg változó igénye a termelt anyagi ill. kultúrális javakra, szolgáltatásokra "

7. Lick József : Személyiség és filozófia / Kossuth Bp. 1969.
66. o. /

" A szükséglet az emberi-társadalmi tevékenység eredményeként kialakult jelenség, amely a további cselekvések legmélyebben fekvő motivumának szerepét tölti be, és valamilyen a szükséglet szubjektumához / személyiség, közösség, társadalom / képest külső, a fejlődés adott szintjén a szubjektum fennmaradása, léte és fejlődése szempontjából lényeges. / anyagi, vagy eszmei / tárgy, létfeltétel, tevékenységmód elsajátításának objektív " szükségességét " jelenti. A szükségletben ezért benne rejlik kielégítésének szükségessége. A szükséglet az ember és a külvilág közötti szükség-

szerű és objektív társadalmi viszony megjelenési formája, amely magában foglalja kielégítésének tárgyát, valamint még differenciálatlanul, rejtve a kielégítés eszközeit és módját is. "

8. Történelmi materializmus. A Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetem tankönyve / Kossuth Bp. 1969/70. 56. o. /

" A szükséglet maga sem más - első közelítésben - mint a fogyasztás tárgyának belső, eszmei képe, amely célmeghatározóan működik, mint akarás, vágy, hajlam és képesség, amely cselekvésre ösztönöz. "

9. Paul Henri Chombart de Lauwe: Hipotézisek az aspirációk és a szükségletek eredetéről és szerepéről a 20. sz. társadalmaiban. A francia szociológia. / Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp. 1971. 325. o. /

"Kutatásaink a szükségletet objektív értelemben valamilyen külső tényezőnek feleltetik meg, amelyre vagy egy organizmus működéséhez van szükség, mint táplálékra, vagy egy személy - státusától függő - társadalmi létéhez, mint a megfelelő lakásra, vagy egy társadalmi csoport önfenntartásához és egyensúlyban maradásához egy társadalmi struktúrán belül, mint a munkásszervezetek által követelt védelmi rendszerre. Ily módon el lehet készíteni egy személy vagy egy csoport szükségleteinek, sőt akár a társadalom szükségleteinek leltárát. Szubjektív értelemben olyan feszültségi állapotról van szó, amelyben egy egyén vagy egy csoport van akkor, amikor e tényező nem áll rendelkezésre. "

10. Magyar Értelmező Kéziszótár / Akadémiai Kiadó Bp. 1972.

1318. o. /

" A valakinek vagy valamely közösségnek szükséges anyagi és szellemi javak iránti igény. "

11. Közgazdasági Kislexikon / Kossuth Bp. 1972. 341. o. /

" a lakosság igényei az emberi lét fenntartásához szükséges javak és szolgáltatások iránt. A szükségletek nemcsak fizikaiak, hanem szellemiek is, nem egyszer és mindenkorra adottak, hanem egyénenként és társadalmanként térben és időben változnak. Nem általában jelentkeznek, hanem a konkrét termelési mód által meghatározottan jutnak kifejezésre, az anyagi termelés fejlődésével együtt fejlődnek és az anyagi termelésre és kulturális tevékenységre visszahatnak. A szükségletek kialakulásában és meghatározottságában a termelőerők fejlettségének, a termelési viszonyoknak, osztályviszonyoknak, az ezektől elválaszthatatlan jogvedelmi viszonyoknak és az adott társadalomban fennálló történelmi és természeti adottságoknak van döntő szerepük."

12. Filozófiai Kislexikon / Kossuth Bp. 1973. 345. o. /

" ... valamely organizmusnak, emberi személyiségnek, szociális csoportnak, a társadalom egészének az az állapota, amely kifejezi függésüket lét- és fejlődésfelvételeik objektív tartalmától és úgy jelenik meg, mint aktivitásuk különféle formáinak forrása. Az emberi szükséglet specifikumát az ember tevékenységének szociális természete, elsősorban a munka határozza meg. A szükségletek elemzésének kiindulópontja a társadalom mint konkrét történelmi

rendszer, amely a különféle szükségletek kialakulását, fejlődését, kielégítésük tartalmát, módját és formáit determinálja. "

13. Közgazdasági ABC / Mezőgazdasági Könyvkiadó, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp. 1973. 435. o. /

" Az ember fizikai, biológiai, társadalmi, politikai, szellemi, stb. igényeit ill. a kielégítésükre irányuló kívánságot, törekvést összefoglaló fogalom. A szükségleteket a termelőerők, a társadalmi viszonyok, az egyes emberek társadalmi helyzete szabja meg. Azáltal, hogy az ember nemcsak a természetadta dolgok megszerzésére, hanem a természeti folyamatok felhasználásával termelőeszközök készítésére képes, más élőlényektől eltérően a javak termelésénél új szükségleteket is teremt. "

14. Dr. Papes Béla: Az érdek néhány filozófiai problémája / bölcsészdoktori értekezés 43. o. /

" Szükséglet : a szubjektum külvilágra utaltságának a kifejeződése. Lényegi tartalma tárgyak, dolgok, jelenségek, folyamatok, viszonyok, körülmények objektív hiánya, s mint ilyen a társadalomban az érdekek kiváltója, s az érdekekben formát öltve, annak közvetítésével a cselekvés lényegi motivuma. "

15. Fukász György : Az ember és a munka / " Kossuth Bp. 1972. 15. o. /

" A szükséglet az ember adott létfeltételeinek, illetve ebbe zárt lehetőségeinek összessége: mind egyéni, mind társadalmi formájában történetileg változó, történetileg

konkrét feltételek által determinált természeti és társadalmi forrásokból táplálkozó, a termeléssel állandó szoros kölcsönhatásban létező, keletkező, folytonosan újjászülető és kielégülésével mind magasabb szinten reprodukálódó és folytonosan változó tartalmú folyamat. "

16. Politikai Kis Szótár / Bp. Kossuth 1974. 269. o. /

" ... a társadalom igényei a javak és szolgáltatások iránt. A szükségletek nemcsak fizikaiak, hanem szellemiek is, és egyénenként, társadalomként, térben és időben változnak. Az anyagi termelés fejlődésével együtt a szükségletek szüntelenül növekszenek és visszahatnak a termelésre. "

FELHASZNÁLT IRODALOM

Klasszikusok :

- 1./ Marx: A hegeli jogfilozófia kritikájához. Bevezetés.
MEM. 1. Kossúth Bp. 1957.
- 2./ Marx: Gazdasági-filozófiai kéziratok Kossúth Bp. 1970.
- 3./ Marx-Engels: A szent család. MEM. 2. Kossúth Bp. 1958.
- 4./ Marx-Engels: A német ideológia. MEM. 3. Kossúth Bp. 1960.
- 5./ Marx: A filozófia nyomorúsága MEM. 4. Kossúth Bp. 1959.
- 6./ Marx: A politikai gazdaságtan bírálatához. MEM. 13. Kossúth Bp. 1965.
- 7./ Marx: A tőke I. MEM. 23. Kossúth Bp. 1967.
- 8./ Marx: A tőke III. MEM. 25. Kossúth Bp. 1974.
- 9./ Marx: A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai.
MEM. 46/I-II. Kossúth Bp. 1972.
- 10./ Marx: A góthai program kritikája Kossúth Bp. 1964.
- 11./ Marx-Engels: A Kommunista Párt Kiáltványa Marx-Engels
Válogatott Művek Kossúth Bp. 1963.
- 12./ Marx: Értéktöbblet-elméletek Kossúth Bp. 1963.
- 13./ Engels: Anti-Dühring MEM 20. Kossúth Bp. 1974.

Lexikonok, kézikönyvek, jegyzetek :

- 14./ A Magyar Nyelv Értelmező Szótára Akadémiai Kiadó Bp. 1966.
- 15./ A Pallas Nagy Lexikona XV. kötet Pallas Irodalmi és
Nyomdai Rt. 1897.
- 16./ A történelmi materializmus válogatott kérdései Jegyzet a
Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetemek filozófiai szakosító
hallgatói részére 1970/71.

- 17./ Dialektikus és történelmi materializmus II. Szerk.:
Erdélyi Lajos Bp. Tankönyvkiadó 1975/76.
- 18./ Filozófiai Kislexikon Kossúth Bp. 1973.
- 19./ Kislexikon Akadémia Kiadó Bp. 1968.
- 20./ Közgazdasági ABC Mezőgazdasági Könyvkiadó, Közgazdasági
és Jogi Könyvkiadó Bp. 1973.
- 21./ Közgazdasági Enciklopedia IV. Athenaeum Bp. Én.
- 22./ Közgazdasági Kislexikon Kossúth Bp. 1972.
- 23./ Magyar Értelmező Kéziszótár Akadémiai Kiadó Bp. 1972.
- 24./ Politikai Kis Szótár Kossúth Bp. 1974.
- 25./ Révai Nagy Lexikona. Révai Testvérek Irodalmi Intézet
Bp. 1925.
- 26./ A. Septulin: A marxizmus-leninizmus filozófiája. Kossúth
Bp. 1972.
- 27./ Történelmi materializmus. A Marxizmus-Leninizmus Esti
Egyetem tankönyve Kossúth Bp. 1975/76.
- 28./ Új Magyar Lexikon 6. Akadémiai Kiadó Bp. 1962.

Monográfiák :

- 29./ V.G. Afanaszjev: Irányítás, képzés. Tudományos-techni-
kai forradalom. Kossúth Bp. 1973.
- 30./ A francia szociológia. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
Bp. 1971.
- 31./ Giorgio Amendola: Az olasz munkásosztály és a forradalom
Kossúth Bp. 1969.
- 32./ Ádám György: Új technika- új struktúra Közgazdasági és
Jogi Könyvkiadó Bp. 1966.

- 33./ Ágh Attila: A marxi történetfilozófia kialakulása. Akadémia Kiadó Bp. 1975.
- 34./ Ágh Attila: A materialista történetfelfogás születése. Kossúth Bp. 1974.
- 35./ Ágoston László: Az ember és a technika. Kossúth Bp. 1965.
- 36./ Dr. Benke István: Érdek és ösztönzés Kossúth Bp. 1975.
- 37./ D. Cvisianyi: Szervezés és irányítás. Kossúth Bp. 1972.
- 38./ Davidov: Munka és szabadság. Kossúth Bp. 1965.
- 39./ Erdős Tibor: Gazdasági növekedés a fejlett tőkés országokban. Kossúth Bp. 1972.
- 40./ Érdekviszonyok a szocializmusban Kossúth Bp. 1973.
- 41./ Dr. Fekete György: Az ifjúság és az iskola Kossúth Bp. 1972.
- 42./ Fogasztás, személyiség, ifjúság. Kossúth Bp. 1970.
- 43./ Fukász György: A munka filozófiája Kossúth Bp. 1965.
- 44./ Fukász György: Az ember és a munka. Kossúth Bp. 1972.
- 45./ J.K. Galbraith: Az új ipari állam Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp. 1970.
- 46./ Garai László : Személyiségdinamika és társadalmi lét. Akadémiai Kiadó Bp. 1969.
- 47./ Antonio Gramsci: Filozófiai írások. Kossúth Bp. 1970.
- 48./ Antonio Gramsci: Marxizmus, kultúra, művészet. Kossúth Bp. 1965.
- 49./ Hermann István: A mai kultúra problémái Kossúth Bp. 1974.
- 50./ Hermann István: A szocialista kultúra problémái. Kossúth Bp. 1970.

- 51./ Héthy-Makó: Munkásmagatartások és gazdasági szervezet
Akadémia Kiadó Bp. 1972.
- 52./ Tadeusz M. Jaroszewski: Személyiség és közösség Kossúth
Bp. 1974.
- 53./ Jánossy Ferenc: A gazdasági fejlődés trendvonaláról
Magvető Könyvkiadó Bp. 1975.
- 54./ Kierkegaard írásaiból Gondolat Bp. 1969.
- 55./ Korunk és az erkölcs Kossúth Bp. 1967.
- 56./ Kovács Géza: A jövő kritikus elágazási pontjai, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp. 1965.
- 57./ Kovács Géza: A nagy távlatok és a tervezés, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp. 1970.
- 58./ Lick József: Személyiség és filozófia Kossúth Bp. 1969.
- 59./ Licskó György: A marxista munkafelfogás Akadémiai Kiadó Bp. 1969.
- 60./ Lukács György: Az eldologiasodás és a munkásosztály tudata. Történelem és osztálytudat Magvető Kiadó Bp. 1971.
- 61./ Lukács György: Az esztétikum sajátossága I-II. Akadémiai Kiadó Bp. 1965.
- 62./ Herbert Marcuse: L' homme unidimensionnel Les Editions de Minuit, Paris 1968.
- 63./ Márkus György: Marxizmus és "antropológia" Akadémiai Kiadó Bp. 1966.
- 64./ Munkaszociológia Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp. 1966.
- 65./ Nietzsche válogatott írásai Gondolat Bp. 1972.
- 66./ Ny.M. Nyikolszki: A tudományos-technikai forradalom Kossúth Bp. 1973.

- 67./ Vance Packard: Feltörekvés, reklám, szexualitás Amerikában Gondolat Bp. 1971.
- 68./ Georges Perec: A dolgok Európa Bp. 1966.
- 69./ Radovan Richta és munkaközössége: Válaszúton a civilizáció Kossúth Bp. 1968.
- 70./ Ripp Géza: A gazdasági növekedés szakaszai és az ipari társadalom elmélete Kossúth Bp. 1967.
- 71./ Valter Roman: A tudományos-technikai forradalomról Kossúth Bp. 1972.
- 72./ Sz.L. Rubinstein: Az általános pszichológia alapjai Akadémiai Kiadó Bp. 1964.
- 73./ Antoine de Saint-Exupéri: Éjszakai repülés Európa Könyvkiadó Bp. 1966.
- 74./ L.Séve: Marxizmus és személyiségelmélet. Kossúth Bp. 1971.
- 75./ Simai Mihály: A harmadik évezred felé Kossúth Bp. 1971.
- 76./ Szabadidő és művelődés A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat Központi Kiadványa 1974.
- 77./ Szabó A.György: Praxis és dialektika Kossúth Bp. 1971.
- 78./ Szakasits D.György: Magyarország és a tudományos-technikai forradalom Kossúth Bp. 1973.
- 79./ Szántó Miklós: Munkaidőcsökkentés és életmód Akadémia Kiadó Bp. 1974.
- 80./ Szovjet szociológia ma Kossúth Bp. 1971.
- 81./ Tóth Tamás: Utkeresés és útvesztés Kossúth Bp. 1973.

82./ Tőkei Ferenc: A szocializmus dialektikájához Kossúth
Bp. 1974.

83./ Tőkei Ferenc: A társadalmi formák elméletéhez Kossúth
Bp. 1968.

84./ Üzemszociológia Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp. 1969.

85./ Windelband: Preludiumok Franklin Társulat Bp. 1925.

Tanulmányok, cikkek, kéziratok :

86./ A kultúra szabadsága és az állam. Aczél György interjúja
a Le Monde február 26-i számában. Kritika 1972/2.

87./ A tudományos-technikai haladás meggyorsításának főbb
társadalmi előfeltételei. OMFB. 13 904 Kt. Bp. 1971.

88./ Ágh Attila: A marxi elsajátítás-elmélet néhány kérdése
MFSz. 1972/3-4.

89./ Ágh Attila: Az elsajátítás formáinak dialektikája a tu-
dományos-technikai forradalom perspektívájában MFSz.
1972/5-6.

90./ Ágh Attila: Marx kommunizmus elmélete és a tudományos-
technikai forradalom világtörténelmi folyamata. Társa-
dalmi Szemle 1971/11.

91./ Ágoston László: A természethez való viszony új vonásai
a tudományos-technikai forradalomban Referatum a BME
által 1973. május 28-30-án rendezett tudományos konfe-
rencián. /Sokszorosítás/

92./ Ágoston László: Az ember-technika-természet reláció
történeti alakulása és a tudományos-technikai forradalom
MFSz. 1973/3-4.

- 93./ Bencze László: A szabad idő fogalma és a szabad idő elmélete Valóság 1966/9.
- 94./ Bor István: A tudományos-technikai forradalom és a nevelés forradalma Referatum a BME által 1973. május 28-30-án rendezett tudományos konferencián. /Sokszorosítás/
- 95./ Denke Géza: A tudományos-technikai forradalom hatása a foglalkoztatottságra. MM.Tájékoztató 1972/3.
- 96./ Denke Géza: A tudományos-technikai forradalom néhány hatása a munkásokra Referatum a BME által 1973.május 28-30-án rendezett tudományos konferencián. /Sokszorosítás/
- 97./ Ember-tudomány-technika /Részlet/ Kossúth Bp. /Sajtó alatt/ /Olvasókönyv a dialektikus és történelmi materializmus tanulmányozásához Kossúth Bp. 1975/76./
- 98./ Erdei-Grúz Tibor: Tudományos-technikai forradalom és társadalmi haladás Kossúth Bp. 1971.
- 99./ Fehér Márta: Válaszúton a kultúra Filozófiai Közlemények A TIT Központi kiadványa Bp. 1971/2.
- 100./ Fekete György: Az alkotómunka hatékonyságának néhány problémája Közgazdasági Szemle 1971/7-8.
- 101./ Fukász György: Munka és alkotás A filozófia időszerű kérdései 6. 1971. MM Marxizmus-Leninizmus Főosztálya kiadványa.
- 102./ Garai László: Az emberi szükségletek kutatásának dilemmái Valóság 1968/2.
- 103./ André Gorz: Technika, technikusok, osztályharc Valóság 1971/12.
- 104./ Görgényi Ferenc: A fogyasztás-nem magánügy Ifjú Kommunista 1975/8-9.

- 105./ Gyurkó László: Kultúra és közművelődés Kritika 1972/2.
- 106./ Hegedüs András - Márkus Mária: Szabad idő és munkamegosztás Közgazdasági Szemle 1971. október
- 107./ Heller Ágnes: Elmélet és gyakorlat az emberi szükségletek szempontjából Uj Irás 1972/4.
- 108./ Heller Ágnes: Hipotézisek egy marxista értékelmélethez MFSz. 1970/5-6.
- 109./ Hermann István: A "manipuláció" és következményei Valóság 1964/6.
- 110./ Kalocsai Dezső: Az egyén polgári társadalombeli fejlődéstendenciáiról MFSz. 1972/1.
- 111./ Kis János: Vigotzkij és a marxista pszichológia kezdetei. MFSz. 1967/6.
- 112./ Serge Laurent: Átalakulási folyamatok a társadalmi osztályokban és rétegekben Economic et Politique 1969.185. sz. /Sokszorosítás/
- 113./ Lick József: Szükségletek és képességek Népszabadság 1976. március 13.
- 114./ Lukács György: A munka MFSz.1972/1 és 1972/2.
- 115./ Mike János: A társadalmi lét, a technika és a munka-erkölcs néhány kérdése hazánkban Referatum a BME által 1973. május 28-30-án rendezett tudományos konferencián. / Sokszorosítás/
- 116./ Nagy Zoltánné: A tudományos-technikai forradalom fogalma és néhány sajátossága /Kézirat/
- 117./ Papes Béla: Az érdek néhány filozófiai problémája.Egyetemi doktori értekezés 1973.

- 118./ Szabó Imre: A szükségletek és a forradalom viszonyának kérdéséhez Társadalmi Szemle 1973/12.
- 119./ Szabó Imre: Szükségletek és érdekek a szocializmusban Társadalmi Szemle 1975/6.
- 120./ Tordai Zádor: Közösség és illuzórikus közösség MFSz. 1972/2 és 1972/3-4.
- 121./ Tóth Józsefné: A tudományos-technikai forradalom kibontakozásának hatása a lakossági fogyasztás szerkezetére Referatum a BME által 1973. május 28-30-án rendezett tudományos konferencián. /Sokszorosítás/
- 122./ Tóth Tamás: A modern kapitalizmus marcusei kritikája MM Tájékoztató 1973/3.
- 123./ Tókei Ferenc: Egyén és közösség Világosság 1973/3-6.
- 124./ Vakaliosz Thanaszisz: A munka alkotó jellegének általánossá válása és a TTF Társadalmi Szemle 1972/11.
- 125./ Vakaliosz Thanaszisz: A tudományos-technikai forradalom és az ember Az emberi fejlődés új lehetőségeiről Referatum a BME által 1973. május 28-30-án rendezett tudományos konferencián. /Sokszorosítás/
- 126./ Vakaliosz Thanaszisz: Az alkotás és az anyagi jólét mint a szabadságnélküliség eszköze MM Tájékoztató 1972/5.
- 127./ Vakaliosz Thanaszisz: Az alkotás korszerű emberi tartalmáról. Kísérlet a meghatározásra Világosság 1974/2.
- 128./ Vakaliosz Thanaszisz: John Kenneth Galbraith: Az új ipari állam MM. Tájékoztató 1972/5.
- 129./ Vámos Vera: Kultúra és technika Referatum a BME által 1973. május 28-30-án rendezett tudományos konferencián / Sokszorosítás /

130./ Vitányi Iván: A közművelődés dinamikája Valóság 1971/12.

131./ Vitányi Iván : Művészet, szórakozás és a televízió Valóság 1971/9.

15-65/1976.

.....búsz-

Pap István

Tárgy: .....

doktori szigorlata.

Melléklet: 1 db disszertáció

Dr.Grossmann Ferenc elvtársnak
egyetemi docens

H e l y b e r

Professzor Elvtárs!

Pap István: A szükségletek történeti fejlődésének néhány

Mellékelve .....
filozófiai problémája.

.....
cimű doktori értekezését tisztelettel felkérem, hogy azt megbírálni
szíveskedjék. Legyen szabad Professzor Elvtárs szíves figyelmét fel-
hívnom tanácsülésünk ama határozatára, amely a bírálat elkészítésének
és benyújtásának legkésőbbi határidejét a kézhezvételtől számított
harmadik hónap utolsó napjában állapította meg.

A mellékelt értekezést a bírálat elkészítése után szíveskedjék átadni
tanszéke könyvtárosának leltárba vétel és a könyvtárban való elhelye-
zése céljából.

1976.épr.16.

Szeged, ...

Csunderlik

dékan

A kiadmány hiteles:

László Horucz

Dr.Horucz László tszv.docens

Kapták: .....

Dr.Grossmann Ferenc docens

..... társbíró

..... tanszéki könyvtáros

..... tanszéki könyvtáros

V é l e m é n y

Pap István: A szükségletek történeti fejlődésének néhány filozófiai problémája c. egyetemi doktori értekezéséről.

A szerző témaválasztása indokolt és időszerű, hiszen a szükségleteknek a társadalomban betöltött szerepe a legkülönbözőbb társadalomtudományok fontos kutatási feladata. Dicséretes, hogy a szerző egy meglehetősen problematikus és erősen interdiszciplináris jellege miatt nagy áttekintőképességet igénylő témát dolgoz fel színvonalasan.

A dolgozat bevezetőből és két részből áll. A szerző gondolatmenetét a szükségletek és a munkatevékenység szoros kölcsönhatása hatja át. Az első részben a szerző a szükségletek általános jellemzését adja, ezen belül nagy teret szentel a szükségletek keletkezésének, rendszerezésének és a szükségletek fogalmi körülhatárolásának. A második részben a szükségletek történeti fejlődését követi nyomon. A történeti elemzésen belül elsősorban a fejlett kapitalizmus viszonyainak és a szocialista társadalom szükségleteinek jellegzetességeit elemzi részletesen. Formailag kifogásolható, hogy a második rész címe azonos az egész dolgozat címével.

A szerző igen széleskörű irodalmat dolgoz fel, a feldolgozásból azonban hiányoznak a szükséglet keletkezésére, strukturájára, társadalmi meghatározottságára, fejlődésük sajátosságaira vonatkozó alapvető közgazdasági munkák, ami az elemzés hatókörét bizonyos fókig leszűkítetté teszi.

A dolgozat logikus felépítésű, szép kiállítású, jó stílusban megírt munka, helyenként szellemes megfogalmazások és találó idézetek teszik élvezetessé olvasását.

A dolgozat tartalmilag és formailag egyaránt megfelel a doktori disszertációval szemben támasztott követelményeknek. Erényei és fogyatékoságai alapján
cum laude
minősítéssel javasolom elfogadását.

S z e g e d, 1976. május 13.

/Dr. Grossmann Ferenc/
egyetemi docens
a közgazdaságtudományok kandidátusa

V é l e m é n y

Pap István: A szükségletek történeti fejlődésének néhány filozófiai problémája c. egyetemi doktori értekezéséről.

A szerző témaválasztása indokolt és időszerű, hiszen a szükségleteknek a társadalomban betöltött szerepe a legkülönbözőbb társadalomtudományok fontos kutatási feladata. Dicséretes, hogy a szerző egy meglehetősen problematikus és erősen interdiszciplináris jellege miatt nagy áttekintőképességet igénylő témát dolgoz fel színvonalasan.

A dolgozat bevezetőből és két részből áll. A szerző gondolatmenetét a szükségletek és a munkatevékenység szoros kölcsönhatása hatja át. Az első részben a szerző a szükségletek általános jellemzését adja, ezen belül nagy teret szentel a szükségletek keletkezésének, rendszerezésének és a szükségletek fogalmi körülhatárolásának. A második részben a szükségletek történeti fejlődését követi nyomon. A történeti elemzésen belül elsősorban a fejlett kapitalizmus viszonyainak és a szocialista társadalom szükségleteinek jellegzetességeit elemzi részletesen. Formailag kifogásolható, hogy a második rész címe azonos az egész dolgozat címével.

A szerző igen széleskörű irodalmat dolgoz fel, a feldolgozásból azonban hiányoznak a szükséglet keletkezésére, strukturájára, társadalmi meghatározottságára, fejlődésük sajátosságaira vonatkozó alapvető közgazdasági munkák, ami az elemzés hatókörét bizonyos fokig leszűkítetté teszi.

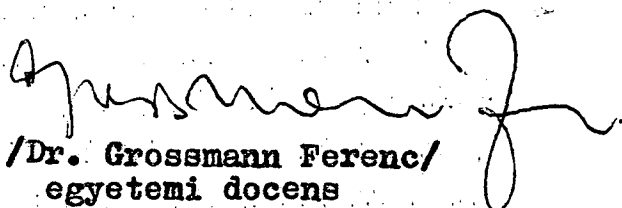
A dolgozat logikus felépítésű, szép kiállítású, jó stílusban megírt munka, helyenként szellemes megfogalmazások és találó idézetek teszik élvezetessé olvasását.

A dolgozat tartalmilag és formailag egyaránt megfelel a doktori disszertációval szemben támasztott követelményeknek. Erényei és fogyatékoságai alapján

cum laude

minősítéssel javasolom elfogadását.

S z e g e d, 1976. május 13.

/Dr. Grossmann Ferenc/
egyetemi docens

a közgazdaságtudományok kandidátusa